

МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНО ВЪЗРАЖДАНЕ през 1876.

"Икономическо и политическо положение въ
българите до края на 18 век. Госва на търговското ка-
ричище, развой на градовете.. търговци и занаятчи?"

Годането на Чариградъ въ средата на 15 век (1453) г.
отличи се пълното усъществуване на турска едност върху
целия балкански полуостровъ. Бът този члененъ постепенно се
засилва и завоевавши постепенно земите, разкривайки што-
голяма ѝ съдържателна и нравствена ширъ - белоко жадувана съвър-
шечният балкански народи. Това бе съюза на Миренъ тъбор-

тическо и окупаторско превъзложение, особено от по следните
по този съюз 1818 година. Или то се съвържа, но
съвърши създадена дължина във всички членове със
засилени същности тази отричане свободата, които им
беше похитили Раде Рачев и другите работници на ча-
рийската революция

— и извън законните! — Тукът беше въвеждана
западноевропейските промишлени производи. Уаде съв-
сими на българите беше проникнати на Нико Касини Римъ,
известен под името националният архитект и строител
от Южна Европа, — Римъ, където се разработвате
същите занаяти като, както стоят тогава тези занаяти.

МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ

– ВО МИНАТОТО И СЕГА –

НАМЕСТО ПРЕДГОВОР

Македонското прашање, како во минатото така и денеска, зазема централно место во политичката историја на Балканот. Заинтересираните подструвачки класи и влади во различните балкански држави, во текот на неколку децении, создадоа огромна пропагандна литература, со помош на која се сileа да го докажат, како пред своите народи така и пред светското општество, своето право да го владеат и да го експлоатираат македонскиот народ. Така, во едно и исто време, во Софија, Белград и Атина, платени државни професори "научно" докажувал со изобилни и "неспорни" историски доводи дека Македонија е пулка на бугарштината, а Македонците се најчести Бугари; дека Македонија е само Јужна Србија, а Македонците се "вистински јужносрбијанци", и дека Македонија е древногрчка провинција - населена со "словеногласни Грци". Зад таа вулгарнонаучна пропаганда во трите земји широко се раствори и една нагла и бесрамна политичка пропаганда што беше распространета во главите на населението со сите возможни средства, без да запира и пред најгрубото насилиство спроведувано со камшик и со оружје в рака. Научната и политичката пропаганда беа само израз на завојувачки апетити, насочени кон македонската земја. И затоа, по борбата на пропагандите дојде борбата на вооружените армии. Пламнаа една по друга три војни за Македонија. Три војни за "ослободување на братот роб". Три братски народи, претходно отруени од вештачки национален шовинизам во нивните души, се нафрлија еден спроти друг во крвава уништувачка борба. И во текот само на една деценија големата земја од Јадран до Црно Море и од Дунав до Бело Море трипати беше напаѓана од опустошувачкиот тајфун на војната. Народите обилно ја пролеаја својата крв. Имаше стотици илјади убиени, стотици илјади ранети, беа опожарени десетици градови и села, беа опустошени огромни материјални богарства. Ова им го донесе на балканските народи алчната завојувачка политика на нивните владејачки класи.

Меѓутоа, за Македонија и за македонскиот народ последиците од ова безумие беа најтешки. Откако го понесе врз своите плеки ужасот на трите сукcesивни војни, наместо да добие слобода, македонскиот народ беше фрлен во ново, пожестоко, национално ролство. Сега неговата земја, неговата родна земја, се покажа безмилосно раскината на три дела, а самиот тој разделен меѓу тројцата свои потисници - господари. На местото на вековниот турски тиранин, сега се настанија модерните асимилатори и експлоататори од Белград, Софија и Атина.

Во душата на целиот македонски народ природно и непринудно се накрена протестот и револтот против своите "ослободители" од трите

балкански држави. Македонскиот народ од сите краишта на својата малечка земја си поставуваше едно исто прашање: Зошто беа овие војни? - Зошто беше оваа крв и ова опустошување? - За ослободувањето ли на "братот роб"? - Е, добро! Го праша ли тогаш некој македонскиот роб дали сака тој да биде "ослободуван" на таков начин? - Го праша ли некој и по војните дали го сака тој и новиот троен јарем, што му беше наврен на вратот?

Една слободна и широка народна анкета, извршена уште пред војните, ќе го решеше јасно и категорично прашањето, како за националната припадност на македонскиот народ така и за формата на неговото политичко постоење. Исто така, тоа решително ќе ја отфрлеше и завојувачката војна како пат за националното ослободување.

Меѓутоа, ниту еден од тие "браќа" на македонскиот народ не го крена гласот во одбрана на една таква народна анкета. И тоа е лесно да се објасни: волкот никогаш не го праша јагнето дали е тоа согласно да биде лапнато во волчјата уста. Зашто природата на волкот е природа на грабливец. Таква им беше и природата на "браќата ослободители", грабливата природа на ненаситниот империјализам.

Токму поради тоа, тие "ослободители" на Македонија и по војните наместо да го прашаат самиот народ со кого и како сака тој да живее, се нафрија врз него како на мрша, го раскинаа на парчиња, борејќи се алчно за поголема "колонијална дробенка".

И ако барем, по војните, беше спроведено едно слободно доправување во целата македонска земја, во своето огромно мнозинство народот би го изразил јасно и категорично својот протест против империјалистичката војна и нејзините носители и би изјавил гласно пред целиот свет дека сака да биде оставен засекогаш на мира од своите атински, белградски и софиски доброжелници, - дека сака слободно и мирно да живее на својата родна земја, во братско разбирателство со сите народи на Балканот и во светот.

Но и тогаш македонскиот народ не беше прашан од никого. Неговата судбина се решаваше со туѓата волја, со волјата на неговите господари - поробувачи.

*

Првата империјалистичка војна не го реши македонското прашање. Или поточно таа даде такво решение на тоа прашање што длабоко го заложи семето на нови крвави судирања меѓу балканските држави. И навистина, денеска по избувнувањето на Втората империјалистичка војна заложеното семе ги даде своите плодови. Германско - италијанскиот фашизам, откако ги пороби народите од цела западна Европа, навлезе и на Балканот. Бугарскиот фашизам го испортува тој момент за остварување

на своите реваншистички намери во однос на Македонија. Тој предавнички ги пушти германските војски во грбот на југословенските народи што се подготвуваа за борба и го забрза нивниот разгром, а потоа ги пушти своите војски во Македонија и по третпат го објави нејзиното "ослободување".

Над македонската земја одново мина темниот облак на војната. Таа сега беше прегазена и разорена од четири армии: југословенската, германската, италијанската и бугарската. Тројното ропство сега се замени со двојно: бугарско и италијанско. И таа заедно со сите балкански народи се замисли и заработи за своето национално ослободување.

Во таа борба македонскот народ влегува со огромно историско искуство. Неговата политичка зрелост денеска е неспоредливо повисока од онаа кон крајот на минатата војна. Неговата национала свест денеска има пуштено толку длабоки корени во пазувите на народот, што ние сме сведоци уште отсега на еден невиден народен хероизам во неговата нерамна борба за слободен живот.

Македонскиот народ денеска е решен да учествува со својата сопствена волја во решавањето на својата судбина. Како израз на таа непоколеблива волја се јавува неговото секидневно растечко учество во општата вооружена борба на балканските народи против фашистичките агресори; тоа е борба за полно национално ослободување на македонскиот народ; тоа е борба за остварување на историскиот идеал на сите балкански народи - **балканска федерација**; тоа е борба за претворање на Македонија во слободна политичка единица - рамноправен член во федерацијата на слободните балкански народи.

*

Како прилог кон таа борба на македонскиот народ се јавува и дадено излагање. Тоа си ја поставува задачата: **откако ќе го осветли долгиот историски пат на создавањето на македонската нација - да ги посочи веќе назреаните денеска услови за полното и конечно разрешување на македонското прашање од гледиштето на самиот македонски народ што страда и се бори.**

Да се разбираат заблудите, лагите и фалсификатите на македонското прашање, толку упорно распространувани во текот на десетици години од враговите на Македонија; да се изгради полно единство во мислите и во делата на македонскиот народ денеска - најсудбоносниот момент во неговата борба за национално ослободување, - ете ја задачата, разрешувањето на која сакаме да го потпомогнеме со ова излагање.

МАКЕДОНСКАТА НАЦИЈА И МАКЕДОНСКАТА НАЦИОНАЛНА СВЕСТ

Глава I

ШТО Е НАЦИЈА?

Еден историски преглед на развитокот на македонската нација и на македонската национална свест, налага да знаеме пред сè во најопшти црти: што е тоа нација, кои се нејзините составни елементи и карактеристични одлики. Затоа нашата прва задача треба да биде: да си разјасниме што е тоа нацијата?

1. Буржоаски теории за нацијата

Буржоаските теоретичари, потчинувајќи им ја науката на своите тесно-класни интереси, не можеа да се доберат до правилно и научно точно сваќање за нацијата. Нивните теории досега тргнуваа било само од еден единствен признак било од тоа што нацијата ја сврзуваа со појави и факти што немаа ништо општо со нацијата. Во првиот случај нивните теории се јавуваа како еднострани и затоа неправилни, а во вториот случај тие теории отворено ја вулгаризираа науката, служејќи им јавно на определени класни, идејнополитички цели и задачи (на пример, расната теорија во Германија).

Така се појавија следниве поглавни сфаќања за нацијата.

Една група теоретичари, што тргнуваше само од признакот на **националата** свест, ја сведе нацијата до "чистата свест", до некаква "духовна сушност" на народот. Тие го гледаа во нацијата само нејзиниот психички облик, без да ја видат економската и територијалната општост, врз кои лежи тој психички облик. Така "психологизирана" нацијата се претвори само во духовно-идејна сила, во некаква чисто мистична сушност. Ова сфаќање за нацијата беше поддржувано и од "социјалистот" Ото Бауер.

Други теоретичари се вовлекоа во едно крајно идеализирање и апсолутизирање на нацијата. За нив нацијата излезе нешто што било и ќе остане засекогаш. Така изникнаа теориите, што ја бараа нацијата назад во историјата уште во првобитните форми на општествениот развиток, така

што нацијата ја изедначуваа со родот и племето. А други, пак, нацијата ја изедначуваа со "народот" и на тој начин на нацијата ѝ придаваа вечен и бесмртен карактер, исто како што е вечен и бесмртен и самиот народ. Овие и слични на нив теории долго време беа официјално проповедувани на буржоаските универзитети и училишта како "чиста наука".

Подоцна, кога на буржоазијата ѝ стана неопходно по "научен" пат да го оправда заграбувањето на туѓи територии и народи, кога требаше да се објасни и да се мотивира потискањето на едни нации од други, тогаш, имено, се појави теоријата за божественото потекло на нацијата. И бидејќи ја удостојуваат со такво потекло само својата сопствена нација, тие теоретичари ѝ ги припишуваа на таа своја нација "сите историски мисии", определени за неа директно од божественото провидение. Така на пример, првидението ѝ ја определи на божествената јапонска нација големата историска мисија да ја заграби Манџурија, да завладее со Кина и да стане единствена господарка во Азија и на Тихиот Океан. Историската мисија, пак, на италијанската нација беше разбојнички да навлезе во беззаштитната Абисинија¹, да го зароби слободниот албански народ и да претендира на голем дел од Африка. Историската мисија, пак, на српската, а сега и на бугарската нација, е да бидат господари на малите балкански народи.

Во последните десет години во Германија се појави најновата фиданка на фашистичката вулгарна наука, теоријата за расното потекло на нацијата. Таа тргнува од целосното изедначување на нацијата со расата. Врз таа основа, сите нации што произлегуваат од единствената "најчиста", "највиша", "најблагородна" и "најсовршена" аристичка раса, го имаат историското право да ги поробуваат и да гостодставуваат над сите други нации во светот. Германската нација беше објавена за најчистата аристичка нација, на која сите други неаристички нации требаше да ѝ служат како губриво во нејзиниот национален развиток.

Во името на таа чудовишна по својата антинаучност теорија – германската фашистичка агресија претвори со десетици цивилизирани и висококултурни народи од европскиот континент во египетски робје. Оваа теорија исто така му стана орудие и на германското разбојничко навлегување во СССР – земја на слободните советски народи.

Такви се во општи црти теориите за нацијата, што буржоаските теоретичари можеа да ги создадат до денеска.

Меѓутоа, науката денеска ја посочува како единствено точна и научно издржана доколку **Маркс-Лениновата** теорија за нацијата. Разгледувајќи го македонското прашање како национално прашање, нам ни се налага да се здобиеме со елементарната теориска основа по националното прашање. Таква основа ќе добиеме со разгледуваната овде Маркс-Ленинова теорија за нацијата.

¹ Се однесува на денес познатата држава во Африка – Етиопија

2. Маркс-Лениновата теорија за нацијата

Маркс–Ленинивото сфаќање за нацијата јасно и научно беше изразено уште во 1913 година во тогаш излезената книга на Сталин: "**Марксизмот и националното прашање**".

Оттогаш до денеска тоа сфаќање беше продлабочувано и раширувано, без да биде изменувано во своите принципиелни основи. Според него:

Нацијата се јавува како историска појава, како историска категорија. Тоа значи дека нацијата не постоела од памтивека, ниту ќе остане да постои за вечни времиња. Тоа значи дека нацијата се раѓа во определена историска епоха, се развива и после постепено исчезнува, умира. Која е таа определена историска епоха, во која се појавува нацијата? – Тоа е епохата на растечкиот капитализам. Нацијата е продукт на капиталистичкиот равиток на народите. Таа се има родено и оформено по различини конкретни патишта во одделните земји, но на секаде таа се има родено и оформено во борбата против разпокинатоста на феудалните имоти и ограничувања, за слободно капиталистичко производство и трговија во пошироки национални територијални граници, за економска целост, за општ национален јазик, за општа национална култура.

Оттука нацијата е човечка, историска образувана општост на економскиот живот, на територијата, на јазикот и на духовниот живот (пројавен во општоста на историјата, психата, наравите, обичаите, културата).

Ниеден од овие четири признаци на нацијата, земен одделно, не образува нација. Економската општост, меѓутоа, на еден народ на дадена територија, што го сврзува трајно тој народ во една историска и духовна целост – секогаш ја игра **главната определувачка ролја**. Таа е онаа основа, врз која никне духовно–културната општост, што го обусловува појавувањето и степенот на националната свест. Но тоа не значи дека економската општост, сама по себе, е доволна за да имаме **нација**. Неопходни се сите други признания и, само во нивното историско единство, се раѓа нацијата. Сите тие признания, при разни околности, играат различна ролја. Така на пример, во почетните моменти од процесот на нацијата што се формира, решавачка ролја игра економската врска, врз која никне психолошката врска, духовната општост – националната свест. Но еднаш породена, националната свест добива самостојна сила, што игра решавачка ролја во подоцните моменти во процесот на нацијата што се формира, кога со силата на оружјето се извршува или обединување или ослободување на нацијата, било по пат на националноослободителните револуции било по пат на националноослободувачките војни (така изникнаа националните држави во Италија, Германија и др.). Исто така, и во однос на јазикот може да се каже дека овој признак игра различна ролја при различни околности. Јазичните и верските разлики на балканските народи во споредба со јазикот

и верата на нивниот поробувач во текот на вековното турско ропство, одиграа голема ролја за нивното национално зачувување. И обратно: заедничкиот јазик на Србите и Хрватите, на Англичаните и Северноамериканците, на Швајцарците што го говорат јазикот на Французите, Италијанците и Германците што ги заобиколуваат, не попречи да изникнат и да се оспособат: српската нација, американската и швајцарската нација. Значи, ролјата и значењето на кој и да е од овие четири основни признаци треба да се определува **секогаш конкретно историски и во однос на конкретна национална општост**.

3. Појава, развој и загинување на нацијата

Историски нацијата во нејзиниот полн завршен вид се појавува заедно со појавата на капитализмот. Меѓутоа, обиди за формирање на нации, при кои никнаа само некои белези на нацијата, без да се појават нации во вистинската смисла на зборот, има уште во древноста – неколку века пред новата ера. Тие зародишни форми на нацијата имаат никнато врз почвата на веќе развиениот трговски капитал и економските врски, што тој беше ги создал меѓу одделните области и племиња во Грција. Но бидејќи трговскиот капитал во робовладетелското стоковно општество не прерасна во индустриски капитал и не можеше да доведе до капиталистичка економија, така и задолжителните белези на нацијата останаа во фазата на зародиш, без да прераснат понатаму и да доведат до завршени нации слични на денешните. Идејето на варварите кон крајот на I век, што ѝ го ставија крајот на Римската империја, го создаде новиот општествено–економски строј – **феудалниот**, при кој општеството се распадна на тесни, изолирани едно од друго, натурулно затворени стопанства. Замирањето на трговијата до таков степен ја стесни економската општост, што беа наполно запуштени какви и да било зародишни белези на нацијата. Феудалните држави што изникнаа подоцна, претставуваа слабо споени територии² од одделни племиња и феудалства, што уште ги немаа белезите на нацијата. Одавј кон XVI век, кога трговскиот капитал одново излезе на историската сцена и брзо започна да ја урива феудалната затвореност и ограниченост, одвај тогаш се создадоа неопходните историски услови за изникнувањето и за полното оформување на нацијата. И навистина, од тој момент, судбината на капитализмот стана судбина на нацијата. Развитокот на капиталистичкиот систем го следеше стапка по стапка развитокот на нацијата. Меѓутоа, нејзиното конечно излегување на историската сцена во наполно

² Зборот е нечитлив. Логично е ако се има во предвид природата на феудализмот дека е во прашање зборот "територија".

завршен вид, се изврши од крајот на XVIII до крајот на XIX век во најголемиот дел на Европа, проследен некаде порано некаде подоцна од буржоаско-демократските револуции против феудализмот (така никнаа националните држави: на Франција во 1800 год., на Србија во 1815 год., на Грција во 1821 год., на Италија во 1859/60 год., на Германија во 1871 год., на Бугарија во 1879 год. и др.). Но некои мали и големи народи продолжуваат и до денеска да се во процес на национално обособување (Македонија, Индија, Кина и др.). Нацијата што ќе се појави еднаш не се претвора во нешто замрзнато, закостенето и вечно. Напротив, нејзиниот развиток продолжува заедно со развитокот на капитализмот. Како се одвива, имено, тој понатамошен развој, ни објаснува Ленин. Тој вели: "Капитализмот што се развива познава две историски тенденции во националното прашање; **првата** е пробудувањето на националниот живот и националните движења, борбата против секое национално потисништво, создавањето на националните држави; **втората**: развитокот и засилувањето по секој начин на врските меѓу нациите, кршењето на националните прегради, создавањето на интернационалното единство на капиталот, на економскиот живот воопшто, на политиката, науката и сл. Двете тенденции се **светски закон на капитализмот**. Првата надвладува во почетокот на неговиот развиток, втората го карактеризира зрелиот капитализам што оди кон своето преобрнување во социјалистичко општество. "Следствено, сукцесивниот развиток на нацијата очевидно води кон одрекнувањето на нацијата, кон интернационалното единство на човештвото, што се засновува врз интернационалната економска општост на светот.

Но, способен ли е капитализмот во својот последен стадиум од развитокот – империјализмот, да го доведе докрај тој развиток на нацијата, со тоа што ќе ги обедини **доброволно** народите во едно единствено светско цело? – Не! Во империјализмот тоа е невозможно. Сталин вели: "За империјализмот горните две тенденции се јавуваат како непомирливи противречност, бидејќи империјализмот не може да живее без експлоатацијата и без насилиното задржување на колониите во рамките на "единственото цело", бидејќи капитализмот може да ги зближи нациите само преку анексии и колонијални завладувања, без кои тој, општо кажано, е незамислив. А за комунизмот, напротив, тие две тенденции се јавуваат само како две страни на едно дело, делото на ослободувањето на потиснатите народи од ропството на империјализмот, зашто комунизмот знае дека обединувањето на народите во едно сесветско стопанство е возможно само врз принципите на заемната доверба и доброволната спогодба, дека патот за образување на доброволното обединување на народите минува низ одделните колонии на "единственото" империјалистичко "цело", преку нивното претворање во самостојни "држави". Очевидно е, следствено, дека нацијата како општествена форма ќе загине, но само по загинувањето на капитализмот, во условите на социјалистичко-комунистичкото општество, а во тие услови е единствено возможно

историското остварување на интернационалното општество на народите со заедничка економија, заедничка култура, заеднички јазик и заедничка историја.

4. Род, племе, раса, народ, човештво, нација

Ние веќе ја имаме најправилната научна определба на нацијата. Сега е неопходно заради јасност да ги разграничиме од нацијата, родот, племето, расата, народот и човештвото.

Што е род?

Родот е таков **човечки колектив, членовите на кој се сврзани меѓу себе пред сè со природните врски на крвнородственото потекло**. На определен степен од развитокот на производните сили (споредбено низок степен) оваа природно изникната човечка формација добива општествено историско значење, зашто се претвора во форма за организирање на општественото производство и добива веќе карактер и на општествено-економска формација. Пишаната човечка историја започнува со родово уреденото општество.

По разлагањето на патријархалното родово општество во текот на Хомеровата епоха (VIII в. пр. нашата ера) започнува историјата на старогрчкото робовладетелско општество. Следствено, родот како општествена формација длабоко се разликува од нацијата: **поради својот крвнородствен карактер, по своето историско место во развојот на човечкото општество, по својата особена (првобитна) економска основа, врз која беше изникнала и соодветна на неа културно-општествена надградба**. Да се изедначуваат родот и нацијата, значи да се попадне во најгрубо незнаење во однос на горните историски факти.

Што е племе?

При определени услови (општ лов, одбрана или војна) неколку рода се обединувале, отпрвин привремено, а после потрајно. **Таквите потрајни обединувања на неколку рода образуваат племе**. Привлекувањето на родовите, меѓутоа, во едно племе обично е слабо и нетрајно. Слабо и нетрајно е дури и обединувањето на неколку племиња, кога тие ги образуваат т.н. племенски држави. Тие држави немаат ништо заедничко со националната држава, што се појави на капиталистичка основа. Затоа

сите, изникнати во текот на древноста и средновековјето племенски држави под раководство на некое силно племе – не беа национални држави (државата на Филип и Александар Македонски, Првото бугарско царство и др.), следствено, племето не било и не може да биде нација. Племето, меѓутоа, при определени историски услови (условите на раниот капитализам) влегува како составен дел на нацијата. Речиси сите нации што ни се познати претставуваат историски изникнати обединувања на неколку племиња (бугарската нација од Хуно–Татари и Словени; македонската нација од **Трако–Илири и Словени**; француската од Гали и Франки итн.). Обично едно силно племе го извршува обединувањето (Хуно–Татарите; Франките), меѓутоа, тие племиња не се покриваат со нацијата. Нацијата е нова општествена формација, што се разликува како од одделните племиња што ја составуваат така и од нивниот заеднички збир. Нацијата никна врз основа на новата економска општост (капиталистичката) и по патот на долготрајното историско заедничко живеење ги асимилира разликите на одделните племиња, обединувајќи ги во едно единствено цело со заеднички јазик, со заедничка писменост, култура и историја. На тој начин излегува дека племето не е нација, но при определени услови влегува како составен дел на нацијата.

Што е раса?

Во текот на илјада годишниот развиток на човекот, различните географско–климатски услови при кои живеел тој, предизвикале кај него определени разлики во физичката градба на организмот (на пример, различна боја на неговата кожа, различна коскена конструкција, состав на кrvta и др.). Во основата, имено, на тие различни телесни особености, науката до денеска успеа да установи **5 основни** човечки групи што се разликуваат меѓу себе единствено по некои свои биолошки (антрополошки, физиолошки) црти. Овие пет групи се петте човечки раси што се познати досега на Земјата, а имено: белата, црната, црвената, жолтата и ескимската раса*. Следствено, расите се биолошки групи од луѓе, обединети **со наследна општост на физичката градба на својот организам**. Веднаш треба да подвлечме дека горното делење на расите е условно. Зашто, од една страна, меѓу самите раси има преодни групи со белезите на две различни раси (некои дури ја оспоруваат самостојноста на ескимската раса), а од друга – во процесот на економскиот и на културниот развиток се случува

*Белата раса од своја страна се распаѓа на: аристка, семитска и хамитска подраса. Аристката подраса ги вклучува во себе словенските, германските и романските народи (Французи, Шпанци, Италијанци, Португалци). Овде исто така спаѓаат грчките, тракиските и илирските народи.

расово мешање, при кое сè повеќе и повеќе се брише строгата расова особеност. Очевидно е дека расата не е и не може да се изедначува со нацијата. Расата почива врз биолошко–наследната општост на луѓето, додека нацијата претставува општествено–историска општост од луѓе, сврзани со заеднички економски и културно–морални врски. Во една раса може да има многу нации – различни национални држави. Така, на пример, белата раса ги вклучува во себе мнозинството од нациите што ни се познати. Од друга страна, во секоја нација денеска се среќаваат луѓе и црти од најразлично расово потекло (на пример, англиската, француската, руската, италијанската и други нации). Само оваа околност е доволна да ни ја раскрие целата неприфатливост на германското фашистичко сфаќање за расово "чисти" нации. Такви нации не постојат. Сите народи, без разлика на својата расова припадност, во себе кријат еднакви можности за економски и за културен развиток, доволно е да бидат поставени при неопходните за тоа материјални услови. Следствено, нема и не може да има "натценети" народи и нации, што поради тоа качество да го имаат правото да гостодарат со други "помаловажни" народи и нации.

Што е народ?

Зборот "народ" многу често се меша со "нација" и се употребува како истозначен со вториот. Меѓутоа, ни по содржина ни по обем овие два збора не се покриваат. Така на пример, под народ на бивша Југославија ние ја подразбирааме (итоа е правилно) – **севкупноста од луѓето што живеат на нејзината државна територија**. А во таа севкупност влегуваат и влегуваат луѓе од неколку различни нации: српската, хрватската, словенечката, црногорската, македонската и др., значи, народот на југословенската држава се состои од неколку нации или, со други зборови, Југославија беше една многунационална држава. Исто така зборуваме за советски народ, а тој се состои од повеќе од 100 различни нации. Во тие различни нации може да се формира општодржавна и општо народна свест, но тоа уште не значи дека народот се претворил во една општа нација. Тоа може да се добие само по долг историски процес на задничко живеење и при услови на слободно рамноправно постоење на одделните нации во интернационалната држава.

Следствено, меѓу "народ" и "нација" има суштествена разлика, која исчезнува само во еден единствен случај – кога народот се состои од една единствена нација. Тогаш народот и нацијата наполно се покриваат – се слеваат. Но такви еднонационални народи денеска речиси и не постојат. (Се разбира, овде не станува збор за ненаучната употреба на зборот "народ" – во смисла на група луѓе – толпа. Овде станува збор само за државнополитичкото значење на зборот народ).

Што е човештво?

Човештвото денеска претставува колектив од нации што образува една светска многунационална човечка општост. Следствено, нацијата претставува составен дел на општочовечкото цело, без да претставува едно исто нешто, без да се поклопува со него. Меѓутоа, тенденцијата на развитокот оди кон тоа да се стигне до полното исчезнување на нацијата во светското цело.

Видовме дека развитокот на нацијата, водејќи кон нејзиното одумирање, уште денеска ги создава елементите на една единствена општочовечка форма на заедничко живеење, со заедничка економија, со заеднички јазик и заедничка култура. Тој процес, меѓутоа, е подзапрен во условите на капитализмот и слободно може да се развие само во условите на социјалистичко–комунистичко општество. При тие услови, имено, развитокот ќе мине низ целосното расцтување на одделните нации, што слободно ќе создаваат една единствена општочовечка култура – **национална по форма - интернационална по содржина**, додека најпосле не го стигнат овој момент, кога одделните нации не исчезнат, слевајќи се во големото општочовечко семејство, на кое културата ќе му биде **интернационална и по форма и по содржина**.

5. Нација, национално поробени народи, национални малцинства, национални групи и националност

Еден народ може да ја загуби својата национална слобода кога ќе потпадне, било целосно било делумно, под туѓа власт. Во првиот случај кога приграбувачот на неговата национална слобода ќе навлезе во неговата земја и ќе го постави целиот народ под својата насилиничка власт, **за таквиот народ тогаш зборуваме како за национално поробен народ**. Така на пример, Полска и Финска во времето на царска Русија беа национално поробени народи. Такви народи се денеска исто така полскиот, чешкиот, белгискиот, холандскиот и многу други народи, покорени од германското насилиство. Следствено, **за национално поробениот народ е карактеристично тоа, што тој останува на својата територија и ги зачуствува, до голема степен, сите стари (економски и културни) врски меѓу себе, само што е лишен од национално-политичката слобода**. Врз неговата земја и врз неговата судбина господствува туѓата сила, силата на неговиот поробител. Ако се случи, меѓутоа, само дел од земјата на тој народ, заедно со населението што живее на неа, да потпадне под ропство, тогаш зборуваме **за национално малцинство, што во случајов се јавува населението на завладеаниот дел во однос на господствувачката нација во државата поробителка**. Така на пример, откако Добруџа беше

анектирана од Романија, добруџанското население, во најголемиот дел бугарско, дојде во положбата на национално малцинство во однос на господствувачката нација во Романската држава. Такво национално малцинство беа исто така и Унгарците, што ја населуваат унгарската земја што беше присоединета кон Романија – Трансилванија. Големи групи германски национални малцинства имаше во бивша Чешка и Полска по силата на анектираниите германски земји со германско население од овие држави. И во овој случај населението што дошло во положбата на национално малцинство, останува на својата родна земја, **само што тоа, за разлика од национално поробениот народ - е принудено да ги раскине речиси сите врски (материјални и духовни) со својот народ што останал на слобода.** Националното малцинство потпаѓа во нова економска општост – општоста на државата поробителка, како и во нова и туѓа духовно–идејна атмосфера. Поробувањето и потискањето на цели нации или на нивни делови се јавува како рожба на капиталистичките завојувачки војни. Господствувачките буржоаски класи во капиталистичкиот свет ги решаваат националните прашања главно по пат на вооружено насиљство, така што по секоја војна победничката група од држави ги диктира новите државни граници, без да води сметка за утврдените од историјата природни етнички граници меѓу засегнатите народи, без да се интересира за волјата и за согласноста на тие имено засегнати народи. Анексиите и контрибуциите се неизбежни последици од тие војни, зашто заграбувањето на колку што се може поголема туѓа територија со нејзиното работоспособно население и со најзините подземни и надземни богатства, отсекогаш било единственото раководно правило при решавањето на националното прашање од страна на буржоаските класи. Како природна последица од една таква политика се јавува постојано растечкиот број на национално поробените народи и малцинства. По Првата империјалистичка војна само во европскиот континент националните малцинства ја надминуваа страшно големата цифра од 40 000 000 души. А денеска, во времето на Втората светска империјалистичка војна речиси цела Европа се состои од национално поробени народи. Такви се плодовите од буржоаско-империјалистичката политика во однос на националното прашање.

Се разбира, поробените народи и малцинства непрекинато се имаат борено и се борат за својата национална слобода. И во таа своя борба, насочувајќи ги своите удари против империјализмот–насилник, тие се претвораат во природни сојузници на пролетеријатот, – единствената историски определена сила, способна да го уништи империјализмот, а заедно со него засекогаш да го избрише од лицето на земјата срамното национално ропство. Пример на такво идеално разрешување на националното прашање од страна на пролетерската класа денеска набљудуваме во СССР, каде што повеќе од 100 националности веќе четврт век живеат среќно сред братска соработка, радувајќи ѝ се на вистинската национална слобода, заборавајќи го одамна секое национално ропство и потисништво.

Кога зборуваме за национални групи?

Треба да го разликуваме национално поробениот народ и националното малцинство од таканаречените **туѓи национални групи во една држава**.

По патот на економската емиграција или поради други причини на раселување, честопати не мали групи од даден народ, се насељуваат со трајно местожителство врз територијата на дадена туѓа држава, сред туѓа националност. Карактеристично за тие групи е тоа, што тие, за разлика од националните малцинства, не се наоѓаат врз својата родна земја, ниту се во соседска близост со својот роден народ. Тие претставуваат малечки национални островчиња сред туѓа националност. Така, на пример, во пределите на Европска Турција, особено во Цариград, одамна живее една впечатливо голема група Бугари, што образуваат сред турската нација – една бугарска национална група. Една не помала група Бугари денеска живее во САД – особено во град Детроит, држава Мичиген. Многу национални групи можат да се набројат уште во низа други држави, и особено во СССР, каде што на разни места се групирани гнезда од Германци, Бугари, Ерменци, Евреи и др.

Во капителистичките држави овие национални групи ги споделуваат уделот и судбината на националните малцинства и воопшто се третирани како малцински и народни групи.

Обратно, во СССР тие располагаат со слободата да живеат како национални групи, користејќи го својот национален јазик, своите училишта, весници и сите други културни услови за развиток, подеднакво со другите народи во сојузот.

Што да подразбирааме под "националност"?

Зборот "националност" обично се употребува наместо "нација" како истозначен збор. Тоа изедначување на нација и националност е наполно правилно, бидејќи нема никаква противречност меѓу овие два поими. Така на пример, рамноправно можеме да зборуваме за српска нација и за српска националност како за едно исто нешто.

Поголем интерес претставува случајот кога се зборува за националност без да имаме на лице нација со сите нејзини неопходни елементи. На пример, често се зборува и се пишува за еврејска, за циганска националност. Во обата овие случаи ние немаме на лице една вистинска нација со сите неопходни составни елементи, затоа што тие два народа немаат ниту заедничка територија ниту заедничко национално стопанство. Поради тоа, тие не претставуваат завршени нации. Од друга страна, меѓутоа, и во двата случаи не можеме да одречеме дека имаме на лице одделни

белези на нацијата, како на пример, заеднички јазик, заедничко историско минато и заедничко национално самочувство. Тоа покажува дека во ваквите случаи се работи за еден процес било на создавање било на распаѓање на една нација. И доколку тука навистина има некаков процес на национално создавање и распаѓање до толку е правилно да се зборува во тие случаи за еврејска, за циганска националност. Во таа смисла се зборува и за еврејски "национални малцинства" во познатата книга "Националното прашање" од Тулин (Ленин).

Не може, меѓутоа, да зборуваме во никој случај за националност, означувајќи со тој збор народносни групи во далечното историско минато, кога не било возможно да постои нацијата дури и во зачеточна форма (на пример, родот и племето). Исто така би било погрешно да третираме дадена национална група како националност, бидејќи таа не претставува самостојна нација со свои самостојни белези на нација.

*

*

*

Привршувајќи со првата глава, ние свесно одминуваме голем број општотеоретски прашања за нацијата, сметајќи дека едно исцрпно опфаќање на теоријата по ова прашање не му е задача на ова излагање, ниту пак е возможно да биде направено само во рамките на една глава како што е оваа.

Глава II

ПРЕДИСТОРИЈА И ИСТОРИСКИ КОРЕНИ НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИЈА

1. Историјата и историската вистина

Едно излагање како дадено неизбежно се судира со низа историски факти и настани од блиското и од далечното минато. Тие факти и настани денеска повеќе од секогаш бараат едно сестрано и систематско излагање. Тоа е, меѓутоа, задача на денешните и утрешните научни работници. Ние овде не си ја поставуваме таквата задача, зашто ние не пишуваме историја. **Нашата задача овде е само да ја испортуваме историјата и да ја испортуваме чесно и беспристрасно за една политичка одбрана на својот народ: одбрана на неговото човечко право да живее и да се развива слободно.**

Десетици години на ред непријателите на македонскиот народ неказнето ја извртуваа, ја фалсификуваа и ја убиваа историската вистина. Десетици години на ред, верни на својот шовинизам, тие престапнички ја испортуваваа историјата во името на една иста цел – завладувањето, асимилирањето и националното бришење на еден народ.

Ние овде исто така ќе ја испортуваме историјата и историските факти. Меѓутоа, ќе ги испортуваме такви какви што се. Без фалсификување, без исколчување, без лага. Зашто делото на кое му служиме нема потреба од измами. Тоа не е дело на националното потисништво, туку е дело на националното ослободување. Ние не се подготвувааме да заграбуваме туѓи земји и да заграбуваме туѓи народи, со тоа што ќе ја испортуваме нивната национална историја и по вештачки начин ќе ги објавуваме за "чисти Бугари", за "прави Срби" или за "стари Грци". Не! Ние не сме шовинисти!

И затоа ние не бегаме од историската вистина, не се плашиме од неа. Напротив, колку што блеска произразито таа толку повеќе печали нашето дело и нашиот народ. **Зашто објективното и незаинтересираното откривање и осветлување на историските факти раскрива не само пред свеста на нашиот народ туку и пред очите на целиот свет, дека македонската нација и македонската национална свест постојат толку упорно и несомнено како што постои упорно и несомнено македонската замја.** Бессилни се покажаа телените мрежи и бетонски засолништа да ја раскинат на делови единствената наша земја. Бессилни останаа и сите обиди на шовинистичката пропаганда да ја раскине на делови единствената национална свест на нашиот народ. Денеска тоа е појасно од

секогаш. Историјата секидневно го потврдува тоа. **Затоа историјата не ни е нам непријател!** Напротив, таа ни е верен и моќен сојузник. А најдобро ќе ја испортуваме силата на тој сојузник во ослободителната борба на нашиот народ, ако против секоја заблуда и лага, високо го издигаме светлото знаме на истината; знаме на непобедливата историска правда!

Таков е нашиот однос кон историјата и кон историските факти.

2. Древна Македонија. Првата македонска држава

Македонската нација има своја предисторија, како што има и најоддалечени историски корени. Таа предисторија опфаќа еден историски период, кога ќе се почне од 7 век пред новата ера, кога за првпат се споменува во историските споменици името **Македон** и ќе се стигне до крајот на II век (пред н.е.) кога Римската империја се настанува на местото од големата македонска држава на Ал. Македонски. А најоддалечените историски корени на македонската нација се однесуваат кон VI век по новата ера кога доаѓаат Словените на Балканскиот Полуостров. Оттогаш започнува овој непрекинат историски процес на етничкиот развиток и обособување, што во 18–19 век доведува до вистинското историско формирање на македонската нација. Овој долг по време период нè интересира дотолку доколку содржи такви историски факти и настани, што стојат во очевидна историска врска со македонската националност, т.е. што ги составуваат **историските етапи на нејзиното изградување**.

Што е тоа древна Македонија и од каде доаѓа нејзиното име? Кога изникнала древната македонска држава и кога загинува таа? На која племенска народност ѝ припаѓал древномакедонскиот народ и дали тој имал свој јазик, бит и култура? И најпосле, дали постои историска врска на преемственост меѓу древните и сегашниве Македонци и во што се состои таа? Еве ги прашањата на кои едноподруго треба да одговориме.

Под древна Македонија ја разбирајме историјата на старите трако-илирски племиња што ја насељувале денешнава македонска земја, кои кон VI век пред новата ера ја образуваат првата племенска македонска држава.

Македон се викал еден од водачите на најсилното од споменатите погоре племиња и под неговото раководство се извршило и нивното првото племенско обединување. Оттука иде и географското именување на македонската земја, на македонскиот народ и на македонската стара држава, имиња зачувани до денеска. Подоцна споменот за овој храбар водач навлегува во митологијата на овие племиња, каде што Македон е претставен како **коњаник воин, родоначалник на Македонците**. Истиот мит го наоѓаме во едно од делата на старогрчкиот поет Хесиод (VII век пред н.е.),

каде што Македон му е син на Зевс и братучед на Граин и Латин, првиот родоначалник на Грците, а вториот на Латините.

Историските податоци за образувањето на првата древна македонска држава се крајно бедни и скудни. Најстарите историски известија во тој *однос, што стојат надвор од секакви сомнителни спекулации, ги наоѓаме во прочуените "Истории"* на старогрчкиот историчар Херодот, каде што се зборува за македонскиот цар Александар I (498–454 царувал) син на цар Амнит I (царувал околу 540–498). Одовде доаѓа и заклучокот дека образувањето на првата македонска држава е сврзано со VI век пред н.е. Што се случило понатаму со точното родословие на македонските цареви и како се владееле тие до Филип II и Александар Велики, тешко е да се утврди. Постојат несигурни и противречни извори. По сè изгледа дека единствените тогашни летописци грчките, не се интересирале многу за развитокот на македонската држава во текот на овој период, кога таа не ги застрашувала ниту границите ниту слободата и независноста на стара Грција. Меѓутоа подоцна, кон IV век пред н.е. положбата се изменува. Македонската држава на Филип II (359–336) израснала во моќна сила, што веќе застрашувачки се протегала над северните граници на грчката земја. Имено оттогаш датираат поизобилните историски податоци на грчките историчари за македонската држава, коишто во тоа време започнува да игра судбоносна улога во политичкиот живот на цела Грција. Тоа е елинистичкиот период во развитокот на древногрчката култура – период на разлагање и разурнување на робовладетелската грчка држава. Во текот на овој имено период древномакедонската држава го достигнува врвот на својата државнополитичка и културна моќ.

Грчките градови-држави борејќи се постојано за економска и за политичка надмоќ, биле застрашени од Персија, што во тоа време ги владеела малоазиските градови. При оваа опасност Грците започнале сè почесто да ги свртуваат очите кон моќната северна сосетка од која го очекувале своето полно обединување како единствено средство за отпор против персиското навлегување. "Македонската партија" на чело со журналистот-ретор Исократ, што била оформена по тоа време во Атина, станала изразител на таа македонска политика. Во својата брошура "Филип" (346 год.) Исократ го моли македонскиот монарх да ги обедини Грците и да ги поведе против општиот непријател – Персија. Оваа околност била добредојдена за завојувачките стремежи на Филипа. И навистина, по битката пред Херонеја (338 год. пр. н.е. против грчката сојузна лига на чело со Демостен), Филип ја постигнал својата цел: Грција му лежела пред нозете. Меѓутоа, пополното остварување на политичката мечта на Исократ – се случува за време на животот на синот на Филип, Александар Велики (336–323), кој во кратко време ја завладува цела Грција и цела Персија дури до Индија. Сремежот на Филип и Александар за создавање на големи државни обединувања бил налаган од нараснатите во тоа време производни сили

во средоземноморскиот базен, од големиот развиток на трговијата и на индустријата. **Со ова се објаснува прогресивниот карактер на македонската завојувачка политика.** Зашто имено овие завојувања ги раскина тесните граници на Грција и ја поставија во досег со многубројни источни народи, сврзувајќи ја со мноштво нови економски, политички и културни врски. Космополитскиот карактер на македонската држава помогна да се распространи елинистичката култура далеку на Исток, дури до Централна Азия, а на Запад преку посредништвото на Рим и на христијанството, да земе учество во изгрдбата на подоцнежната европска култура. Меѓутоа, освен оваа улога на распространувач на културата, македонската држава придонесе и за едно понатамошно доразвивање воопшто на човечката култура. Научно е утврден фактот дека Александар Велики (Македонски) во својот грандиозен поход на Исток бил придружен не само од полководци и од трговци туку и од голем број претставници на науката: историчари, геолози, природнонаучници и др., на кои самиот тој им поставувал определени научни задачи. **Во тоа се состои самостојната културно-творечка улога на древната македонска држава.**

Меѓутоа, по смртта на Александар, македонската држава што била разновидна по својот народносен состав, започнува брзо да се распаѓа, и најпосле, по поразот на последниот македонски цар Персеј кај Пидна во 168 год. пр. н.е. римското оружје ѝ стави крај на политичката самостојност на првата древна македонска држава.

* * *

Сега да видиме што претставуваа древните Македонци од етнографска гледна точка, или со други зборови, кон која племенска народност припаѓаше македонскиот народ во време на првата македонска држава.

Тешкотијата во решавањето на ова прашање досега се има засновувано, прво, во недостигот на побогат историски материјал, и второ, во недостигот на едно беспристрасно и објективно научно истражување. Така на пример, атинскиот професор Г. Н. Хаџидаксис направи неколку обиди да "докаже" дека старите Македонци се Грци. Меѓутоа, од зачуваните до денеска историски писмени споменици без колебање може да се откријат грчкиот народностен карактер на древните Македонци.

Пред сè треба да правиме разлика меѓу народносната припадност на македонскиот народ и припадноста на македонските цареви, од кои поголемиот дел биле склони кон грчење. Така на пример, Херодот во своите "Истории" раскажува дека македонскиот цар Александар I го носел прекарот "Филелин" – што значи "гркољубец", а самиот Александар I така зборува за себе: "Jac sum Грк, владетел македонски". Очевидно е дека

големиот грчки историчар го делел убедувањето за грчкото потекло на македонските цареви и негрчкиот карактер на самите Македонци, зашто во грчкото потекло на македонските цареви било лесно да се поверува поради невозможноста од проверка, додека јазикот обичаите и битот на самите Македонци им стоел секогаш пред очите на тогашните Грци и го откривале негрчкиот карактер на македонскиот народ. И еден друг грчки историчар Тукидид, не случајно ги одделува македонските династии од самиот народ, што тој го смета за "варварски".

А веќе споменатиот Исократ во својата позната брошура "Филип", за Филипа II го пишува следново: "Тој единствен од Грците посака да владее над другоплеменски народ..." овде веќе јасно и недвосмислено македонскиот цар е наречен Грк, а македонскиот народ – другоплеменски народ, т.е. негрчки народ.

Следствено, старите Грци преку лицето на Херодот, Тукидид и Исократ веруавле во грчкото потекло на македонските цареви, додека самите Македонци тие ги сметале за народ различен од Грците.

Меѓутоа, и грчкото потекло на македонските цареви не ѝ одговара на историската истинска. Тоа нивно потекло било измислено од чисто политички причини и сфаќања, еднакво погодни, како за македонските династии што царувале, кои со тоа го оправдувале и го олеснувале господството над повисоко поставената и покултурна Грција, така и за самите Грци, што претпочитале да бидат под скриптарот на еден Грк отколку на еден "варварин". Во поткрепа на горното доволно е да ја споменеме третата "Филипика" од Демостен, забележлив оратор и заколнат непријател на "Македонската партија" во Атина, каде што тој го зборува следново: "Истина Филип се нарекуваше Филелин, т.е. пријател на Елада. Тоа е повеќе од измама. Царот не може да биде филелин веќе по силата на своето варварско потекло. Тој не е Елин и не е во никакво родство со елините, не е дури ни туѓинец од добrogласно потекло. **Тој е само жален Македонец**".

Се гледа дека старите Македонци не биле Грци. Но тогаш што биле точно тие?

Колку и да е беден историскиот материјал со кој располага науката, денеска можеме со голема сигурност да се приближиме до историската истинска по ова прашање. А таа е следната:

Старите Македонци припаѓале кон таканаречените индоевропски народи и биле во најголемиот дел Илири или тесно сврзани со Илирите. Исто така меѓу нив имало и голем број Траки. Тоа биле двете основни племиња, меѓу кои се наоѓале уште и остатоци од најстарите (неиндоевропски) народи, како и грчки елементи изостанати во Македонија при преминувањето на грчките преселнички бранови.

Со текот на времето, благодарение на заедничкиот живот на тоа население на македонската земја, постепено изникнува еден народ со заеднички јазик, религија и бит. Тој народ имал своја карактеристична етничка физиономија, што го одделува како од трако–илирските племиња што го заобиколуваат така и од соседниот грчки народ. Така на пример, древните Македонци зборувале на свој македонски јазик, што бил наполно различен како од грчкиот така и од јазикот на соседните племиња и народи.

Грчкиот историчар и писател Плутрах во биографијата на Александар Македонски ни соопштува дека овој цар, кога се спречкал со својот полководец Клит, "извикал на македонски повикувајќи ги своите телохранители". А пак, во биографијата на Евиена ни раскажува дека кога овој полководец ги сретнал своите војници "тие штом го виделе, го поздравиле на македонски јазик". Најинтересно е, меѓутоа, известието на римскиот историчар **Курциј**, во врска со процесот на обвинетиот за државно предавство македонски полководец Филотас, којшто се бранел на грчки, а не на македонски јазик. Тогаш царот – Александар Македонски рекол: "Гледате ли дека Филотас е опфатен од омраза дури и кон својот роден јазик? Единствено тој пренебрегнува да го учи!"

Очевидно е, од овие документи, дека македонскиот јазик не само што постоел туку тој толку се разликувал од грчкиот, што Македонците, што не знаеле македонски и зборувале на грчки, требало да го изучуваат.

Меѓутоа, судбината на овој јазик не била радосна. Поради високата грчка култура, поради стремежот на македонските владетели да се грчат, како и поради многубројниот грчки народ, со кој Македонците требало да живеат и да општат во една држава, **македонскиот јазик лека-полека му го отстапувал местото на грчкиот**.

Следствено, со јазикот на старите Македонци се случило истото, што се случило со јазикот на Прабугарите, на Франките во Франција, на Варјазите–Руси во Русија и сл. Сите овие народи, макар и да биле победници, го прифатиле јазикот на победеното население, бидејќи тоа ги надминувало, било според бројот било според својата културна издигнатост. Поради оваа причина и бројот на старомакедонските зборови што достигнале до нас не е поголем од 40 збора. Освен по својот јазик македонскиот народ се одликувал и со својата религија, што била различна од религијата на Грците, како и со своите нарави, традиција, обичаи што биле сродни со некои од наравите и обичаите на тракоилирските племиња што ни се познати.

Историската судбина на древномакедонскиот народ по ништо не се разликува од судбината на неговиот јазик. Како што бил постепено поместен и задушен неговиот јазик од современиот грчки јазик, така и неговата етничка физиономија постепено ги губела своите карактеристични црти, додека најпосле не исчезнала конечно под притисок на неспоредливо повисоката култура на грката народност. Кон крајот на II век пр. н.е.вeќе

немало никаква трага ниту од политичката самостојност на големата македонска држава ниту од етничката самостојност на воинствениот и храбар древномакедонски народ.

*

Што нè сврзува тогаш нас – денешниве Македонци – со овој толку одамна исчезнат народ? Можеме ли ние да се сметаме за негови историски наследници или најмалку за сродници? – Историјата дава одречни одговори на овие прашања. Денешниов македонски народ, составен главно од словенски племиња – дојдени на Балканот кон VI век од нашава ера – и од остатоците на старите илирски племиња што исчезнуваат, располага со таква етничка физиономија, во која не можеме да откриеме никакви траги од етничката физиономија на древните Македонци. Ниту наравите ниту најстарите традиции и обичаи на денешниве Македонци не откриваат каква и да е сличност со наравите, традициите и обичаите на старите Македонци. Единствената реална историска врска со тие Македонци (старите) можеме да ја видиме само во нашата заедничка географска татковина, во заедничкото зачувано до денеска историско име на двата македонски народа, како и во заедничкото учество на илирскиот елемент во нивниот состав. Само овие, имено, три елементи можат да ја создадат меѓу нив единствената врска на историската преемственост. Таква е приближно и врската меѓу старите и денешните Грци, како и меѓу Римјаните и денешниве Италијанци.

Да ја изнасилуваме историјата и историските факти, со тоа што ќе ги поставуваме денешниве Македонци во крвно родство со Александар Велики – значи не само да ја изневериме историската вистина туку и да се претвориме во смешни и презрени шовинисти.

Меѓутоа, изучувањето и сигурното познавање на оваа макар и најоддалечена предисторија на нашиот народ, нè вооружува со непробоен окlop против фалсификатите, лагите и шовинистите од типот на проф. Хаџи – Даксис, којшто, за да го оправда заграбувањето на јужна Македонија од страна на Грција – бесрамно "докажува" дека древните Македонци (а оттаму и денешниве) се чисти Грци.

3. Средновековна Македонија: навлегувањето на Словените; Втората македонска држава - Славинија; Делото на солунските браќа; III-та македонска држава - на комит Никола.

Римската империја стана единствениот наследник на земјите и на народите од некогашната македонска држава. Во текот на неколку века (од II век пред н.е. до V век на новата ера) нејзината власт над тие народи

и земји остана неоспорена од никоја друга сила. Зашто, во овој историски период не се случуваат големи преселби на народите во Европа. Токму затоа населението на Балканот во тоа време, што се состоеле главно од Траки, Илири, Грци и остатоци од исчезнатите Македонци, останува неизменето.

Меѓутоа, кон V век започнува големото навлегување на варварите (Готите, Хуните, Аварите и др.), бранот кој ја измете Римската империја и предизвикува раселување на народите насекаде во Европа. Во врска со ова движење е и навлегувањето на Словените, јужното крило кое кон VI век го минува Дунав и го зазема Балканскиот Полуостров дури до Цариград и Солун. **По тоа време се извршува и трајното насељување во Македонија на оние словенски племиња, што заедно со заварените таму остатоци од старите илирски племиња ја образуваат историската јатка, од која подоцна се роди и се разви македонската нација.** Вонредно интересен историски факт претставува околноста, што од сите словенски племиња на Балканот, византиските летописи ги споменуваат главно оние што биле насељени во Македонија. Тоа се оние племиња што први образуваат едно трајно племенско обединување, со таква здрава воена организација, што им дозволила не само да се зачуваат од својата моќна сосетка византија туку и да настапуваат и против неа во големи воени походи, опсадувајќи дури и толку познати крепости, каква што претставувала во тоа време градот Солун. И затоа единствено тие племиња имаат влезено во историјата со своите зачувани и до денеска имиња. Така на пример, запознавајќи се историјата со Словените на Балканот, ги споменува само следниве племиња, кои во најголемиот дел ги насељувале македонските земји: **Березити**, крај реката Црна; **Струмјани**, по реките Струма и Струмица, **Драговити**, по реката Бистрица накај Костур; **Сагудати**, околу Солун; **Смолјани**³, по реката Места; **Северци** и др. Имињата на овие различни племиња, како и некои од нивните традиции и обичаи се зачувани и до денеска на многу места низ Македонија. **Со ова време треба да се поврзе образувањето на една втора македонско-словенска племенска држава - Славинија**, податоците за која денеска се уште многу скудни, но која претставувала навистина историска сила, што била различна од бугарската држава што се образувала во тоа време, зашто не еднаш таа влегувала било во вооружен судир со неа било во воен сојуз против Византија. Задача на утрешните македонски историчари е да го осветлуваат колку што се може подобро овој интересен период од нашата историја, што се однесува на вистинските историски корени на самостојната македонска националност – што се разликува изразито од корените на бугарската нација (образувана од словенските племиња во Дунавската рамнина – Мизија и од подоцна дојдените хунско-татарски орди).

³ Во околината на р. Места или поточно источно од неа се насељени Смолјаните а не Северците. Овде не се спомнати Ринхините насељени околу долното течение на реката Струма и Халкидичкиот Полуостров.

Вака изникнатата македонско-словенска држава можела спокојно да постои до средината на IX век, без да биде во текот на тоа време покорувана било од Византија било од бугарската држава. Обете овие држави не ги вклучувале под своја власт во тој период земјите на Славинија.

Кон 850 год., меѓутоа, бугарскиот цар Пресијан успева да ја покори Македонија (Славинија) и да ги присоедини кон бугарската држава земјите што се простираат на запад од Охрид и Шар, а на исток до реката Струма. И овој историски факт, свесно или не, е покриен со магла. Еве што пишува по овој случај бугарскиот историчар Ив. Пастухов: "Не се знае како се случило завојувањето или присоединувањето на Македонија. Таа долго време се викала **Славинија** или **Склавинија**; некои историчари мислат дека таа никогаш не ѝ била наполно потчинета на Византија **и дека дури образувала нешто како самостојна држава**".

Во секој случај, така или инаку, кон средината на IX век Бугарија за првпат ја завладува Македонија и го покорува нејзиното население. **Овој факт го означува почетокот на она судбоносно преплетување на националниот развиток на македонскиот и на бугарскиот народ што му послужи и продолжува да му служи на великобугарскиот шовинизам како доволна основа да ги смета Македонците за "чисти Бугари", замаглувајќи ги и уништувајќи ги сите историски факти што го разоткриваат самостојниот карактер на македонскиот етнички развиток.**

На прв поглед имено овој самостоен етнички карактер на македонското население во Славинија можел да биде избришан по покорувањето на Македонија од Пресијан. Историјата, меѓутоа, ја одбележува точно обратната појава, како последица на две причини што имаа големо историско значење, а имено: **христијанизирањето на Македонските Словени и создавањето на самобитната словенска писменост**.

Словените во Македонија, што ја населуваа срцевината на Балканскиот Полуостров, станаа првите спроводници на христијанството што притискаше од исток и од запад. **Заедно со последново проникнуваше, меѓутоа, и културата на византискиот исток и на европскиот запад**. Завладувајќи ја Македонија, Бугарите влегуваат во допир со една впечатливо голема словенска маса, којшто во најголемиот дел веќе била христијанизирана и поради тоа располагала со многу повисока култура од културата на своите завојувачи.

Хунско-татарскиот елемент во бугарската држава ја држел здраво во своите раце целата државна власт. Болјарите земјовладелци и управници под чијашто економска и политичка власт потпаднало словенското население во Македонија, му прилагале на овој имено чисто бугарски елемент, којшто поради својата малубројност и ниска култура, не само што не му попречил на самобитниот етнички развиток на Македонските Словени туку дури се поставил под нивното моќно културно влијание. И во текот на многу кратко време ролјата и значењето на словенскиот елемент во

бугарската држава толку многу пораснale, што предизвикале два големи историски настани во тaa држава.

Покрстувањето на Бугарите во 865 год. и торжественото објавување на словенскиот зборуван од народот јазик за официјален државен јазик - станало на Преславскиот народен собор во 893 год. - сè во времето на бугарскиот цар Борис I. Овие два настани конечно ја отстраниле опасноста од едно внатрешно насилено задушување и бришење на етничката физиономија на Македонските Словени.

Останала, меѓутоа, да суштествува една друга, многу поголема опасност, што доаѓала однадвор, еднакво од Исток и од запад, како резултат на непрестајните обиди на германското и на грчкото влијание да проникнат во срцето на Балканот, и оттаму преку "словото божје" да го германизираат или да го елинизираат месното словенско население. Не случајно борбата за покрстувањето на Бугарите, борба меѓу источната и западната црква, доби толку ожесточен карактер. И бидејќи во тaa борба победи грчкиот патријарх и грчкиот император што стоеше зад него, тоа сега над етничката судбина на Македонските Словени надвисна нова закана – елинизацијата.

Историјата меѓутоа, жестоко се подби со асимилаторските планови на Византија, така што делото на солунските браќа Кирил и Методиј го претвори од инструмент и спроводник на грцизмот во најмоќното оружје за духовно зачување на целото словенство, насочено против секој обид за асимилаторско проголтување и етничко бришење на словенските народи.

Родени во Солун, како Македонски Словени, двајцата браќа од рано го владееле до совершенство словенскиот јазик што се зборувал во Солунската област. Од друга страна, бидејќи биле синови на виш дворски државник – тие биле високо просветени и добро запознати со завојувачките планови на византиската државна политика. И затоа имено врз нив паднал изборот на грчкиот император, како најсоодветни за деликатната мисија меѓу Словените. Таа мисија се состоела во изработувањето на оригинална словенска азбука, специјално нагодена кон особеностите на говорниот словенски јазик, па откако ќе се преведат на овој јазик црковно–службените книги – да може полесно грчкото духовенство да го всадува грцизмот сред словенските маси. Двајцата браќа достојно ја исполниле задачата што им била поставена со тоа што создале самобитна словенска писменост. Византија, меѓутоа, не ја постигна својата цел. Словените на Балканскиот Полуостров, а особено тие во Македонија, по тоа време се наоѓале на таков историски стадиум од својот економски и етнички развиток, во кој пораѓањето на една своя словенска писменост беше една историска созреана потреба – една животна неопходност како за трговијата што широко се беше развила во тоа време (IX - X век) така и за духовно-културното расцтување на словенските народи. И тука, имено, се вкоренува огромното историско значење на тоа дело што го извршија солунските браќа.

Тоа големо дело го зачува словенството од исчезнувањето и им стави во рацете на словенските народи моќен пост за нивниот натамошен економски, културен и национален развиток.

Особено внимание заслужува фактот што Македонија и нејзиното словенско население биле центар и огниште на тоа големо општословенско дело. Тука, во Охрид, Кичево, Дебар и Полог најиздигнатите ученици на Кирил и Методиј – **Климент и Наум**, ја разгрануваат онаа широка, културно–просветна дејност, што за кратко време ги префрли границите на Бугарија, ја залеа Србија и проникна сред најголемиот словенски народ – рускиот.

Климент Охридски е првиот македонски народен учител, просветител и педагог. Над 3000 специјално подгответи ученици; голем број училишта и цркви, и до денеска запазени во Македонија; голем број преведени книги и неизбројливи проповеди и поученија, не само со религиозен туку и со световен карактер – ете го културното семе, што Климент, а по него и Наум – обилно го посеја во Македонија. Природно, тоа дело ги даде и своите богати плодови. Македонските Словени отидаа толку напред во својот етнички развиток што сред нив се појавија отворени стремежи за целосно отцепување од бугарската држава и за образување на самостојна македонска држава, како некогашната Славинија. Овие стремежи особено се засилија кон втората половина на 10. век, во времето на цар Петар, кога бугарската држава беше навлегла во длабоко внатрешно разлагање. По тешките разурнувачки војни на Симеон, народот бил доведен во жалосна положба. Експлоатацијата и ограбувањето на селаните – од световните и од духовните феудали, болјари, епископи, – беше зеле чудовишни размери, бидејќи целата земја во тоа време веќе била во нивните раце. Презвите Козма – еден голем тогашен писател, дава многу интересен опис на таа епоха. За поповите, калуѓерите и епископите тој вели: "... грабаат, лажат, вршат неправеден суд, ги навредуваат беззаштитните и бараат робови со кои да се излежуваат и со кои да се издржуваат". – "А народот" – пишува Козма со болка на срцето, – "тој тоне во сиромаштија", што идела од работата на "земските властелини", т.е. од задолжувањата на селанецот крепосник кон болјаринот господар и од "државните даноци". Згора над сè идеје и "големите беди" на народот од војните, зашто "дружините вршат секакви пакости, а старешините – насиљства".

Уште помрачна била сликата во Македонија, чиешто словенско население било третирано најнепријателски од бугарските болјари и управници, коишто друг тогашен писател Јоан Егзарх ги нарекува "насилници словенски".

Овој жесток економски и политички гнет побудувал сред македонското население стремежи за ослободување од бугарското ропство. Тие народни стремежи наполно се совпаѓале со стремежите на македонските кнезови и првенци, кои, од една страна, биле лишени од државно–управничките должности, а од друга – биле лишени од полната економска власт над

своите селани, експлоатацијата на кои била главно во рацете на бугарските болјари. На трето место изникнувањето на една самостојна македонска држава би ги сосредоточило доходите од трговијата и државните даноци во рацете на македонско–словенските земјовладелци и првенци – наместо да одат во рацете на бугарските болјари. Врз оваа почва изникнал познатиот антагонизам меѓу Бугарите и Македонските Словени, што природно не се објаснува само со етничките разлики меѓу двата народа туку и со погоре споменатите чисто економски и политички причини.

Како плод, имено, на тие економски, политички и етнички причини се јавува спонтано изникната кон средината на X век, през времето на цар Петар, - трета македонска држава, на чело со комит Никола, со своите четири сина: Давид, Мојсеј, Арон и Самоил. Сите македонски кнезови и болјари обединети околу познатиот војвода Никола се откинуваат од бугарското царство и ја објавуваат својата полна политичка независност од бугарскиот цар. Точно во која година се случил овој настан не е уште утврдено, меѓутоа, историски е познат фактот дека уште следната година (973 год.) по покорувањето на Првото бугарско царство од Византија – пред германскиот император Отон I во Квинделенбург се јавиле пратениците на новата самостојна држава на Македонските Словени. **Оваа држава изникнува само на македонската земја, ги обединува само Македонските Словени и ги има како свои сукcesивни престолници само македонските градови: Воден, Меглен, Преспа и Охрид.** Таа заживува свој самостоен живот и има своја самостојна историска судбина што се разликува од судбината на бугарската држава. Не случајно, пропаѓањето на Првото бугарско царство не се одразува ни најмалку врз новата држава, која во тоа време дури навлегува во периодот на расцут и голема сила, поради успехите на Самоил (980 – 1014 год.).

И бидејќи во текот на тој период, Самоил успева во неколку војни против Византија да ги завладее земјите на бившото бугарско царство – тоа официјалната бугарска историја, во тој историски факт најде доволно основа за да изврши еден од **најголемите и најбесрамните фалсификати на историската вистина - прикачувајќи ѝ на Самоиловата држава фирмата: "Западно бугарско царство".**

Ако беше тоа еден сериозен аргумент, тогаш и Србите, чиишто земји во тоа време, исто така беа завладеани од Самоила, би требало да ја објават Самоиловата држава за свое "Јужно српско царство". Тоа звучи толку чудно и смешно колку што звучи вештачки и фалшиво измисленото од бугарските историчари "Западно бугарско царство" (како да имало некогаш некакво си самостојно "Источно бугарско царство"?!). Српските историчари, за разлика од великобугарските шивинисти немале кураж да посегнат по таа толку неоспорна историска вистина, па затоа нивната официјално историска наука Самоиловата држава ја вика: **"Прво македонско царство"**.

Од друга страна, дали би можеле бугарските историчари да посочат барем еден историски момент од кој да се види дека Самоил, било неговите претходници или следбеници, ја сметале или ја нарекувале својата држава: "Западно бугарско царство"? – Таков документ нема и не може да има! Напротив, во Порече е најден еден друг историски споменик – плоча, од која се гледа дека македонското население го прогласува комит Никола за светец во знак на благодарност дека го избавил од бугарско ропство.

Нема и не може да има никакво сомнение во тоа дека Самоиловата држава не била никакво Западно бугарско царство, **а само една самостојна држава на Македонските Словени што суштествувала во периодот од средината на X век до 1019 год., кога грчкиот император Василиј ставил край на нејзината самостојност.**

Меѓутоа, по нивното покорување од Византија, Македонските Словени имаат судбина различна од судбоната на Бугарите. Така на пример, на македонските болјари и првенци им биле признати и запазени имотите, а на духовништвото чиновите, зашто тие биле силни во своите македонски крепости и подпаѓале под властта на императорот само како негови "сојузни вазали" и тоа според силата на "договор", додека бугарските болјари, не само што немале слични права туку биле исчистени половината. Уште поголемо значење за етничкото зачувување на Македонските Словени имало запазувањето на Афтокефалната охридска архиепископија, на чело со охридскиот архиепископ, којшто, меѓутоа, била запазена – **не како наследничка на бугарската патријаршија, туку како продолжение на привилегираната од времето на Јустинијан (VI век) црква позната под името Прва Јустинијана, седиштето на која тогаш се наоѓало околу Скопје.** Запазени биле исто така и сите митрополити од Самоиловата држава 30 души на број, заедно со нивните политички и специјални привилегии на високо духовенство.

Како последица на тие поблагопријатни услови во кои било поставено македонското население, неговата народносна свест останала жива и будна. А ова од своја страна ни објаснува зошто првите две востанија против византиското ропство избувнуваат во Македонија, а не во Бугарија.

Првото народно востание избувнало во 1041 год. на чело со Петар Делјан (син на Самоиловиот наследник Гаврил – Радомир) и за кратко време ја облеало цела Македонија. второто избувнало во 1073 год. на чело со Георги Војтех, пак во срцето на Македонија. Меѓутоа, и тоа пропаднало како првото – без успех. **Овие два обиди биле последните појави на македонско-словенскиот народ во неговите стремежи за слободен и самостоен живот.** По нив, близу 100 години, византиската власт спокојно се шири над цела Македонија и Бугарија.

Во текот на XII и XIII век, во времето на Второто бугарско царство, Македонија одново минува неколкукратно под бугарска власт, без да може да заживее пак самостоен живот, до идењето на Турците на Балканскиот Полуостров. – Во последната четвртина на XIV век во целата македонска земја налетува бесниот бран на турското навлегување и македонскиот народ одново ја загуби својата политичка слобода, потпаѓајќи под своето најдолго – петвековно ропство.

*

Да заклучиме - предисторијата на македонската нација го опфаќа животот на Македонија во древноста. А вистинските историски корени на македонската нација треба да ги бараме кон VI век на н.е., кога новодејдените словенски племиња во Македонија , го образуваат првото племенско обединување, заедно со раскараниите тута илирски племиња. Оттука етничкиот развиток на Македонските Словени минува низ следниве поважни и големи историски моменти:

1. Изникнувањето на втората македонска држава Славинија (кон крајот на VI век од нашата ера).
2. Завладување на Славинија од бугарскиот цар Пресијан кон средината на IX век – почеток на етничко и национално преплетување во историјата на Македонија и на бугарскиот народ.
3. Христијанизирање на Македонските Словени (што започнало многу порано – уште кон VII век); допира со културата на христијанските народи.
4. Здобивањето со словенската писменост. Делото на Солунските браќа и на нивните ученици Климент и Наум, како први македонски просветители. – Македонија, центар и огниште на најраната општословенска писменост и култура пренесени подоцна во Бугарија, Србија и Русија.
5. Високата култура и напреднатиот етнички развиток како окlop против опасноста од германизирање и елинизирање.
6. Изникнување и загинување на третата македонска држава, Самоиловото царство (од средината на X век до 1019 год.).
7. Македонија под византиското ропство и двете востанија против него (првото во 1041 год., а второто во 1073 год.).
8. Македонија под власта на Второто бугарско царство (XII, XIII и XIV в.).
9. Македонија под турското ропство (кон крајот на XIV век).

Понатаму историскиот развиток не изведува од темната ноќ на турското вековно ропство кон светлата зора на македонската национална преродба во текот на XVIII и XIX век, кога се извршува вистинското формирање на македонската нација – предмет на следната III глава.

Глава III

МАКЕДОНСКАТА НАЦИОНАЛНА ПРЕРОДБА ВО 18 и 19 в.

1. Економската и политичката положба во Турција до крајот на 18 век. Појава на трговскиот капитал, развој на градовите. Трговци и занаетчии.

Паѓањето на Цариград кон средината на XV век (1453 год.) го означува целосното затврднување на турската власт врз целиот Балкански Полуостров.

Од тој момент постојаните навлегувања и завојувања постепено замираат, раскривајќи ја епохата на еден здрав и траен мир многу посакуван од измачените балкански народи. Тоа беше епоха на мирен творечки труд, во текот на која бавно и неусетно цела Европска Турција беше опфатена од процесот на економски подем, предизвикан од навлегувањето на трговскиот капитал.

Тоа е епоха, што го одбележува во турската историја златниот век на внатрешниот процут и на надворешната политичка сила, **а за народите на Балканскиот Полуостров ја создаде најважната претпоставка за нивната национална преродба - економската основа во лицето на трговскиот капитал што се појавуваше.**

Турците не им донесоа нов економски поредок на балканските народи. Заварениот тука феудален систем беше запазен во своите основи. Беше сменета само класата на господствуваците феудали. На местото на царевите, кнезовите и болјарите – дојдоа султаните, беговите и спахиите. Старите социјални односи на феудалната крепосна експлоатација, во кои се наоѓаше најголемиот дел на населението – селаните, останаа незасегнати. Врз селаните исто така, остана да лежи и производството на материјалните богатства, бидејќи турската маса, што живееше главно од војни, отпрвин не се занимаваше со никаков производствен труд. **Рајата претставуваше економски 'рбет за Турската империја, а турскиот елемент - нејзината воена поткрепа.**

*

Но сепак турската империја донесе нешто ново во економскиот живот на Балканот. Таа ги создаде благопријатните услови за забрзување на процесот на проникнивањето на стоковно–паричното стопанство покрај формите што се разлагаа на затвореното, натурано стопанисување.

Откако ги обедини во едно економско цело народите од Јадран до Црно Море, откако ги премавна царинските граници и несигурноста по патиштата, откако ја подобри сообраќајната мрежа, создавајќи важни економски артерии и, најпосле, откако установи траен мир на целиот Балкански Полуостров, турската власт широко ги отвори вратите на Европска турција за навлегувањето на туѓиот трговски капитал. И навистина првите капиталистички – републики – Венеција и Ченова, како подоцна и Дубровник – се првите држави што склучуваат трговски договори со Турската империја уште при крајот на XV век.

Од XV век до средината на XVII век трговијата на Балканот била главно во рацете на венецијанските, ченовските и дубровничките трговци, што ползувале во цела Турција низа исклучителни права и привилегии. Ползувајќи ја опширната империја, тие развиле огромна трговија – ченовчаните и венецијанците по западното крајбрежје, а дубровчаните – низ внатрешноста – Македонија, Тракија и Бугарија, до Црно Море. Тие ја крстосувале целата земја со своите трговски колонии, што се состоеле од подвижни и од постојани трговци, концентрирајќи ја во своите раце целата надворешна и внатрешна трговија (внесувајќи главно мануфактурни производи, сукно, кадифиња и др., а изнесувајќи сирови материјали, кожа, волна, жита и др.). Оваа оживеана трговска размена му дава мокен поттик на дотогаш тешкиот процес за изникнување и затврдување на градовите – населени слободни занаетчии и месни трговци. Отпрвин месното население немало право на трговија. Меѓутоа, постепено и по исклучок, со султански берат некои жители добивале право на трговија, користејќи се исто така и со низа права и привилегии.

Така расццутеле многу важните градови на полуостровот, како што се Белград, Софија, Пловдив, Скопје, Битола, Русе, Варна, Одрин и др. – расположени на најважните трговски патишта.

Во овие, имено, центри заедно со занаетчиската индустрија што се развива и со трговијата, **никнале и новите социјални слоеви од трговци - капиталисти и занаетчии - еснафи - од кои подоцна се формира градската буржоазија (и интелигенцијата) којашто ја имаше историската задача да застане на чело на националноослободителните движења во Грција, Србија и најпосле во Македонија.**

Таква беше економската положба на балканските народи од XV - XVII век, што се карактеризираше со појавата на трговскиот капитал, со развојот на градовите и со формирањето на трговско-капиталистичките и занаетчиско-индустристиските слоеви сред поробеното население.

Што се однесува до политичката положба на Рајата треба да одбележиме дека таа не била особено тешка. Зашто економската улога и значењето на покореното население во животот на Турската империја, ја принудувало властта првобитно да не се меша во општествениот и во

духовниот живот на поробените народи. Тие ја запазиле наполно својата религиозна и црковна слобода, како и низа други права и слободи од времето на нивниот слободен живот.

*

Од почетокот на XVII век положбата започнува да се менува како резултат на две главни причини: внатрешното распаѓање на воената сила на Турската империја и појавувањето на грката фанариотска опасност за духовната слобода на христијанското население во Бугарија и Македонија.

Турската воена сила се потпирава врз спахиската коњица и јаничарските корпуси (султанската гарда) составена од постојани професионални војници. Спахиите давале определен број коњаници како замена за земјите што им ги отстапувал султанот на користење. Меѓутоа, долгот милен период постепено ги претворил спахиите во наследни сопственици на земјата, така што заедно со тоа тие престанале да ги исполнуваат своите задолженија кон султанската армија.

Јаничарите, од друга страна, бидејќи биле единствената моќна потпора за султанот, започнале заради лична полза – да ги качуваат и да ги симињаат султаните.

Тоа одеднаш ја ослабнало надворешната одбранбена моќ на империјата и предизвикало разлагање на нејзиното внатрешно државно единство.

Чиновници и спахии започнале без контрола на централната власт да злоупотребуваат и да произволничат.

Положбата на селаните се влошила најмногу. Даночите се зголемиле, а и нивното собирање станувало на безмилосен начин. Освен тоа, по секој воен пораз војските што отстапувале се оддавале на грабеж, колеж и палеж. Згора над сè била изнасилена и религиозната слобода на христијаните, особено на оние во Македонија и Бугарија. Грчкиот патријарх, што Турците го сметале за духовен поглавар на сите христијани, започнал да го гони словенското духовенство и да настанува грчко, ги горел словенските црковни книги и безмилосно го собирал тешкиот данок "владичина".

Положбата, меѓутоа, станала неподнослива во 18 век, кога некои паши се прогласиле за независни од султанот, како последица на кое започнале крави внатрешни размирици, од кои најмногу страдало христијанското население. Јаничарските, кркалиските, бashiбозлучките и разбојничките орди неказнето ја крстосувале земјата, сејќи ужас и смрт сред поробеното население. Многу развиени градови, богати со својата индустрија и трговија, брзо западнале и се разорувале. Поради општата несигурност згаснал целиот економски живот во земјата. Мрачното царство на султанот продолжувало да живее така до почетокот на 19 век.

2. Положбата во 19 век. Економскиот преврат во земјоделското стопанство. Распаѓање на спахилакот, појава на чифлигарството. Националноослободителните борби - ослободување на Србите, Грците и на Бугарите.

Положбата на балканските народи во текот на целиот 19 век одбележува една по друга големи политички промени, предизвикани на прво место од длабокиот преврат, што се извршува во тоа време во Турција по Големата Француска револуција и по активирањето на европските држави заедно со Русија за таканареченото "Источно прашање". Кон крајот на 18 и во почетокот на 19 век Турција претставуваше една заостаната земја во секој однос. На Запад, развитокот имаше одбележано огромен скок напред. Европските држави темелно се беа проебразиле од капитализмот што веќе беше се населил во нив. Високиот технички развиток на производните сили, множеството нови и брзи патишта, реорганизирањето и превооружувањето на армиите врз основа на новите военотехнички откритија, како и здравата централизирана власт, што ја гарантираше сигурноста и редот, ете на што го должеше капиталистичка Европа својот бурен економски развоток. Феудална Турција беше жалосен контраст на овој економски расцут. Меѓутоа, развитокот на капитализмот во Европа не можеше да трпи на својата територија – таква економска назаденост. Уште повеќе, што од почетокот на 19 век, Турција беше здраво сврзана со Европа со отворањето на водните патишта по Дунав, Егејско Море и Јадран. Имено, по овие патишта трговскиот капитал атакува на "незафатеното пространство" на Балканот, предизвикувајќи ново оживување на привремено задушеното проникнување на капитализмот во Турција.

**Да се задоволат, имено, барањата на револуционерниот -
настапувачкиот капитализам - за феудално уредената држава на
султанот - беше прашање на живот или смрт.**

Историјата го налагаше со железна неопходност реформирањето на турската држава.

И навистина, уште од почетокот на 19 век Турција пристапи кон широки внатрешнодржавни реформи и преобразувања – спроведувани со цврста рака. На прво место беше растурена јаничарската армија и на нејзино место беше изградена редовна војска од европски тип. Крџалиството беше ликвидирано, а им беше ставен крај и на бунтовите на одделните паши и бегови. Внатрешните недоразбирања и општата несигурност беа премавнати. Економскиот живот во целата земја се разбуди и зовре. Трговијата и индустријата го продолжија со нова сила својот задушен развиток. Градовите навлегоа одново во процес на буен стопански расцут.

За разлика од економскиот подем во текот на 15 – 17 в., што го означуваше само **почетокот** на разлагањето на турскиот феудализам – сега, **при новиот економски подем во текот на 19 в., натамошниот**

развој на трговските врски доведе до длабок економски преврат - заменувајќи го натурулниот карактер на земјоделското стопанство со парично-стоковниот, капиталистичкиот карактер.

Паричната размена што навлезе во земјоделското стопанство ги поткупуваше корените на спахилакот – основата на турскиот феудализам.

Наместо десетти дел од производите, спахиите започнаа да собираат од селаните парични даноци. На тој начин спахилаците од натурулни стопанства се претвораа во стоковни стопанства. Овој развиток доведе до заменувањето на спахилаците со чифликчиството – крупно земјоделство, кое веќе произведуваше земјоделски стоки главно за пазарот – поради зголемените потреби на трговијата и индустријата. А тоа од своја страна беше сврзано со длабоките промени во социјалните односи. Крепосните врски на селаните ослабнуваа и ги претвораа селаните од крепосни робови во полуслободни чифлигари и во наполно слободни наемни работници – аргати.

Тоа уште не означуваше полно раскинување на феудалната зависност, но претставуваше решителен чекор кон нејзиното конечно уништување. Овие длабоки промени во селскиот и во градскиот бит му придаваа сè повеќе капиталистичка физиономија на економскиот живот во Турција во 19 в.

Имено овој капитализам што сè подлабоко проникнуваше и мирната револуција што ја предизвика тој сред феудалните општествени односи - беа основата и главната причина за националноослободителните борби што се разгореа во 19 в., а кои доведоа до полната национална слобода на Грците, Србите и Бугарите и му го посочија точниот историски пат за националната слобода на македонскиот народ.

Сигналот за започнувањето на националните ослободителни движења во цела Европа го даде Големата француска револуција. Марселезата стана симбол на борбата не само против гнилиот феудален режим туку и против секое потисништво, насиљство и ропство.

Идеите за слобода и еднаквост, идеите за достојно човечко постоење ја револуционизираа свеста на потиснатите народи од цела Европа. Националноослободителната борба пламна.

Во текот на целата прва половина на 19 век феудална Европа се тресе од детонациите на непрекинатите револуционерни експлозии. Во 1820 год. избувнува револуција во Италија – Неаполитанското кралство; во 1821 г. пламнува Сардинија и Пиемонт; во 1825 г. – бунтот на декабристите во Русија; во 1830 г. – Јулската револуција во Франција и востанието во Полска; во 1848 г. – револуциите во Франција, Германија и Австроја; во 1849 год. – востанието на Гарибалди во Милано, а во 1859 г. националното ослободување на Италија.

Револуционерниот пожар во Европа најде огромен потпалувачки материјал на Балканот.

Балканските народи во тоа време беа веќе национално пробудени. Бидејќи го имаа сосредоточено во своите раце целиот економски живот на Европска Турција, тие јасно го гледаа паразитизмот на турскиот потиснувачки елемент и решително се устремуваа кон избавувањето од неговата зависност. Од друга страна, културното и политичкото влијание на Запад проникнуваше сè подлабоко сред народните маси и го будеше во нив стремежот за самостоен и за слободен живот.

Првите искри на борбата за таков национално слободен живот пламнуваат уште во 17 и 18 в., кога избувнуваат неколку безуспешни востанија.

Пожарот, меѓутоа, вистински се разгорува од почетокот на 19 в., кога на чело на борбата застануваат трговско-занаетчиските слоеви, а по нив се подигнала и целата селска маса. Турската империја започнува да се тресе од револуционерните бунтови на Балканот.

Првиот бунт е во Србија. Пламнува националноослободителното движење на српскиот народ, кој по долгти, упорни и крвави борби во периодот од 1804 – 1815 г. успева да ја наложи со оружје в рака над Отоманската империја својата волја за слободен живот.

Уште не завршила борбата на Србите, избувнува во Грција. Во 1814 г. изникнува грчката хјатерија, што го поведува грчкиот народ по патот на непомирливата вооружена борба за национална слобода. Во 1821 – 22 г. вооружениот грчки народ ја извојува конечно националната слобода⁴. Во истото време во Молдавија имаше востание на Романците, кои исто така успеваат да ја постигнат својата национална слобода – независноста. Турската империја беше чувствително погодена.

Беа откинати важни и богати територии, беше разнишана нејзината моќ. Нејзиниот меѓународен престиж беше намален. Уште повеќе што таканаречените "големи сили" без да го штедат нејзиниот државен суверенитет, сè почесто се мешаа во нејзиниот внатрешен живот, поддржувајќи ја борбата на поробените христијански народи, каков што беше случајот со грчкото и со српското национално ослободување. Ова мешање на европските држави – беше плод на нивната борба за надмоќ во источниот басен на Средоземното Море, борба за завладување на патиштата и на териториите околу овој басен. Природно, во овој натпревар, поткрепата што им се даваше на балканските народи што се бореа за својата слобода, беше само инструмент за навлегување на Балканот и инструмент за ширење на туѓите влијанија и завојувања.

⁴ Другите што овде се спомнати се години на подигнувањето на востанието во Грција но тоа не е време на извојувањето на конечната национална слобода.

Тоа тесно преплетување на интересите на поробените христијански народи со завојувачките стремежи на големите европски држави – ја прави содржината на "Источното прашање". Борбите околу тоа прашање го исполнуваат целиот 19 в.; и претставуваат важен историски факт за решавањето на судбината на овој или на оној балкански народ.

*

Националното ослободување на бугарскиот народ е во втората половина на 19 век, кога веќе привршуваше процесот на националното осамостојување во Европа. И тоа не е случајно. – Неговите соседи (Грци, Албанци, Црногорци и Срби) се наоѓаат во многу поблагопријатни услови во тој однос. Тие, пред сè, заземаат краишта од Отоманска империја, населувајќи морски брегови и острови, а таа нивна положба, прво, ги поставува под моќното економско и културно влијание на големите и слободни европски народи; второ, ги држеше далеку од цврстата рака на најголемата воена сила во Турција – султанската јаничарска армија; и трето, при неуспешните бунтови, народните водачи можеа да се засолнат, бегајќи во соседните слободни земји.

За Бугарите, положбата не беше таква. Бугарија беше расположена во непосредна близина со најголемите центри на турската воена сила: Цариград, Одрин и Пловдив, а широките полиња на Мизија и Тракија беа опашани со патишта што ги сврзуваат градовите – крепости со големи воени гарнизони. На второто место цела јужна и источна Бугарија беше поплавена од турските колонисти – постојана потпора на турската власт. На трето место, над Бугарите тежеше и грчкото фанариотско ропство.

Главно со овие причини се објаснуваат низата неуспешни востанички обиди на бугарскиот народ. Тие обиди започнуваат многу порано – уште од крајот на 17 в. и продолжуваат до крајот на 19 в.

Во првата половина на 19 в. бугарските градови се опфатени од голем економски процут. Во нив никнува будно занаетчиско и трговско население, което, заедно со најпрогресивните ликови на бугарскиот народ, застанува на чело на една забележлива упорна и херојска ослободителна борба.

Бугарите не останаа глупви и туѓи за ослободителните борби на соседните народи и учествуваат речиси во секој нивни обид за подигање против општиот непријател. Така бугарските револуционери се здобија со голем боречки опит, што им помогна да изградат една примерна национално-револуционерна организација – мажествен заштитник на народот во тешките моменти и негов смел водач во големата борба за национална слобода. На 29 април 1872 год. Бугарскиот централен револуционерен комитет – на проширеното заседание во Букурешт, ја изработи следнава своја програма, што одразуваше висока национална свест и ретка за времето политичка зрелост.

"... 1) Бугарскиот централен комитет има за цел да ја ослободи Бугарија со револуција;

2) Формата на бугарското управување ќе биде определена по ослободувањето;

3) За целта на ослободувањето се дозволува секое средство: пропагандата, печатот, оружјето, огнот, смртта...

4) Ние, Бугарите, сакаме да живееме со сите наши соседи дружелъбиво, а особено со Србите, Црногорците и со Романците, со кои е сврзана нашата судбина, па сакаме да образуваме со нив федерација од слободни земји;

5) Ние сакаме секој народ да се среди и да се управува сообразно со своите нарави и обичаи, со свој јазик по сопствената волја;

6) Ние не го сакаме туѓото, но не го даваме нашето. Сакаме еднаква слобода за сите. Ние ги прифаќаме и Грците, ако се откажат од своите панелинистички идеи;

7) Ние не востануваме против турскиот народ, туку против расипаната турска влада и против оние бугарски чорбации, што ја поткрепуваат..."

За да ја исполни таа националнореволуционерна програма големиот бугарски револуционер Васил Левски во скоро време низ целата земја успеа да изгради широка мрежа од тајни револуционерни комитети, што го опфатија речиси целиот народ. На 13 април 1876 год. околу 60 комитетски претставници се собираат во месноста "Обориште" и еднодушно решаваат да го подигнат бугарскиот народ на сеопшто востание против вековниот потисник. На 20 април истата година избувна прочуеното "Априлско востание". Пламна Тракиското поле од Карлово и Станимака до Ихтиман и Батак. Другите каришта, меѓутоа, не востануваат и поради тоа по 70–дневна лута борба, востанието беше задушено. Општо во движењето учествуваа над 18 илјади души, главно селани, занетчи и трговци, тројца чорбации и речиси сите учители и свештеници од засегнатите села и градови. Против востанатиот народ Турците пројавија дотогаш невидени жестокости и сверства. Само за 2 – 3 недели беа опожарени 5248 куќи, убиени над 10 илјади души, обесчестени илјадници жени и моми. Ужасните колежи во Бугарија го привлекоа вниманието на Европа и Америка. Следуваа анкетите на Скајлер, Церетелев, Мак–Гахан, Беринг и Леди Странгфорт.

Во одбрана на бугарскиот народ го кренaa гласот познати луѓе како: Гледстон во Англија и Виктор Иго во Франција. Вооруженото вмешување во Европска Турција стана неизбежно. На 12 април 1877 год. Русија ѝ објави војна на Турција.

Една година потоа во цариградското преградие Сан–Стефано беше потпишан мирот меѓу Турција и Русија, сопоред кој Бугарија – заедно со цела Македонија до реката Бистрица, без Солун и Халкидичкиот Полуостров, образуваше нова држава. Овие широки граници на новата држава беа очевиден резултат на руските стремежи за ширење на своето влијание на Балканот, преку една нова, колку што се може поголема,

словенска држава – поставена под руското влијание. Затоа европските држави реагираа непријателски против овој проект за една Велика Бугарија и ѝ наложија на Русија прашањето да се реши на историскиот Берлински конгрес, свикан на 13 јуни 1878 год. Тука Англија, Австро-Унгарија, Германија и Русија решаваат: 1) Да се откине Бугарија од егејскиот брег; 2) Да се измени западната граница на Бугарија на тој начин што во новата држава да не влегуваат небугарски населенија, и 3) Бугарија да биде разделена на две области: едната на север од планината Балкан – слободно кнежевство со полна политичка автономија и втора, – на југ од планината Балкан – само со административна автономија и поставена под политичка власт на султанот.

На овој начин цела Македонија и Лозенградско не влегаа во составот на новото бугарско кнежевство и ѝ беа вратени на Турција со задолжение за последнава да воведе таму реформи што да им ја гарантираат положбата на христијаните – задолжение предвидено со познатиот член 28 на Берлинскиот договор⁵.

Македонија одново остана под турска власт, а бугарскиот народ вештачки беше разделен на два дела. Тоа уште еднаш докажа дека во ослободителната борба на балканските народи покрај главниот и основен фактор – вооружената сила на самиот поробен народ, дејствуваше и еден друг фактор – крстосаните интереси на големите европски држави во разрешувањето на преплетеното Источно прашање.

По ослободувањето на Бугарија, од широките простори на Европска Турција, останаа само земјите на Македонија и Лозенградско. Натамошниот историски развиток водеше кон конечноот изгонување на турската власт од тие земји и националното ослободување на нивното население.

3. Националната преродба на македонскиот народ. Економските, политичките и културните претпоставки. Ролјата на соседните балкански народи за несамостојниот карактер на македонската национална преродба во текот на првиот период - до ослободувањето на Бугарија. Вториот период и неговиот наполно самостоен карактер.

Македонската национална преродба е резултат пред сè на оние економски, политички и културни услови, сред кои беше поставен развитокот на сите балкански народи во време на турско ропство, и поспецијално развитокот на македонскиот народ.

⁵ Веројатно техничка грешка. Во прашање е член 23 а не 28 од Берлинскиот договор.

Економската основа на македонската национална преродба – тоа е општиот процес на разлагањето на феудалниот поредок во Отоманската империја и неговото заменување со капиталистички.

Трговскиот капитал и парично–стоковните односи што се предизвикани од него, навлегуваат и во Македонија, макар малку подоцна во споредба со другите краишта на Европска Турција. Во секој случај во 18 в. производите на македонските занаетчии и селани веќе беа вовлечени во големата трговска стоковна размена, што ги носеше тие производи на Запад дури до Виена, а на Исток накај Мала Азия и Русија. Развитокот на трговијата и на занаетите го импулсира изникнувањето на оживени трговско–индустриски центри. Така изникнува Кратово со своите руди, Охрид со своето кожарство, Прилеп со своето грнчарство, Крушево, Серез, Кукуш, Велес, Битола и др.

Мошне голем процут достигна економскиот развиток на овие градови по изградбата на новите патишта во Европска Турција, што сврзуваа градови со важно економско и стратешко значење и особено со подоцнежната изградба од туѓите европски компании на важните железнички линии: Белград–Скопје–Солун и Солун–Цариград.

Македонија со нив стана жива алка меѓу економскиот живот на Средна Европа и животот на Блискиот Исток. Вардарската долина, што природно ги водеше сите економски патишта на југ кон Егејот, а оттаму кон Средоземното Море – беше постојано отворената европска порта на Македонија за внесување и за изнесување на трговски стоки и истовремено жив спроводник на западната култура и на политичките идеи на Француската револуција.

Сето тоа предизвика во Македонија процес на длабоко пробивање.

Во градовите изникнуваа здравите економски организации на еснафите–занаетчии, што го обединуваа чисто македонскиот елемент. Тие организации го будеа чувството не само за економска моќ туку и чувството за национална сплотеност и обособеност:⁷ Тука имено беа одгледани првите стремежи за духовна и политичка слобода на македонскиот народ. Својата најрана пројава тие стремежи ја најдоа во учеството на одделни Македонци во ослободителните борби на своите соседи – на Србите и Грците, а после на Бугарите. Тие пројави не се насочуваа навнатре кон националното ослободување на македонскиот народ, туку се насочуваа нанадвор кон соседните балкански народи, влевајќи се во нивната ослободителна борба, насочена против општиот национален потисник. И тоа не беше случајно. Тоа беше неизбежно, како последица на оние специјални услови, при кои протече македонската национална преродба. Кои беа тие услови? – Проникнувањето на капитализмот во градовите на Европска Турција имаше нерамномерен карактер. Тоа не го опфаќа одеднаш целиот Балкански Полуостров. Навлегувајќи од запад по најоживеаните морски и сувоземни

патишта, трговскиот капитал се настани најрано во соседните на Македонија српски и грчки територии, расположени во непосредна близина на капиталистичкиот Запад. Тука условите се покажаа како поблагопријатни за неговиот развиток и затоа Србите и Грците ја добија најрано својата национална преродба. Природно, како резултат на тоа, беше и нивното порано национално пробудување и отпочнување на националната борба.

Таа борба, имено, што го започна македонското национално пробудување во неговото утро "почетокот на 19 век" ја определи и неговата првобитна насока, сврзувајќи го на прво место со националната преродба на Србите, чијашто национална борба пламна најрано, и затоа тие први го поставија под своето влијание развитокот на македонската национална преродба.

Привлечната сила што ја вршеа врз македонскиот народ херојските националноослободителни борби на Србите, а после и на Бугарите и која ѝ го одзеде самостојниот карактер на неговата национална преродба може да се објасни со особените историски услови на неговиот национален развиток.

На прво место иде многувековното заедничко живеење на македонскиот народ со своите балкански соседи, споделувајќи со нив една иста историска судбина – едно исто социјално и национално ропство. Таа заедничка економска и политичка судбина на балканските народи ги сплотила во едно морално цело против општиот враг, турската тиранија – и затоа секој обид за кревање против таа тиранија, од каде и да идеше тој, ги привлекувал најбудните синови на сите соседни народи и на македонскиот.

На второ место, сите поробени народи на Европска Турција, бидејќи биле христијани, природно се сплотувале во еден општ религиозен фронт против муслиманската религија на својот социјален и национален поробувач. Под општиот боен лозунг "Крстот против полумесецот", христијанските народи креваат неколку сукцесивни востанија во "периодот од 1821 до 1856 год." – познати под името "Завери". – На грчки јазик "**заверос**" значи заговор, меѓутоа, Бугарите и Македонците го толкувале на свој начин како општа борба на христијаните "за верата" против "агарјаните" (Турците). Така на пример, во Грчкото востание во 1821 г. учествуваат во општата борба "за верата" многу Бугари и Македонци. Историчарите изрично ги спомнуваат имињата на видни Македонци, што учествувале во таа борба како: Марко Бочар – "Бочварот" и Наум од Воден, како и некојси Хаци Христо, што застанале на чело на дружина од 2000 души (Бугари и Македонци). Марко Бочар со својата храброст станал познат низ цела Европа под грчкото име Марко Боцарис...

На трето место, освен општите економски, политички и религиозни врски, идело и блиското етничко сродство меѓу Србите и Македонците и Бугарите и Македонците.

Општотословенското потекло на трите народи, нивниот близок јазик, наравите и обичаите, го буделе кај нив чувството на братска близост меѓу трите народи. Таа играла и продолжува да игра судбоносна ролја за националниот развиток и за оспособувањето на македонскиот народ. Таа го предизвика она продолжително преплетување на националната историја, првин на Србите и Македонците во почетокот на 19 в., а после на Бугарите и Македонците до крајот на истиот век.

Српските историчари признаваат и набројуваат многу имиња на македонски доброволци, што зеле активно учество во српските востанички движења. Така на пример, се спомнуваат имињата на браката Петар и Иван Чардаклии од македонското село Меуново⁶, дебарскиот мајстор В'лко, кој ја изградил делиградската крепост во Србија и прочуениот Петар Ичко од село Катраница, кој говорел неколку јазици, а во 1806 год. склучил "добар мир" меѓу Турците и Србите, наречен "Ичков мир".

Ова учество на Македонците во српската национална борба во текот на овој почетен период е спонтано и доброволно, без никаква претходна подготвотка и пропаганда. Меѓутоа, не стои така работата по ослободувањето на Србија. Македонците продолжуваат да бидат под влијанието на овој веќе ослободен братски народ, однесувајќи се со срдечна доверба кон него, доверувајќи ја во неговите раце неколкупати својата национална судбина. Српските кнезови, меѓутоа, по изникнувањето на слободна Србија од борбата на македонското население направија инструмент на вешта државна политика. Кога моментот бил благопријатен, тие кнезови развивале организирана пропаганда сред тоа население, со цел да го вклучат во границите на српската држава. И обратно – кога нивните интереси им налагале мирни односи со султанот, тие се однесувале најнепријателски кон бунтовите на поробените македонци, убивајќи ги понекогаш и нивните водачи.

Природно, таа неискрена политика на српската држава довела до постепено оладување на довербата, што македонското население ја имало во неа и **до уништувањето на српското влијание врз македонската национална преродба.**

Сосема природно било за македонскиот народ да го сврти тогаш погледот кон другиот братски словенски народ – бугарскиот, кој исто како него продолжувал да страда под турскиот ропски јарем. Уште повеќе, што меѓу Бугарите и Македонците историјата беше изградила повеќе заеднички врски.

Пред сè јазичната близкост меѓу нив се покажува поголема, поради отсуство кај нив на падежната форма, зачувана во српскиот и

⁶ Во прашање е селото Леуново. Очигледно во прашање е техничка грешка.

во рускиот јазик. Освен тоа, само врз нив тежеше едно второ ропство - ропството на фанариотите околу грчкиот патријарх. Овие околности историски ја предопределија и нивната заедничка борба за нивната општа духовна слобода.

Тука, имено, лежи длабокиот корен на најсилното туѓо влијание спроведено врз македонското национално обособување, поради кое, до ослободувањето на Бугарија, македонската национална преродба се преплетува со бугарската и затоа не може да го пројави својот самостоен етнички карактер. Учество на македонскиот народ во националноослободителните борби на бугарскиот народ и крестосувањето на нивните национални преродби пред сè се пројавија во личното учество на одделни Македонци уште во најраните востанички обиди на Бугарите; потоа во нивната заедничка борба за свои училишта и цркви; подоцна во личното учество на Македонци во четничкото и во организираното револуционерно движење во Бугарија, и најпосле, во засенчувањето на македонската национална самобитност од веќе познатата во европа нација на Бугарите, поради кое, не еднаш, европските држави ја имаат третирано Македонија и Бугарија како едно исто нешто.

Сите овие горепосочени околности ќе станат особено јасни во следните две глави, каде што е изнесен конкретниот историски развиток на македонското духовно и политичко пробудување – до ослободувањето на Бугарија и потоа.

Ослободувањето на Бугарија му стави крај на потчинетиот карактер на македонскиот национален развиток, а заедно со тоа и крај на првиот период (етапа) од развитокот на македонската национална преродба - периодот на несамостојното национално изградување.

По силата на Берлинскиот договор Македонија по 1878 г. остана пак под турска власт, а Бугарија се откина и се обособи во нова, слободна држава. За Бугарите со тоа започнуваше темелна промена во нивниот национален живот – нов историски пат на нивниот национален развиток, по кој тие започнаа сè повеќе да се оддалечуваат од заостанатиот назад во своето национално обособување македонски народ.

За Македонците тоа исто така означуваше нов пат во историјата на нивното национално создавање. **Македонската национална преродба за првпат попадна при такви историски услови, што неизбежно ја поставија врз шините на јасно зацртаниот самостоен развиток.** Македонскиот народ остана да робува сам врз својата родна земја, обграден од слободните држави на Грците, Србите и Бугарите, за кои македонското прашање веќе беше станато само "државно прашање", т.е. тие на него гледаа не од гледиштето на македонскиот народ што ја жедуваше својата

национална слобода, туку од гледиштето на господствувачката класа во тие држави, кои имаа (а имаат и до денеска) еден стремеж – да ги рашират своите државни граници за сметка на македонската земја и македонската слобода.

Застрашен од внатрешното национално уништување, како последица на турскиот гнет, застрашен и од надворешното национално проголтување, како последица на новите завојувачки стремежи на балканските држави, за да не загине, македонскиот народ требаше да тргне по единствениот спасителен пат – патот на самостојната општомакедонска национална борба. Македонскиот народ се потпре на своите сопствени македонски плејки за извојувањето на својата сопствена македонска национална слобода.

Од тој момент македонското национално движење се прекрши длабоко навнатре, устремувајќи ги сите свои сили кон изготвувањето на свој наполно самостоен - чисто македонски карактер.

Со тоа се отвори **вториот период** на македонското национално зреенje – период во текот на кој македонската национална свест го достигна својот најсветол израз во лицето на организираната национално-револуционерна борба и својот највисок врв во лицето на крвавата **Илинденска епopeја**.

Глава IV

БОРБАТА ЗА КУЛТУРНА (ДУХОВНА) СЛОБОДА

1. Како да го разбираем преплетувањето на македонската и на бугарската преродба

Кога зборуваме за потчинетиот карактер на македонската национална преродба во текот на нејзиниот прв период – до ослободувањето на Бугарија – не треба да разбираем дека во текот на тој период не постои дури ни трага од една чиста македонска национална преродба. Напротив, одделни рани пројави на самостојна национална преродба на македонскиот народ можеме да откриеме уште во почетокот на 19 век, но тие пројави не можеа да останат незасегнати од широкиот бран на понапредната бугарска национална преродба, се влејаа во неа и, на тој начин, историски ја преплетоа националната преродба на Македонците со преродбата на Бугарите, потчинувајќи ја првата на втората.

Поради ова преплетување, нишката на самостојната македонска преродба се кине, се губи и се брише, оставајќи го впечатокот како да се работи само за единствен процес на национална преродба – преродбата на Бугарите. **На тој начин се доби едно надворешно обезличување или поточно едно побугарување на македонската национална преродба.**

Меѓутоа, во реалноста – под таа надворешна бугарска обвивка, внатрешно протекуваше длабоко скриениот процес на самобитната македонска национална преродба, што се извршуваше **во процесот и низ него на бугарската национална преродба.**

Во борбите за културни слободи, за бугарски училишта, цркви и книжнина, од една страна, се пројавуваше пробудениот бугарски национален дух, од друга страна, се создаваа неопходните културни претпоставки за формирањето на македонската нација и пројавувањето на македонската национална свест. Во таа борба за книжевност и културна независност закрепнуваше и се развиваше недофатливиот процес на македонската национална преродба, што веднаш по ослободувањето на Бугарија можеше да ги достигне највисоките форми на самостојното пројавување, во лицето на општомакедонската вооружена борба – за политичка слобода – во лицето на македонската национална револуција.

Бугарската национална преродба, повлекувајќи ја со себе преродбата на македонскиот народ ѝ помогна на оваа да ги достигне брзо своите највисоки форми на пројавување. Заедно со тоа, меѓутоа, бугарската национална преродба придонесе за надворешното

обезличување на процесот на македонското национално формирање, налагајќи му ја својата бугарска етикета.

Имено овој, историски објективен процес го најде својот **субјективен** одраз и во главите на самите македонци, што неусетно ја прикачуваа бугарската етикета врз својата сопствена македонска национална свест. Македонската национална преродба им се претставуваше како дел од бугарската национална преродба, а македонскиот народ – како дел од бугарскиот народ. Не случајно такви големи национални будители на македонскиот народ, како што се браќата Миладиновци се нарекуваат себеси Бугари, а своето преродбенско дело го сметаат за бугарско. Не е случајно што и најистакнатите борци на македонската национална слобода – политичките водачи на македонското национално движење, како Гоце и неговите другари, ја крштаваа својата сопствена македонска национална свест со општиот збор – "бугарска", сметајќи се себеси за Бугари.

Меѓутоа, наспроти нивните лажни субјективни претстави за бугарскиот карактер на нивната национална свест и национална припадност, објективно, пред историјата, нивното дело си остануваше и си останува - дело на самостојната македонска национална преродба, а тие самите - неоспорни македонски преродбеници. Нивната величествена борба и херојска смрт - стократно ја имаат потврдено таа историска вистина.

Да се одбули тоа имено, фаталната способност на македонската национална преродба, со тоа што ќе се проследи во процесот на бугарската национална преродба црвената нишка на самостојната македонска нација што постепено се рафаше, со самостојна македонска национална свест – е **тешка задача и затоа е остварлива само со колективните усилији на македонската народна интелигенција.**

Овде ние (можеби за прв пат) ќе направиме само обид да придонесеме нешто во решавањето на ова прашање.

2. Македонските народни будители и народни просветители. Најрани пројави на македонската национална свест. Ролјата и значењето на македонските народни будители.

Капитализмот што навлезе во Македонија во текот на XVIII век и социјалните промени што беа предизвикани од него, ги повикаа на живот новите општествени слоеви на градските занаетчи и трговци. Големиот економски успех на овие имено нови луѓе им налагаше и нов светоглед. Ограничните претстави за животот и за светот, на старите Македонци станаа крајно недостаточни за занаетчиите и трговците што се беа издигнале економски и што сè почесто влегуваа во досег со понапреднатите во економски и во културен поглед градови, не само во Европска Турција

туку и во цела Средна Европа и во Европска Русија. Трговските односи ја породија кресливата потреба од светско образование, од општа култура и начитаност. Бугарско-македонскиот "Цариградски весник" што излегуваше во Цариград во текот на првата половина на XIX век – по овој повод пишува: "Нашите фатија да тргуваат не само со Цариград туку и со блискососедните за нив земји, и тогаш почувствуваа потреба од учењето". Таа потреба од ново образование, природно, не можеше да биде задоволена во Македонија или во Бугарија, каде што освен првобитните **келијни** училишта, не суштествуваа други словенски учебни институти. Оваа положба ги поттикнувала побогатите трговци и занаетчии од Македонија и од Бугарија да ги испраќаат своите деца – на прво место во таканаречените елински училишта, какви што имало не само во Грција туку и во Цариград, Смирна, Букурешт, Москва, Рим, а исто така и внатре во земјата: во Солун, Битола, Воден, Охрид, Струга, Пловдив, Свиштов и др.

Светското образование во тие училишта се предавало само на грчки јазик, кој – како стар културен јазик, бил познат како на исток така и на запад и поради тоа бил свесно баран и изучуван од врвовите на трговско-занаетчиската класа во Македонија и во Бугарија. Не случајно имено меѓу овие средини се појавува и првото грчење на Бугари и на Македонци – резултат на активната асимилаторска политика на грчкиот патријарх и на средините околу него.

Меѓутоа, потребата за образование на широките градски слоеви не можела да биде задоволена од овие училишта, што се покажале како недостапни за нив, поради својата висока цена и поради тешко усвојлив јазик. Од друга страна, великогрчката пропаганда веќе барака контакт со пошироките слоеви на населението, сред кое меѓутоа таа можела да проникне само преку нивниот заеднички словенски јазик. Овие околности ја предизвикуваат појавата на нов тип училишта – на таканаречените "елинословенски" или "словеногрчки" училишта, каде што се предавало веќе и на старословенски јазик. Тоа бил првиот пробив сред грката духовна крепост, извршен од Бугари и од Македонци, поставувајќи го почетокот на своето самостојно културно изградување.

Во тие полусловенски училишта, како и во чисто словенските училишта во Русија, го доби своето образование нашата прва народна интелигенција – нашите први просветители и народни учители, што потоа се наредија во првите редови на борбата за културни слободи, на борбата за самостојни македонски и бугарски училишта и цркви.

*

Како почеток на бугарската национална преродба историјата го посочува делото на првиот бугарски роден будител Отец Паисиј, кој во 1762 г. ја напиша својата "Словено-бугарска историја". Како прв распространувач на таа историја сред бугарскиот народ се јави учителот

Стојко Владиславов (Софрониј Врачански) од гр. Котел, кој што до крајот на XVIII век ја обиколил цела Бугарија, будејќи го народот кон нов национален живот.

Точно по тоа време, во самиот почеток на XIX век, и во Македонија трепнуваат првите пламенчиња на национално–културното пробудување. **Тоа пробудување тука, меѓутоа, станува наполно самостојно независно од гласот на Паисиј, чијшто одгласи уште не беа стигнале ниту до Шар Планина ниту до Охридското Езеро.**

Културно–просветното дело на македонскиот даскал Јоаким Крчовски од село Осломеви⁷, Кичевско, го стави почетокот на самостојното македонско национално пробудување. Неговото дело ги исполнува првите две децении на XIX век и ја најавува преродбата на македонската книжнина и раѓањето на првите македонско–словенски училишта во Македонија.

Во периодот од 1814 до 1818 год. даскал Јоаким издава во Будимпешта четири религиозни повести и различни "поучителни наставленија" на старословенски јазик. Додека Софрониј барал средства за да ги отпечати своите книги, меѓу богатите бугарски колонисти во Влашко, книшките на Јоаким Крчовски (како што е одбележано врз самите нив) биле отпечатени со поткрепата на штедри Македонци од речиси сите градови на Македонија (Штип, Кратово, Куманово, Струмица, Радовиш, Велес, Битола, Скопје, Галичник, Гостивар, Егри–Дере⁸, Паланка и др.). Од друга страна, неговите книги, како што одбележува тој самиот, биле напишани за народот на "простејши јазик – полозванија ради простејших човек и некнижних".

Овие околности му придавале широко народен карактер на неговото културно дело и ја одразувале веќе назреаната општествена потреба од македонска самобитна национална просвета. Освен тоа Јоаким Крчовски уредил свое приватно училиште во Кратово, во кое македонските момчиња и девојчиња ги обучувал на словенско писмо и читање. Тој исто така учествувал и во Кичево нарекувано Крчево, од каде што произлегува и неговиот прекар Крчовски. Најпосле, тој патувал во околните села како вистински народен просветител и го будел народниот дух со проповеди на живиот македонски народен јазик.

Современик на Крчовски и културен деец по негов образец се јавува и македонскиот монах Кирил Пејчиновиќ – игумен на манастирот "Св. Атанас" кај селото Лешок, Тетовско (тој е роден кон 1775). Во тој манастир Пејчиновиќ останал до крајот на животот (1845), целосно оддаден на народнопросветната и литературна дејност. Во Будимпешта издал зборник од релогиозно–морални поученија, под наслов "Огледало". А во

⁷ Не е точно познато родното место на Јоаким Крчовски. Во случајов се работи за с. Осломеј, Кичевско.

⁸ Веројатно авторот мисли на Тетово. Но турскиот назив на градот е Калкан Дере, додека овде употребениот назив се однесува на Крива Паланка.

споменатиот погоре манастир отворил народно училиште, во кое се обучувале деца од цела Македонија.

Многу поизразито оцртани македонски трудбеници за националната култура и духовна слобода се браќата Димитар и Константин Миладиновци од гр. Струга. Тие први ја откриваат во лицето на велиокогрчката пропаганда големата опасност за националното бришење на македонскиот народ и први креваат тревога низ цела Македонија, застанувајќи на чело на народната борба за словенски јазик и писменост наспроти грцизмот и неговите спроводници.

Нивното дело е сврзано пред сè со изникнувањето на широка мрежа од училиштата во цела Македонија (Струга, Прилеп, Битола, Кукуш, Дојран, Струмица, Охрид и др.). Тука во тие многубројни училишта, расфрлани низ целата земја, можеле да добијат образование и просвета голем дел од децата на македонскиот народ, а тоа означувало моќен поттик на неговиот национален и културен развиток.

На второто место иде нивното големо литературно дело. Пред сè, името на двајцата браќа е сврзано **со првото големо и системно собирање и запишување на македонската народна песна**. Потоа идат нивните прозни и поетски творби напишани **на живиот говорен македонски јазик**. Овој факт добива уште поголемо значење ако се има предвид дека во тоа време во бугарската книжнина беше воведен бугарскиот говорен јазик. Овој јазик извршил влијание кај браќата Миладиновци и тие ја воведуваат македонската писменост, македонскиот говорен јазик. Во поетските творби на Конст. Миладинов слика на Македонија е слика на мајката татковина, за чијашто "македонска слобода" тој мечтае, се бори и умира. Многу карактеристична во тој однос е неговата стихотворба "Т'га за југ" – напишана во Москва, од која за жал, можеме да цитираме само извадоци:

"Околу м'гли и мразој зимни,
А в г'рди студој и мисли темни

Не, ја не можам овде да седам!
Не, ја не можам мразој да гледам!
Дајте ми крилја јас да си летнам
и в наши страни да си прелетнам;
На наши места ја да си идам
Да видам Охрид, Струга да видам...

Таму по срце в кавал да свирам
С'нце да зајдвит, јас да умирам...⁹

⁹ Цитатите од избраните места на песната на Константин Миладинов "Т'га за југ" точно се пренесени, освен во два случаи: зборот "страни" во шестиот ред треба да гласи "ст'рни" а во последниот ред личната заменка "јас" треба да биде "ја".

Можеме ли по прочитувањето на оваа стихотворба да се сомневаме во македонското национално чувство на нејзиниот автор? Оваа стихотворба, како со македонскиот јазик на кој е напишана така и со својата содржина – одбележува уште една страна од најраните неизразити пројави на самостојната македонска национална свест што се формира.

На трето место, делото на двајцата браќа се пројави и околу разрешувањето на црковното прашање. Димитар Миладинов, како вистински народен апостол – ја обиколува цела Македонија и води пламена борба против грцизмот и оние што се грчат, а таа борба најпосле ја предизвика и неговата предвремена смрт. По клеветата на грчкиот владика од Охрид Мелетиос, – Миладинов бил уапсен на 18. II 1961 год. и спроведен низ охридските улици окован во пранги, потоа фрлен во цариградските зандани. Неговиот помал брат Константин дошол во Цариград да дејствува за неговото ослободување, но по една средба со братата си во затворот, не излегол од него, така што двајцата браќа умираат таму – отруени од Грците.

Така загинуваат за својот народ "двата Миладина на Македонија, двата верни сина" – како што ги нарекува бугарскиот писател Ив. Вазов.

Близок на нивното и по време и по идеи – е еден друг верен син на Македонија – велешанецот Рајко Жинзифов – автор на многу македонски стихотворби, напишани на македонски јазик, како и прочувствената поема "Кrvава кошула". Тој, слично на Конст. Миладинов, создава самобитна македонска уметничка литература – еден од основните градивни елементи на самостојната македонска култура, што веќе се создаваше во Македонија.

По маченичката смрт на браќата Миладиновци и на нивниот другар Рајко Жинзифов, во цела Македонија се појавуваат десетици и стотици нивни следбеници, што тргнаа по нивниот тежок, но благороден пат на народното учителство и просветителство. Пожртвувани народни будители како велешанецот Јордан Чинот и охриѓањецот Глигор Прличев, го запалија во македонската народна душа неугасливиот стремеж кон сè поголема културна височина – залог за расцтувањето на секоја нација.

Раководејќи се од тоа дека не пишуваме историја, ние свесно пропуштивме голем број други – мали и големи македонски народни просветители, како што се владиците: Натанаил, од село Кучевиште – Скопско; Арсение Охридски, Теодосиј Скопски и др., заслугите на кои за македонската национална преродба се непроценливи.

За нас е достаточно тука само да ја истакнеме ролјата и значењето на овие први пионери на македонската културна преродба, кои со своето огромно историско дело, ја поставија здравата основа на македонското национално изградување, без која ќе беа незамисливи повисоките форми на тоа изградување што следува.

3. Развитокот на училишното дело во Македонија. Заедничката борба со Бугарите - почеток на тесно преплетување на двете национални преродби. Бугарскиот јазик се налага во училишната книжнина и го измества македонскиот јазик. Последиците од тоа за македонската национална преродба.

По појавата на првите народни будители и на првата македонска книжнина, изникнувањето на училиштата во Македонија **беше вториот голем момент и фактор во македонското културно и национално изградување**. Меѓутоа тука, нишката на самостојно породената македонска национална преродба, започнува сè почесто и потесно да се преплетува со процесот на бугарската национална преродба.

Борбата за самостојни словенски училишта во Бугарија и во Македонија се води рамо до рамо од двата народа, а тоа веќе го определи и понатамошниот карактер (потчинетиот) на македонската преродба, што беше вклучена во корупката на бугарската национална преродба.

Старите училишта на Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ претставуваа само почеток на тоа големо училишно дело, развитокот на кое доведе до изникнувањето кон 1876 год. на голем број модерни – по европски образец – уредени училишта низ цела Македонија. Тој полувековен просветен развиток ги поставил културните основи на македонското национално суштествување и стана силен мост за издигнувањето на македонскиот народ до нивото на сите културни народи во светот.

*

Културното наследство од времето на Климент Охридски и неговите ученици, старата македонскословенска писменост и просвета го најдоа своето природно прибежиште во македонските и во бугарските манастири, каде што единствено можеа да се зачуваат во време на стихијните турски навлегувања. Така манастирите станаа првите огнища на духовната светлина во текот на почетниот период на турското ропство. Во тие манастири, имено, изникнуваат и првите словенски училишта, наречени – **келијни училишта**. Такви манастири биле Хилендарскиот, Рилскиот, Кратовскиот, Св. Јоаким Осоговски, Св. Гаврил Лесновски, Св. Димитар до селото Куручешме, Бела Паланка и др.

Постепено таквите училишта изникнуваат и при метосите на тие манастири во градовите, како и при одделните цркви – нарекувани попски или црковни училишта.

Од почетокот на 18 век, во образоването давано во тие училишта, започнува да проникнува и европски елемент. Во нив се појавиле и првите светски преподаватели, најчесто занаетчии (шивачи, кондурации и др.).

што ја извршувале својата учителска работа обично во своите занаетчиски работилници, без да ја прекинуваат својата професионална работа. Во тие, имено, училишта најбудните еснафи, занаетчиите, го поддржувале огнот на словенската култура, започнувајќи го јазикот и писменоста во време на најтемното ропство – целиот 18 век, кога во Македонија и во Бугарија противсловенскиот бес на грчкиот патријарх го беше достигнал својот врв. Со десетици училишта биле затворени, а новите учители клеветени пред турската власт, осудувани на затвор и заточени, а честопати и убиени. Тоа безмилосно гонење извонредно многу го намалило бројот на приватните келијни училишта, што кон крајот на 18 век (1800 год.) броеле одвај 48 во цела Бугарија и Македонија.

Меѓутоа, веднаш по 18 век, уште во почетокот на 19 век, врз почвата на новиот економски подем и процут на градовите, нивниот број се зголемил на 189, од кои 33 биле градски и 156 селски.

Точно во тоа време изникнуваат во Македонија новите приватни училишта на Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ.

Меѓутоа, училиштата од тој образец, како по својот број така и по своето уредување, набрзо се покажале како недоволни за нараснатите просветни потреби, што веќе добиле широко народен карактер. Општото економско издигнување – налагало и општа народна просвета. Меѓутоа, таквата општонародна просвета можела да се добие само преку новиот тип училишта, таканеречените општи (а не приватни) училишта, што се потпиrale на општествената издршка (со средствата на црковните општини или на неколку родољубиви прваци).

Такво општо, општествено училиште се појавува за прв пат во бугарскиот град Копрившица – уште во 1822 год. Почвата на овој нов тип училишта беше важна стапка во развотокот на училишното дело, што гарантираше најширок размав на училишната просвета, претворајќи ја од дело на приватни просветители што го ползувале ограничен круг приватни лица, во дело општонародно – што го ползувале широките народни маси. За успешното завршување на овој преврат во развотокот на училишната просвета придонесе еден друг настан, со не помало историско значење, што се случи точно по тоа време – првата четвртина на XIX век. **Тој настан беше појавувањето на новата светска учебна книжнина во лицето на таканаречениот "Рибен буквар" на Бугаринот Петар Берон.** Овој прв учебник предизвика историски ново воведување во училишното дело: 1. Напишан на говорниот бугарски јазик, тој му стави крај на дотогаш употребуваниот старословенски јазик во училиштата, претворајќи го на тој начин бугарскиот јазик во општ орган за обучување, како во Бугарија така и во Македонија; 2. Го внесе за првпат изучувањето на бугарската (а не на македонската) граматика; 3. Го воведе изучувањето на аритметика, историја на природата и некои општи, филозофски моралистички мисли; и 4. Ја воведе новата заимоучителна метода на обучување (Bel-lankasterska метода).

За развитокот на училишното дело во Македонија воведувањето на "Рибниот буквар" и сличната книжнина што следуваше по него, имаше судбоносно значење. Зашто заедно со предизвиканото од него модернизирање на училишната просвета според европски образец, дојде и фаталното за македонската национална преродба воведување на бугарскиот говорен јазик во македонското народно просветување, на кој отсега натаму - требаше да го добиваат своето прво образование и култура сите нови поколенија во Македонија. Македонскиот народен јазик што беше на пат да се претвори во литературен јазик, јазикот на кој беа напишани прекрасните творби на браќата Миладиновци, Жизифов, Чинот и Прличев беше поместен на страна од бугарскиот литературен јазик и на тој начин беше историски осуден да заостане назад во својот внатрешен развиток, одвај ли не - за цело столетие. Големата близост на двата јазика и историското сродство на двата народа, го олеснила тоа изместување и на овој начин **ја прекршија линијата на самостојниот развиток на македонскиот јазик, а заедно со тоа и линијата на самостојниот развиток на македонското национално оформување.**

Понатаму веќе развитокот на училишното дело во Македонија е поставен во најтесна зависност од општиот развој на просветата во Бугарија, **што, на тој начин, во духовните рамки на својата национална преродба го вклучува и целиот македонски народ.**

По тие важни нововедувања во училишното дело, веќе беа созреани условите за изникнувањето на најновиот тип на училишта, наполно модернизирани според образецот на западноевриските училишта. И навистина, на 2 јануари 1835 год. во град Габрово беше отворено првото заемно бугарско народно училиште со својот прв модерен преподавател според новата бел-ланкастерска метода, – Македонецот од Конско – **Неофит Рилски**. Примерот на габровци веднаш бил прифатен од сите поголеми градови во Бугарија и во Македонија.

Освен тоа, извонредно важен факт е и тоа што само 5 години по отворањето на габровското училиште, во Плевен било уредено и првото бугарско женско училиште – од првата бугарска учителка Анастасија Димитрова.

Во Македонија таа појава добила широк прием, каде што кон 1850 год. – веќе имало добро уредени женски народни училишта во Велес, Прилеп, Битола, Охрид, Солун и др. Тоа означувало широко вовлекување и на македонската жена во општиот културно–просветен подем, – благодарение на кое подоцна ја гледавме во првите редови на општата национална борба, не само со перо туку и со оружје в рака – да ги заштитува правата на македонскиот народ да живее слободен човечки живот.

Широко просветен бран, што ги поплави Бугарија и Македонија во текот на првата половина на 19 век, насекоро оживотвори и повиш тип училишта,

таканаречените "класни" или "главни" (полугимназиски) училишта, што послужија како премин кон највишите учебни институции што никнаа во Бугарија и во Македонија до 1878 год. – средните машки и женски училишта.

Првото класно народно училиште било отворено во Копрившица во 1846 год. од Најден Геров, а по него во речиси сите градови низ Бугарија и Македонија. Тука веќе се предава алгебра, геометрија, физика, антропологија, сеопшта историја, бугарска историја и јазик, бугарска граматика, трговски¹⁰ земјопис, турски јазик, краснопис, пеење и гимнастика. Од овие училишта се раѓаат и средните и машки и женски училишта, што го одбележаа врвот на училишното дело во Бугарија и Македонија.

Од тие највисоки учебни институции – во Македонија треба да ги спомнеме на прво место – Педагошкото училиште во Штип, отворено во почетокот на 1868 г., од Јосиф Ковачев, што подготви стотици примерни учители низ цела Македонија и Бугарија. Потоа иде Велешкото трговско училиште, прво од својот вид, не само во Македонија туку и во Бугарија. Трговското образование беше станало особено неопходно поради големиот трговски процут на градовите во Македонија, меѓу кои на прво место стоеше градот Велес. Најпосле иде прочуената Солунска гимназија, каде што го добија своето образование и највидните македонски политички дејци и револуционери.

На овој начин, развитокот на учебното дело во текот на 50 години достигна редок процут, неспоредлив по својата височина со слабите успеси на некои наши соседни земји. Кон 1876 год. во Бугарија и Македонија општо училиштата го достигнуваат бројот 2000, а од нив само во Македонија е надмината цифрата 500.

*

Привршувајќи со развитокот на училишното дело не можеме да ја одминеме ролјата, што ја играше во него руската пропаганда.

Потребата од подготовка на учителски персонал за училиштата што се зголемувале брзо во Бугарија и Македонија – можела да биде задоволена само во блиската словенска земја Русија, каде што ги имало веќе сите видови добро уредени словенски руски училишта. Таа околност, од друга страна, наполно се совпаѓаше со стремежите на великоруската царска политика, што сакаше да ги вклучи неослободените словенски народи на Балканот – во идната бугарска држава што ќе ѝ биде вазална. Тука лежат корените на онаа активна руска пропаганда, што свесно всдуваше во главите на сите Македончиња што се нашле во Русија – изразито бугарска

¹⁰ Зборот е нечитлив во оригиналот.

национална свест. Со овие стремежи исто така се објаснува и подоцнежното испраќање на специјалните руски емисари во Македонија, што ја буделе таму бугарската национална свест.

Во служба на таа цел, руската држава отпушташе специјални фондови за издржување на ученици од Македонија и Бугарија во руските учебни институции.

Во 1858 г. е образуван познатиот "Московско–словенски благотворен комитет", што застанува на чело на споменатата погоре државна политика. Со негова издршка само до 1868 год. го завршиле своето образование во Русија 46 младежи "Јужни Словени", голем дел од кои биле Македончиња. – Освен тоа, истиот Комитет се застапувал пред руската влада за одобрување на низа државни стипендии на такви момчиња Јужно Словени. Такви стипендии исто се одобрени од руското пратеништво во Цариград и од рускиот конзулат во Бугарија.

Најпосле, многу Бугари и Македонци студирале во Русија приватно, издржувани било од своите богати родители било од одделни благотворници, какви што биле на пример, Иван Николаевич, Денкоглу и Васил Евстатиев Априлов.

Како резултат на сето тоа, од Русија дошол еден огромен просветен бран, што на македонскиот народ му има донесено несомнено повисока култура, но заедно со тоа тој спомогнал и за зачувување на бугарската етикета врз македонската национална преродба.

4. Црковното прашање. Борбата за неговото разрешување повисок степен на националната свест и највисок момент во преплетувањето на бугарската и македонската национална преродба. Нови појави за самостојниот македонски карактер на македонската преродба.

Повисока стапка во борбата за духовна слобода беше поставувањето и решавањето на таканареченото "црковно прашање".

Историските корени на тоа прашање се кријат во далечното минато, кога новозатврдената турска власт на Балканот, третирајќи ги сите христијански народи како едно цело под општиот назив "Руски милети"¹¹ – му го довери нивниот духовен живот во рацете на грчкиот патријарх, којшто пред тоа стана духовна глава и претставник на сите христијански цркви во Бугарија и Македонија. Во тој однос, првобитно судбината на македонскиот народ се разликува од судбината на Бугарите. Последниве ја загубија својата

¹¹ Техничка грешка при препишувачето. Во прашање е изразот "Рум милет" а тоа значи грчки народ.

црковна независност веднаш по нивното покорување од Турците, кои уште тогаш ја уништија бугарската Патријаршија, додека Македонците зачуваа една неполна црковна слобода во лицето на запазената афтокефална Охридска архиепископија, што беше уништена од Грците одвај во 1767 год., а нејзиниот последен архимандрит Арсениј, беше заточен на грчки остров, каде што и умрел маченички. Овој настан што оставил траен спомен во свеста на македонскиот народ, ја отвора ерата на најцрното фанариотско ропство, во кое беа еднакво фрлени и Бугарите и Македонците, што отсега натаму требаше заедно да си ги заштитуваат правата против заедничкиот непријател.

Во лицето на фанариотите (богати и развратни Грци од маалото "Фенер" во Цариград), турската власт најде вешти дипломати за својата надворешна политика и одлични орудија за својот внатрешен потиснички режим. Од друга страна, и грчкиот патријарх ги сметаше овие близки до Високата порта грчки елементи за најсоодветни спроводници на своите асимилаторски великогрчки стремежи. Не случајно имено од нивните Грци излегуваа оние Грци епископи, што го подлагаа словенското население во Бугарија и во Македонија на нечуени насилиства, самоволија и грабежи. Бледа претстава за неподносливите страдања на народот можеме да добиеме од следната слика, што ја црта Неофит Бозвели во "Мати Болгарија" (цитатот не е буквalen):

"Кога владиката тргнал по селата да го собира својот данок, него го придржуvalа многубројна свита од 15 градски чорбации, 35 попови, неговиот протосингел, 25 калуѓери, 4 факони, 65 селани, 2 граматици, еден кафеџија, еден акчија, 2 чибукчи и сл. и сл.; тој молкнел зад себе разни тенџериња, легени, ибрици, постелки, покривачи, нарчии¹² колибари чибуци и сл. и целата таа свита селото било должно да ја храни 2–3 дена, а во тоа време владиката ги вршел своите грабежи: 550 гроша за светење вода за целото село, 1550–3000 гроша милостина пак од целото село, 15 гроша од венчило, 8 гроша за вдовец и вдовица, 550–2200 гроша да разведе сопрузи што не живееле добро, а ако само се карале од 150 до 500 гроша да ги помири, 550 глоба за оние, што макар и да биле роднини се венчали, и 850 гроша на попот што ги венчал, 250 гроша за литургија, 550 гроша за да служи во црквата и сл. и сл., потоа идеје даноците во натура: од секого по 50 оки жито и јачмен, па и по 250 оки јаболки, сушени сливи, круши и сл. од целото село. Потоа идеје веќе подароците на свитата: 150 гроша на протосингелот, на челебите по 350 гроша, на факоните по 200, на кафеџијата, акчијата, чибукчијата по 50, на сезите по 14, на јасакчиите по 100 гроша".

¹² Зборот е нечитлив во оригиналот. Веројатно се работи за наргиле.

Огромниот економски товар што тежел врз населението околу издршката на грчкото духовенство и црквата, и стремежот на тоа изнемоштено население да го растовари од своите плеќи овој неподнослив веќе товар – претставуваат основната причина и двигател на борбите, што се разгореа околу решавањето на црковното прашање.

Стремејќи се кон свое духовенство и цркви, народот пред сè, се надевал да се спаси од грчкиот економски гнет потоа и од грчкиот духовен гнет, што се изразувал во натрапениот во црковните и во општествените служби, туѓ и неразбирлив грчки јазик. Затоа и првите пароли на црковната борба беа: "Надвор грчките владици, сакаме наши, словенски цркви со наши свештенослужители што служат на наш словенски канон (јазик)".

Така пламна онаа голема епска борба на Бугарите и Македонците што го исполнува периодот од 30–тите до 70–тите години, што завршува со конечното отфрлање на грчкото духовно раСство, расчистувајќи го патот на понатамошните повисоки форми на политичката борба за целосно национално ослободување.

Сигнал за отворање на борбата даваат во едно и исто време (1833) скопјани во Македонија и самоковци во Бугарија. Тие испраќаат до турската власт две барања: да им се назначат во нивните епархии "свои луѓе" и да им се определи на владиците "ак" (плата). Се разбира, под влијанието на грчкиот патријарх властта ги отфрла овие барања. Ова меѓутоа, станало причина за едно широко неочекувано потkreвање на народното негодување. По селата и по градовите низ цела Македонија и Бугарија заклокоткал подземниот татнек на народното потkreвање што се приближувало.

За да ја спречи народната борба што започнуваше, како и да се приспособи сè повеќе кон социјалните односи на Турската империја што се менуваа, султан Абдул Меџид го objави во 1839 г. таканаречениот **Гулхански хатишериф**, со кој првенствено уверуваше дека турската влада ќе им стави крај на вековните неправди и ограничувања на рајата.

Тоа му даде силен поттик на народното движење, што излезе од своите стихијни форми и зеде организиран карактер. На чело на борбата застанува трговско-индустристиската класа што се издигнувала, а нејзиното влијание растело сè повеќе – како пред градското и селското население така и пред турските власти. Природен раководен центар на движењето станува Цариград, каде што биле групирани голем број од најбогатите Бугари трговци и имотните мајстори – занаетчи. На тој начин, како водач на таа општонационална борба на Бугарите и Македонците израсна младата бугарска буржоазија, што во таа нејзина борба, сакаше да се наложи како единствена изразителка и претставничка на бугарската националност. Оваа околност уште од самиот почеток ѝ придаде чисто бугарски национален карактер на заедничката македонско-бугарска борба за црковна независност и го доведе преплетувањето на двете национални преродби до неговиот највисок врв.

Кон 1894 год.¹³ Бугарите веќе имаат во Цариград училиште, црква и свој печатен орган во лицето на "Цариградски весник" што ѝ служеше на започнатата народна борба.

Меѓутоа, Кримската војна¹⁴ што избувна, привремено ја одлага борбата и таа пламнува со нова сила по завршувањето на војната со Парискиот договор од 1856 год. Веднаш по него на 16 февруари истата година турската влада излезе со познатиот **хати-хумајун**¹⁵, со кој се потврдуваа ветените но неисполнетите реформи на **хати-шерифот**¹⁶, така што на сите поданици им се гарантираше: национална рамноправност, слобода на верата и совеста, мешани училишта и црковни реформи, што се состоја во воведувањето на плата за владиците и на црковен совет од духовни и светски лица за управување на црковните работи.

Веднаш, врз основа на хати-хумајунот, последуваа од целата земја молби до султанот да им се определи платата на владиците и да се воведат другите црковни реформи. Грчката патријаршија решително ги отфрли барањата за реформи и ги мобилизира сите свои сили за борба против "дивите Словени". Пламнува ожесточената борба против непоколебливите фанариоти, што во скоро време доведува до отворено и рас пространето на секаде бркање на грчките владици.

Особено силни биле бранувањата во Македонија, каде што Димитар Миладинов развива трескава дејност, што многу придонесла за пројавувањето на македонскиот национален карактер во црковната борба низ Македонија. И покрај чисто бугарското раководство на таа борба, и покрај големата духовна сплотеност на двата народа против нивниот заеднички духовен непријател, и најпосле, и покрај заедничкото бугарско национално знаме, под кое се спроведуваше таа, македонската национална преродба и во овој момент на најтесно преплетување со бугарската преродба, го зачува својот длабоко скриен самостоен македонски карактер.

Инаку со ништо не би можело да се објасни големиот историски факт дека во времето на Миладиновци, време на најжешките борби во Македонија – црковната борба таму доведе до подигањето на едно барање, што ги смути не само грчките и турските власти туку и самото бугарско раководство во Цариград. Тоа барање беше: **да се востанови старата Охридска патријаршија**¹⁷. Тоа означуваше дека црковната борба во Македонија (макар

¹³ Во прашање е грешка, Се работи за 1849 година.

¹⁴ Војната започна 1853 помеѓу Русија и Турција. Во 1854 год. на страната на Турција во војната се приклучиле Англија и Франција, а 1855 год. и Кралството Сардинија. Мирот помеѓу завојуваните страни е потпишан на 30 III. 1856 год. во Париз.

¹⁵ Хитихумайниот е издаден на 18 февруари 1856 година

¹⁶ Се однесува на Гилханскиот хатишериф издаден на 3 XI 1939 година.

¹⁷ Грешка. Во прашање е архиепископија.

и не сосема до крај) ја пројавуваше својата македонска ориентација и својата македонска крајна цел. Таа крајна цел, меѓутоа, им се виде толку опасна на грчките фанариоти што тие не се поколебаа да пристапат веднаш кон физичкото уништување на македонските народни љубимци – браќата Миладиновци – вдахнувачите на црковната борба во Македонија.

Нивната маченичка смрт меѓутоа не ѝ стави крај на борбата. Напротив, по народното надигање за изгонување на грчките владици доаѓа и еднодушното решение на Македонците и Бугарите да не го признаваат веќе грчкиот патријарх за свој духовен глава и да ги објават црквите во Бугарија и Македонија за независни од неговата хиерархиска власт.

Акцијата во Бугарија била спроведена од Иларион Макариополски во цариградската црква, а во Македонија од Авксенти Велешки, што престанале да го споменуваат во својата црковна служба името на грчкиот патријарх. Таа револуционерна мерка била последувана од сите други цркви во целата земја и со тоа борбата за црковна независност достигнува до својата кулминација. Фактички црковната независност била извојувана. Таа фактичка положба останувало само да биде признаена од официјалната турска власт и да биде облечена во соодветната правна форма.

Турската влада беше поставена под голем внатрешнополитички притисок и во неблагопријатна меѓународна положба.

Внатрешно–политичкиот притисок идеше не само од силно возбудените духови на населението во Бугарија и Македонија туку и од веќе започнатото вооружено надигање на бугарскиот народ. Во 1867 г. го минаа Дунавот четите на Панајот Хитов и на Филип Тотју, а подоцна и четата на Хаци Димитар, што предизвика силен впечаток кај турската влада. Стануваше јасно дека неисполнувањето на бугарските барања би означувало распалување на вооружената политичка борба. Надворешно–политички работата исто така стоеше лошо. Токму во тоа време се водеа преговори меѓу бугарските патриоти и Србија за објавување на ослободителна војна против Турција.

Од друга страна, руската царска влада ги поткрепуваше барањата на Бугарите и посредно потцртуваше дека во случај на неисполнување на тие барања, тоа уште потесно би ја зближило со судбината и со стремежите на Бугарите.

Како резултат на сето тоа, Турција капитулира, и покрај бесниот отпор на грчкиот патријарх, со тоа што на 25. II 1870 тржествено, со султански ферман било објавено основањето на бугарската независна егзархија, на чело со бугарски егзарх. Ферманот јасно ги има оцртано границите на духовната власт на бугарскиот егзарх, – во нив не влегувале епархиите од Македонија, меѓутоа било передвидено за овие епархии да минат под власта на егзархот ако го посакаат тоа – по пат на народно изјаснување. Било наполно природно за епархиите во цела Македонија да ја претпочитаат

духовната власт на бугарскиот егзарх, отколку властта на несловенскиот грчки патријарх.

Така и станало – цела Македонија минала под црковната власт на Бугарската егзархија. Оваа околност ја определи судбината на црковната борба во Македонија, што завршила не со основањето на самостојна македонска црква со свој духовен (владетел) глава, туку само со заменувањето на хиерархиската и на духовната власт на грчкиот патријарх со властта на бугарскиот егзарх. На овој начин, самостојниот карактер на македонскиот национален развиток, откако чувствително беше засегнат од проникнувањето на бугарското училиште во Македонија, сега добиваше нов тежок удар – со проникнувањето таму и на бугарската црква, како резултат на вклучувањето на цела Македонија во бугарската национална егзархија.

Обединувајќи ги сите Македонци и Бугари во едно "духовно цело", со заеднички бугарски училишта и цркви, со заеднички бугарски литературен јазик и периодичен печат – Егзархијата стана нов моќен историски фактор за обезличувањето и за побугарувањето на македонската национална преродба.

Каква беше, тогаш, историската ролја и значењето на големата црковна борба?

За Бугарија смислата на таа борба беше во историското одделување и признавање на бугарската националност во Турција како самостојна етничка единица, рамноправна со грката. Тоа беше првата бугарска голема национално-политичка борба, што под паролите за нациоанлни училишта и цркви го крена целиот бугарски народ. Тоа беше, најпосле, првата самостојна пројава на младата бугарска буржоазија, која што, како најсилна економски, беше најзаинтересираната класа за признавањето на бугарската националност, и, поради тоа, стана хегемон (водач) на општонациоанлната борба, повлекувајќи ги по себе народните маси. Црковната борба, следствено, ја издигна многу повисоко националната свест кај бугарскиот народ и со тоа ја подготви почвата за неговото политичко ослободување.

За Македонија, меѓутоа, и за македонскиот народ смислата и значењето на црковната борба се подруги.

Поради општата заостанатост на македонската национална преродба, македонскиот народ во заедничката борба за црковна независност не можеше да пројави полна национална самостојност. Неговата економска и политичка зрелост беше пониска од зрелоста на Бугарите и поради тоа, тој не успеа да извлече свои национални раководители во борбата, ниту цврсто и докрај да ја спроведе својата национална цел во таа борба. Тој му се потчини на бугарскиот национален раководител и на бугаската национална цел (Егзархијата).

Меѓутоа, ако надворешниот облик на борбата за црковна независност во Македонија беше бугарски, сепак неговата внатрешна содржина си остана чисто македонска.

Вовлекувањето на целиот македонски народ во таа борба, ја калеше и ја зацврстуваше неговата свест за националната моќ и сплотеност. А нанесената историска победа над грчкиот асимилаторски притисок го расчисти патот на неговото натамошно национално создавање и ја подготви почвата за нови светли пројави на самостојниот македонски карактер на македонската национална преродба. Тоа веднаш се виде, уште во првите години по уставновувањето на Бугарската егзархија.

*

Десетте години по основањето на Егзархијата (од 1870 до 1880) се последните години од првиот период на македонската национална преродба, што веднаш по ослободувањето на Бугарија (1878 г.) навлезе во својот втор период на самостојниот развиток со сè појасен македонски карактер.

Меѓутоа, во текот на тие десет години што му претходат на вториот период, развитокот на македонската преродба започнува сè појасно да излагува и да се ослободува од својата тесна преплетеност со бугарската преродба, подготвувајќи ја почвата за своето конечно ослободување од наложената бугарска корупка.

Таа нова своја насока на развиток македонската преродба ја пројави на прво место, во брзото разочарување на македонскиот народ од Бугарската егзархија и во појавените стремежи поради тоа за откинување од нејзиното старателство, и на второ место, во неучествувањето на македонскиот народ во вооружената политичка борба на Бугарите за нивното целосно национално ослободување.

Бугарската национална егзархија побрза да се уреди внатрешно токму според образецот на омразената Грчка патријаршија, со нејзините надворешни белези и хирерахиската формалистика. Од друга страна, имотните бугарски средини, што ги раководеа делата на Егзархијата, сè повеќе се претвораа во чорбаџиски слој, туѓ на народот, и поради тоа, се приспособуваа кон турските власти, заборавајќи ги и изоставувајќи ги идеалите на националната борба. **Ова постепено ја претвори Егзархијата од институција за зачувување и за олеснување на националниот развиток во гнездо на конзервативизам и реакционерство.** Не случајно разочараните бугарски патриоти од Егзархијата веднаш напишаа на своето револуционерно знаме:

"Слободата не бара егзарх,
а го бара Караџата". –

Уште подлабоко беше разочарувањето сред македонското население. Тоа не најде во лицето на Бугарската егзархија своја родна, духовна мајка и заштитничка. Напротив, сложната церемонија и тешкиот бирократизам го оттуѓуваа македонскиот народ од органите на Егзархијата. Изразител на тоа разочарување и основоположник на идејата **за самостојна македонска црква, што да не биде под старателство ниту на Грци ниту на Бугари**, стана скопскиот владика **Теодосиј**¹⁸, кој стапи во отворена борба против бугарскиот егзарх. Благопријатната почва за овој сепаратизам на скопскиот владика беа идеите и делото на крупниот македонски народен будител **Јордан Чинот**. Тој беше една од најретките фигури во македонската национална преродба, зашто најасно и најцврсто од сите македонски просветители и будители го застапуваше **чисто македонскиот карактер на македонскиот национален развиток**. Писател, поет, журналист и народен учител, тој му ја стави во услуга на својот народ својата богато надарена природа и високо ја издигна идејата за самостојниот национален развиток на Македонија. – “Не срамете се што сте Македонци!” – им вели тој на своите браќа. Во неговите мисли и дела дише првата пројава на големата идеја за автономна Македонија и за самостојна македонска национална култура.

Делото на Теодосиј Скопски и на Јордан Чинот го илустрира напреднатиот процес на македонското национално обособување, коешто по 1870 год. сè повеќе се откинува и се оддалечува од процесот на бугарската национална преродба.

Најизразито, меѓутоа, тоа откинување се пројави во пламнатата по тоа време организирана револуционерна борба во Бугарија за политичкото и за националното ослободување на Бугарите.

Националното пробудување на Бугарите во текот на 70-тите години на минатиот век беше го достигнало својот врв. Бугарскиот народ беше преминал кон највисоката форма на својата националноослободителна борба – организираше сенародно вооружено востание. Тоа означуваше дека бугарскиот народ веќе беше достигнал висока национална и политичка зрелост.

Таква имено висока национална и политичка зрелост не се покажа на лице кај македонскиот народ поради неговиот одделен и позаостанат процес на националното пробудување во споредба со процесот на Бугарите. Темпото на двете национални движења излезе дека не е еднакво и затоа македонскиот народ како национално цело

¹⁸ Теодоси – Скопски. Роден е во с. Т'рлис, Неврокопско, денес Гоцеделчевско. Бил поставен за егзархиски владика во Скопската епархија во почетокот на последната декада на XIX век. Се обидел да се отцепи од Егзархијата и да формира самостојна македонска црква со обновување на Охридската архиепископија. Бил уапсен и интерниран во Бугарија.

се откина од бугарскиот народ во моментот кога последниов навлезе во својот висок национален напон - националната револуција, до која македонскиот национален развиток уште не беше стигнат.

Целата историја на бугарското револуционерно национално-ослободително движење категорично го потврдува овој извонредно важен историски факт. Освен неколкуте случаи на единично учество на одделни Македонци во четите на бугарското револуционерно движење, историјата не одбележува апсолуто никаков друг факт за некаква врска меѓу македонското население и големото бугарско револуционерно движење во текот на 70-тите години, што го раздвижи целиот бугарски народ.

Напротив, Македонија и македонскиот народ не беа објект на дејствата на бугарскиот Централен револуционерен комитет. Програмата на овој комитет јасно покажува (в. чл. 1) дека Комитетот има за цел да ја ослободи преку револуција само Бугарија – и ништо повеќе. На второ место иде околноста што големата мрежа од тајни комитети на бугарската револуционерна организација беше изградена само на територијата на Бугарија. Во Македонија ниту еден бугарски револуционер нема образувано ниту еден таен комитет. На трето место иде делењето на револуционерни окрузи, во кои требаше да избувне востанието; а тие окрузи ги опфаќаат следниве чисто бугарски краишта: Трновскиот, Панаѓурскиот, Сливенскиот, Врачанскиот, Софискиот. Бугарската револуционерна организација не мислеше да дига востание во македонската земја. И најпосле иде последниот, но најважен доказ, што во времето на самото веќе избувнато востание, македонскиот народ не се крене на борба, ами остана пасивен посматрач на револуционерниот пожар во Бугарија.

На овој начин бугарските револуционери, оние што ја носеа најјасната бугарска национална свест, со своето херојско револуционерно дело и со херојската смрт, ја нацртаа пред очите на целиот свет етничката и територијалната граница меѓу Македонија и Бугарија, докажувајќи го со тоа, на еден непосреден начин, историското постоење на одделна македонска нација со свој одделен саморазвиток.

Така, при крајот на првиот период на македонското национално оформување одново воскреснува црвената нишка на неговиот самостоен развиток, што отсега натаму, во текот на целиот втор период – повеќе никаде не се преплетува со процесот на бугарскиот национален развиток.

5. Вториот период на македонската национална преродба.

Новите историски услови на националниот развиток по ослободувањето на Бугарија. Делото на "Лозарите"

- неговата ролја и значење за самостојниот карактер на македонското национално изградување.

Ослободувањето на Бугарија ја разделува националната преродба на македонскиот народ на два периода – првиот период е на **несамостојниот (на потчинетиот)** национален разиток и вториот период на **самостојниот (на независниот)** национален разиток. Меѓутоа, не треба да издигаме кинески сид меѓу овие два периода и да ги сметаме апсолуно разделени. **Напротив, тие се проникнуваат заемно и се обусловуваат.**

Како што е пропиен првиот период од проявите на самостојното македонско национално пробудување, така е пропиен и вториот период од трајните траги на туѓиот (бугарскиот) национален разиток, што со децении на ред беше сврзуван со националната судбина на македонскиот народ. Уште повеќе, што вниманието на тој туѓ национален разиток, сега во текот на вториот период, беше непрестано потхранувано од активната, завојувачката и асимилаторската политика, пред сè на Бугарија, а потоа и на другите балкански држави.

Така што, за да го пројави и да го запази својот наполно самостоен карактер македонскиот национален разиток требаше да расчисти - однатре со тешкото туѓо бугарско национално наследство, што му беше завештано од првиот период, како и со непрестајните атаци однадвор на туѓите национални влијанија, што продолжуваат и до денеска. На тој начин, формирањето на македонската нација – во текот на вториот период се судри со две историски препреки – разбивањето на кои беше прашање на живот или смрт за неа. **Со ретка, во човечката историја упорност и со невидени во никое друго (освен во ерменското) националноослободително движење - жртви, македонскиот народ ги преодолеа тие препреки, така што ги разби и последните остатоци од напластеното во неговата душа туѓо национално наследство и ги одби последовалтелно сите надворешни асимилаторски обиди на балканските држави.** Содржината на вториот период е исполнета со таа епохална борба, што денеска најпосле го жнее својот прекрасен плод - еден наполно пробуден народ со кристално јасна македонска национална свест.

*

Причините што го определија новиот самостоен карактер на македонскиот национален разиток во текот на вториот период се на прво место **високиот степен на националното пробудување, до кој беше**

стигнал македонскиот народ во крајот на 70-тите години, и на второ место - новите историски услови во кои попадна македонскиот национален развиток по ослободувањето на Бугарија - пак при крајот на 70-тите години¹⁹ од минатиот век.

Со првата причина ние веќе сме запознати. Многу поголем интерес претставува исследувањето на втората причина. Едно такво исследување ги раскрива следниве поглавни особености на новите историски услови во кои попадна македонскиот народ од почетокот на вториот период:

1. – Според решението на Берлинскиот конгрес, македонскиот народ остана да живее сред тешките услови на турското социјално и национално ропство. Од сите страни неговата земја беше ограбена од слободни држави. На тој начин, за првпат во историјата, беа јасно оцртани теграници на македонската земја, што наполно се совпаѓаа со етничките граници на македонското население.

Таа околност повеќе од секогаш ја истакна самостојната територијална општост на македонскиот народ.

2. – Останат да живее сам врз својата земја при економски услови, веќе темелно различни од условите на неговите соседи, македонскиот народ посилно од секогаш ја почувствува својата самостојна внатрешна економска спојка. Таа околност, како и подигнатите околу Македонија нови царински граници на младите капиталистички држави, изразито ја оцртаа самостојната физиономија на македонското народно стопанство – реско различна од физиономијата на стопанскиот живот во соседните земји. Довчерашните еднакви економски услови на животот со Бугарите во една држава (Турска империја), врз основа на кои никнуваше и заедничкиот духовен и политичко–национален развиток – **сега веќе не суштествуваа**. Со раскинувањето, имено, на тие заеднички економски услови со Бугарите откако последниве се одделија од Турција – **за првпат во историјата на македонскиот национален развиток се пројави и јасно се оцрта, најважната и основната претпостапка за националното обособување на македонскиот народ** - неговата самостојна економска општост, што го обедини само македонскиот народ во едно одделно економско цело, со своја одделна етничка физиономија и со своја одделна историска судбина. Тоа јасно оцртување на економската основа на македонското национално изградување, го постави последново врз шините на неговиот природен и нормален развиток, врз кои тоа во скоро време ги достигна многу високите форми на пројавување.

3. – Ослободувањето на Бугарија, откако го постави развитокот на бугарскиот народ во совершено нови и благопријатни услови на слободен

¹⁹ Во прашање се 80–тите години на XIX век. Се работи веројатно за техничка грешка.

живот – ја раскина не само економската туку и историската општост меѓу двета народи. Оттако нивната заедничка историска судбина реско се раздвои во две самостојни насоки – Бугарите ги очекуваше мокен економски и културен подем, а Македонците – крвава борба за симнување на турскиот ропски јарем. Фаталното преплетување на двета процеса на националниот развиток беше веќе невозможно. Македонскиот тргна по свој самостоен пат, обединувајќи го, отсега натаму, македонскиот народ во една наполно самостојна македонска историска општост со свои самостојни историски задачи и идеали.

4. – Новата бугарска држава направи сè што беше возможно да ја зачува од раскинување барем културно-духовната општост меѓу двета народи. За таа цел беше широко испортувана Егзархијата, што ја зачува својата духовна власт над Македонија. Државниот буџет предвидуваше огромни суми за бугарските училишта, учителите, црквите и за бугарската книжнина во Македонија.

Во сето тоа, меѓутоа, македонскиот народ ги виде јасно отворените завојувачки стремежи на бугарската држава кон Македонија – инструмент на кои им беше станала и самата Егзархија. Тоа до голем степен ги оладна чувствата на македонскиот народ кон Бугарија, а подоцна – таа политика на врховистичките империјалистички намери, го најде својот најсмел и силен противник во лицето на ВМРО. Тоа придонесе за **сè поголемото раскинување и на духовно-моралната општост со "братска" Бугарија**. Единствената врска од ваква природа, што се покажа како најжилава, беше општиот бугарски литературен јазик, што не можеше да биде веднаш поместен и да биде заменет од доста заостанатиот во својот развој македонскиот национален јазик.

5. – **Берлинскиот конгрес, што го исклучи од границите на Бугарија "небугарското население" од Македонија - за првпат го призна (без да сака) самостојниот етнички карактер на тоа население пред европското општество.** Македонија за првпат се јавуваше пред европската дипломатија како нешто самостојно и различно од Бугарија. Меѓутоа, борбите на македонскиот народ, во скоро време го наложија името на Македонија, не само пред Европа туку и пред целиот свет, како име на еден мал, но беспримерно храбар народ, – решен или да ја извојува својата слобода или да загине. Оттогаш па до денеска, без да слегува од историската сцена, македонското национално прашање го зазема централното место во дипломатската историја на Балканот.

6. – **Решителен поттик на така оцртаниот самостоен македонски национален развиток - извршија економските и политичките услови во кои попадна Европска Турција откај средината на 19 век.** Развитокот на навлезениот капитализам овде беше запрен од значителните феудални остатоци, што веќе одамна беа ликвидирани во ослободените балкански држави. Од друга страна, месната (македонска) индустрија и трговија се

задушуваа од стоките на францускиот и на англискиот капитализам што проникнуваа. **Да се премавне турското национално ропство за македонскиот народ означуваше, на прво место, да се премавнат тие феудални остатоци што гнијат** и, на второ место, да се премавне страшната туѓа конкуренција против која турската држава беше бессилна да се бори. А тоа од своја страна ќе му овозможеше слободен размав на капиталистичкиот развиток во Македонија. Оваа околност ги предизвика македонските селани и занаетчии кон висока и непомирлива борба со турска феудална држава, борба што го исполнува целиот втор период.

Сите тие, погоре избројани, нови историски услови во Македонија по ослободувањето на Бугарија, за првпат му дадоа можност на македонскиот народ да ја пројави наполно својата **национална обособеност, со тоа што јасно ја оцртаа неговата територијална економска историска и духовна општост - најважните градивни елементи на македонската нација.**

*

Врз почвата на тие нови историски услови, уште во почетокот на 80–тите години (почетокот на вториот период) националното движење во Македонија одбележува значителен подем.

На прво место тој подем е сврзан со личноста и делото на **забележливиот македонски просветител и револуционер - Петар Поп-Арсов, од село Богомила, Велешко.** Долгогодишен народен учител и национален будител, Петар Поп-Арсов, бидејќи го следел одблизу националното пробудување на Македонскиот народ, многу рано открил во него **еден наполно самостоен национален процес на развиток.** Тоа го поттикнало да го посвети целиот свој живот на Македонија и на нејзиното национално создавање.

Во името на овој свој идеал тој ги поставува основите на првиот македонски национален весник "Лоза", што започнал да излегува под негово раководство уште во 1883 год. во град Софија²⁰. Овој весник **бил пишуван на македонскиот јазик** и разгледувал економски, културни и политички прашања сврзани со македонскиот национален развиток. **Тој се јавува како заштитник на економските интереси на македонскиот народ, како носител на идејата за самостојна македонска национална култура и како прв пропагатор на македонската национална автономија.** За кусо време, околу весникот се групира значителен дел од македонската интелигенција, и со тоа "Лоза" станува центар на едно македонско културно

²⁰ Списанието Лоза се појавува во м. јануари 1892 година. Очигледно авторот не располагал со потребната документација за прецизно наведување на датите.

движење, што веќе го криеше во себе никулецот на утрешното политичко национално движење. Во средината на "Лозарите" никнуваат една по друга, најпрогресивните и историски созреани идеи на македонското национално движење. Така овде се возобнови старата идеја на Димитар Миладинов, **да се изработи граматика на македонскиот народен јазик**. И навистина по неколкугодишна работа, **Петар К.²¹ Мисирков изработи таква граматика²²**, што излезе во 1901 год. Пак тука во средината на "Лозарите" се роди и јасно се оформи идејата за самостојноста на македонското националноослободително движење, на која тие ѝ стануваат пламени заштитници. Тие први креваат глас против посегањата на бугарската буржоазија врз народното дело во Македонија. На тој начин "Лозарите" уште во првите години на вториот период високо го издигнаа самостојниот карактер на македонското национално движење. Тие, меѓутоа, не останаа сами. Паралелно со нив и во хармонија со нивните идеи работи една друга македонска народна група, оформена од економски и од политички емигранти, како и од македонската народна интелигенција што учела во Петроград, Русија. Таа група образува своја македонска национална колонија, – наполно самостојна и независна од постојната таму, во исто време, бугарска колонија. И таа издава свој весник "Македонски голос" на руски јазик, што ја има задачата **да го популаризира македонското дело во Русија и во туѓина**. Под насловот на весникот била напишана следнава мисла: "**Ние сме Македонци. Како што не сме Срби и Грци, така не сме ни Бугари, а просто Македонци. Ако тие ни помогнат да се ослободиме, ние ќе им благодариме, но нека знаат и едните и другите дека Македонија е само за Македонците**"²³.

Овие мисли јасно зборуваат за високата идејна бистрота на весникот по основното прашање на македонското ослободително движење – етничката припадност на македонскиот народ. Тој бил изразит носител и заштитник на идејата за самостојно македонско национално оформување, кој што подоцна станува политичко знаме на целиот македонски народ. Групата околу "Македонски голос" живее интензивен културен и политички живот. Се поднесуваат реферати, се пишуваат статии и брошури **на македонски јазик**, сè по **македонското прашање**, се уредуваат вечеринки, се собираат средства за потпомагање на делото на внатрешноста, **со која одржуvalе непрекината врска**. Подоцна тие материјали (реферати, брошури и др.) како и некои од делата на "Лозарите"

²¹ Во прашање е техничка грешка во предавање името на Мисирков. Треба да биде Крсте Петков Мисирков. Исто така не се работи за граматика туку за нормирање на македонскиот литературен јазик.

²² Не е познато појавувањето на граматиката на Мисирков во 1901 година. Веројатно е во прашање книгата за "Македонците работи" која излезе од печат 1903 година во Софија.

²³ Македонски Голос се појавува 1913 година. Пред него излегува весник "Вардар".

како и Мисирковата граматика, биле уништени од заинтересираните великобугарски шовинисти.

На овој начин делото на "Лозарите" и на петроградската македонска колонија, откако ја одбележа толку високата точка на македонското национално поробување, покажуваше дека македонскиот народ веќе здраво има стапено на своите сопствени нозе и е способен да мине кон разрешувањето на повисоката историска задача во својот национален развиток - да мине кон организираната политичка борба за своето полно национално ослободување.

Тука се крие историската ролја и значењето на горните две групи, **што израснаа во македонската национална историја како жива алка на преодот меѓу две епохи - епохата на мирната културна борба за национално освествување на македонскиот народ и епоха на револуционерно организираната борба за неговото политичко и национално ослободување.**

Не случајно основоположникот и вдахновителот на културното "лазарско" движење Петар Поп-Арсов, стана потоа **еден од првите основоположници и вдахновители на идејата за организираната револуционерна борба во Македонија**.

Не случајно тој влегува во составот на првиот Централен комитет на ВМРО во 1893 год. во Солун, како што не случајно имено нему му беше наложено да го состави проектот за првиот Устав на ВМРО.

Со тоа процесот на македонската национална преродба навлезе во својот највисок стадиум на развитокот - политичката борба, организирањето на внатрешното сенародно вооружено востание за да се премавне ропството и да се создаде македонска национална држава, што ќе биде предмет на следната глава.

Глава VI

ВОЈНИТЕ ВО ТЕКОТ НА 1912-18 ГОД.

1. Опаѓање на националниот дух кај македонскиот народ. Засилување на тугите пропаганди во Македонија.

Со Илинденското востание заврши еден период на прогрес на националниот дух кај македонскиот народ, полн со епски борби за слобода и за независност, највисоката точка на кои беше самото востание. **По поразот дојде до опаѓање.** Жртвите, палежите, бесчувственостите на развојниот тиранин жестокото замолчување на востанието од еден неспоредливо поголем и посилен противник, го доведе нашиот народ до загуба на вербата во неговите сопствени сили. Тоа беше најстрашната гибелна состојба во која може да дојде еден народ. Тешко беше да се истргне од таа погубна состојба, македонскиот селанец веќе се беше посомневал (не во правилноста), туку во самата примена на идеите на централизмот и немаше желба ниту сили да се брани од тугите пропаганди во Македонија, зашто без надворешната помош, без една војна на Бугарија, Србија и Грција против Отоманската империја, без поткрепата дури на царската армија, македонскиот народ не гледаше како би можел да се ослободи. Особено големи беа неговите надежи во Бугарија. Загубувањето на верата во своите сопствени сили, го тераше да сврти очи надвор и главно кон Софија. Сарафовци, во тој однос треба да им се признае, намерно ја постигнаа својата пеколна цел со предвременото предизвикување на востанието²⁴. Сега веќе

²⁴ Прашањето за така нареченото "предвремено предизвикано востание", долго време во публицистиката на македонското национално револуционерно движење, во неговите централистички кругови, по востанието, и особено меѓу двете светски војни, во НОБ па се до денес вклучувајќи ја и македонската историографија се третира исклучиво како дело на врховистите. На тој начин се настојува да се објасни неуспехот на востанието. Многу не се размислува за тоа дали воопшто некогаш македонскиот народ можеше толку многу до крај, целосно да се наоружа и организационо да се подготви за востанието па борбата да ја реши во своја полза. Не се води сметка дека неговите сили под најоптимални услови не беа во состојба преку општо-народното востание борбата да ја решат во своја корист. Покрај што против себеси ги имаше силите на Османската империја се заборава дека против востанието беше и половината од населението од несловенска етничка припадност. Според тоа за успехот на востанието сосема не беше важно дали ќе се подигнеше 1903 или следната година, туку каква стратегија и тактика ќе примени тоа во зависност од политичките цели на востанието, "не да се победи Турција туку да не може таа да не победи". Ваквата публицистичка теза во голема мера ги дисквалифицира востаничките напори на македонскиот народ оставајќи простор да се квалификува како производ на врховизмот. Таа воопшто не води сметка за решенијата на раководителите на Организацијата во Софија од пролетта 1903 година да се промени карактерот на востанието

нивната пропаганда наоѓаше благопријатна почва како за подлабокото всадување на бугарштината во свеста на Македонците така и за нивното ориентирање кон војната. Но од несреќата на македонскиот народ што ја загуби вербата, не задоцнија да извлечат полза и другите претенденти на Македонија, оние од Атина и Белград. Оттаму исто така ги засилија своите пропаганди, влегувајќи во отворен ожесточен натпревар со Софија. Нови и сè поголеми чети организирани и вооружени од грчкото и српското Министерство за надворешни работи, навлегува во Македонија, каде што влегува во вистински битки со бугарските чети. И едните, и другите, и третите, насила, под страв од поединечно истепување на населението и опожарување, го тераа да се определи, да прифати дека има бугарско, српско или грчко потекло, да ги прифати исто така црквите и училиштата на тие јазици и заедно со тоа да ги слуша и да им се потчинува на нивните заповеди. Каква напаст беа тие чети, колку страдања, жртви и стравови го чинеше нашиот народ нивната борбата за Софија да има влијание во Македонија! Тоа беше една војна, вистински моќна војна што личеше на борбата на мршојадците околу соборената жртва, од која секој гледа да откине колку што се може поголемо парче. Тоа беше една војна што идеши да подготви една друга меѓудржавна војна за поделбата на Македонија, што тие божем ќе ја ослободуваат од ропството. Што можеше да направи во своја одбрана нашиот народ од неочекувано налетаната напаст кога тој беше ја загубил верата во своите сили? Што можеше да направи кога самиот тој беше смачкан од многубројниот турски аскер, кога неговата организација горе попадна во рацете на врховистите, а долу беше растроена и разбиена? Беа се распаднале вооружените народни милиции. Внатрешните чети во повеќето случаи самите стануваа спроводници на една од туѓите пропаганди, спроводници на бугарската пропаганда во Македонија, зашто му се потчинуваа на еден ЦК на ВМРО, седиштето на кој се наоѓаше веќе во Софија близу до Фердинанд. При ваквата крајно тешка положба на македонскиот народ како да не му остануваше друго, освен да се потсврти "привремено" под гнетот на турските господари и да "прифаќа" таква националност каква што ќе му наложи насилиничката страна, респективно оваа или онаа од туѓите чети. Обично како посилна страна излегуваа бугарските чети, зашто под бугарско влијание беа минале и внатрешните македонски чети. Но бидејќи во определени села и реони се крстосуваа шпагите на трите туѓи пропаганди со променлив успех за едната или за

– да биде тоа партизанско. Впрочем во тој дух е и решението на Смилевскиот конгрес. Друго е што социјалното и националното ропство го беше довел македонскиот народ до целосна исцрпеност поради што тој со своето масовно учество на востанието му даде карактер на спонтаност. Раководството со ретки исклучојци ја загуби контролата на настаните. Но тоа е веќе нешто друго и нема врска со тезата за привременоста на одлуката за востанието. Нејзиното место во политичките борби и пресметувања помеѓу спротивставените струни, врховисти–централисти има свое значење но не и во објективната научна проценка на работите.

другата, македонското население беше принудено да прифаќа де српска, де бугарска, де грчка националност. И по секоја промена "за секое предавство" тоа беше казнувано од четата носителка на другата националност. На таков насилен начин со целата жестокост на насилини орди, бугарските, грчките и српските чети го тераа македонското население да се **србее**, или да се **грчее**, или да се **бугарее**. Така, во годините по поразот на Илинденското востание кога нашиот народ ја загуби својата внатрешна сила и сплотеност, кога во очајот ја отпушти главата со една безразличност кон сè, токму тогаш кога тој беше најнесвесен со и без тоа незакрепнатата и уште неискристализираната национална свест, се нафрија како чакали врз него ордите на түгите пропаганди. При тие услови последните не можеше а да немаат успех. И тие го постигнаа тоа што го задушија наполно македонското национално чувство и свест, што толку изразито се беа пројавиле во востанието за независност, на тој начин што го **разделија нашиот народ на србомани, гркомани и бугаромани**. Македонија беше подготвена, сферите на влијание речиси определени, остануваше да се предизвика војната за нејзината поделба. Заблудите и илузите што ги насадија түгите пропаганди во Македонија, селанецот неизбежно го водеа кон илјадници нови несреќи и кон новото уште поцрно ропство. Како што рековме македонскиот народ беше беззаштитен. Немаше кој да го заштитува. ВМРО беше попаднала во плен на лажните централисти, на тие најопасни агенти на бугарскиот двор. Таа не беше веќе поранешната Гоце Делчева организација, таа самата сега ги водеше работите кон војна, изоставајќи го масовното вооружено востание како средство за ослободување. И треба да се признае дека таа го привлече народот. Единствени што одеа спроти фаталниот тек – би рекле против сеопштиот занес од призрачниот дух на војната, единствени што правеа усилби за одбегнување на грозната опасност, беа **серчани** на чело со најизразитите противници на врховозмот – **Јане Сандански** и **Димо Хаџи Димов** и дел од струмичаните и солунчаните со **Чернопеев²⁵**, **Димитар Влахов** и некои други следбеници на Гоце. Со нив беше и **Горче**, кој меѓутоа остануваше зад границата. Тие, навистина, се бореа и се бореа машки, но тие беа сметани како малцинство – само една формирана **левица** во ВМРО (Об). За голема несреќа на народот, ни овие верни и вистински негови претставници не можеа да го распространат своето спасително влијание врз целата внатрешна организација и во цела Македонија.

²⁵ Квалификациите на Чернопеев не се сосема точни.

2. Револуционерниот преврат на младотурците во 1908 г. уриетот. Образувањето на македонската федеративна партија. Последни усилии за одбегнувањето на војната. Избувнување на Балканската војна.

На 22 јули 1908 год. во Турција се изврши еден настан²⁶, што ја создаде надежта дека војната може барем да се избегне. Тоа беше превратот на младотурците – еден револуционерен акт на младите турски офицери, што се послужија со војската **за да го соборат омразениот Абдул Хамид и да установат уставен режим во замјата, режим на уриетот** (на слободата).

Овој акт ние не го нарекуваме револуција – тој беше само еден воен преврат, во кој не зедоа учество народните маси и кој не им даде на народите во Турската империја ништо повеќе од една конституција. Монархизмот како институција не беше премавнат – на местото од симнатото прашање и многу други прашања останаа неразрешени, тие не беа поставени, до нив младотурците не се беа дури ни допреле. Тоа се објаснува со слабата социјална база на младотурците. Младотурците, неоспорно, се вдахновуваа од прогресивните идеи на Големата француска револуција, што ги правеше иноватори во една многу заостаната земја. Но токму поради големата заостанатост на Турција, тие не можеа многу да сторат.

Турција до доцна си остана една полуколонијална империја со неликвидирани феудални односи во селското стопанство, со доста напреднат трговски капитал, но без секаква индустрија. Доколку таква се беше развила, таа се наоѓаше во рацете на странскиот капитал; занаетчиското производство исто така се беше развило главно од нетурски елементи; дури во трговијата турскиот елемент беше слабо застапен. Турците – тоа беа или крупни чифликчији, полуфеудали, или селани, повеќето од кои им работеа на првите со исполица. Еден многу голем процент од господствувачката турска нација беше зафатен во тешкиот и бирократски административно–воен апарат за потискањето на нетурските народи во многунационалната Турска империја.

Привилегираната положба на господствувачкиот турски елемент, што живееше за сметка на **рајата**, се јавуваше како пречка за брзиот развиток на земјата по патот на капитализмот. Поради таа причина во Турција до самото изградување на Кемаловата република по 1922 год. не можеше да се создаде и да се оформи што–годе силна турска буржоазија. Доколку таква суштествуваше, таа сосема не беше една модерна индустриска буржоазија, туку само трговска полуфеудална класа, што произлегуваше од беговите при сè позасилениот процес на разлагање на чифлигарскиот поредок. Една таква буржоазија, сосема природно не можеше да биде револуционерна, не можеше да игра некоја серозна ролја и најмалку

²⁶ Се мисли на избивањето на Младотурска револуција во м. јули 1908 година.

политичка. Со тоа се објаснува фактот што во 1908 год. во Турција беше извршен воен преврат, а не народна револуција. Со тоа се објаснува крајно ограничена, условната револуционерност на младотурците.

Кога се разгледува превратот во 1908 год. во Турција, треба да се има предвид уште една околност. Тој дојде не толку под влијанието на производните сили што се развива во земјата, колку што дојде поради државничките погледи и потреби, во основата на кои лежеше зачувувањето на интересите пак на беговите и на турскиот трговски капитал. И ако младотурците се задржаа на власт, тоа беше затоа што тие, во крајот на краиштата, од претставниците на слабата и уште неоформената турска буржоазија, станаа изразители на целокупните интереси на привилегираниот турски елемент за зачувањето на неговата господствуваачка положба во Империјата преку зачувањето на нејзината целост.

Работата се состоеше во тоа што големите сили сè повеќе ја засилуваа својата желба да се вмешуваат во внатрешните работи на оваа империја што се разлагаше, што сè повеќе ја губеше својата независност. Повод за такво вмешување им даваше бесправната положба на христијанските народи во Европска Турција. Земајќи ја како повод заштитата и ослободувањето на тие народи големите сили не еднаш му имаат објавувано војна на султанот, а понекогаш и без војна со дипломатски притисок и заплашување тие откинуваа големи делови од Европска Турција.

Сега од последнава не остануваше многу – Македонија и Тракија. За овие две области се јавија нови претенденти, што започнаа да се подготвуваат за војна. Тоа беа младите балкански државички – Бугарија, Србија и Грција, што знаеја дека зад нив стојат едни или други големи сили, па Турција се плашеше од нив. Една војна на Блаканскиот Полуостров не ѝ ветуваше ништо добро на Турција. Од неа таа можеше само да ја загуби Македонија, а можеби и Тракија.

Задачата била да се премавне поводот за едно ново вмешување на големите сили во внатрешниот живот на Турската империја за да се избегне војната. Или ако тоа биде невозможно да се направи претходното неопходното, за Империјата да ја пречека војната внатрешно силна. За таа цел требаше да се отне затката, да се направи нешто што ќе ги приопшти народните маси, како турските така и нетурските маси, кон државната власт. На тоа беше способна младата турска интелигенција и воените лица, што го имаа завршено своето образование на Запад и беа ја виделе западната цивилизација, па се срамеа од поредокот и од заостанатоста на својата татковина.

И навистина, колку и да беа недоследни, колку и да беа младотурците условни револуционери, тие сепак ѝ дадоа на земјата една слобода, доста широка **политичка слобода**: граѓански и политички права, избран парламент, слобода на говорот и на печатот, слобода на политички и професионални организации.

Само една наполно обесправена раја можеше да ги оцени тие придобивки. И веднаш по објавувањето на уриетот во цела Македонија избувна голема сеопшта радост, што се излеа преку шумните демонстрации и веселби, што достигнуваа до делириум. Турци и Македонци се прегрнуваат и бацуваа, си ги растресуваат рацете како браќа. Од планините слегуваат нелегалните четници и вооружени учествуваат во сенародните веселби. Јане Сандански, ениџе–вардарското сонце – Апостол војвода и др. војводи гласно грмат сред градските плоштади, држат речи по митинзите. А секој митинг – море, разбранувано море од граѓани што ликуваат и од селаните што се собрале во градовите да ги видат и да ги чујат своите водачи.

Што им кажуваа нивните водачи, каква насока ѝ даваа на борбата во иднина?

Самото нивно спуштање од планините, излегувањето на овие легендарни синови на народот од горите на отворено, сред масите што им акламираа и пред лицето на новите турска власти, – самото тоа покажуваше еден нов пат на борба, еден нов политички курс.

По поразот на Илинденското востание, при еден смачкан народ без верба, кога револуционерната организација беше растроена, а одгоре уште и завладеана од спроводниците на бугарската завојувачка политика спрема Македонија, четничката форма на борба се покажа при тие услови тешка, непогодна и многу опасна за ослободителното дело. Најизразитите приврзаници на централизмот, тие што сериозно беа застанати на позициите на едно велико дело и што мислеа за народот и татковината, без да бидат большевици, со усетот на прекрасни народни дејци сфатија дека четничката форма на борба беше многу висока за променетите услови, дека таа само го изложуваше на удар револуционерниот кадар на движењето, дека земаше бесцелно излишни жртви. Тие сфатија дека и за народот и за револуционерите беше неопходна починка, поника форма на мирно–временската борба. Четите стануваа особено опасни со тоа што ги примаа и ги извршуваа наредбите на еден поврховизиран централен комитет, комитет на ВМРО, што преку формирањето на четничката дејност и преку атентатите во Македонија, работеше за создавањето на политичката атмосфера за војната, што се подготвуваше против Турција. Тоа уште повеќе налагаше еден крут и брз завој во политиката. Наместо патот на војната требаше да се посочи патот на масовната народноослободителна борба за ослободување.

Тоа можеа да го направат, беа должни да го направат далновидните и верните на народот дејци од левицата во движењето, со тоа што ќе ги испортуваат условите на политичката слобода по превратот во 1908 год. без да се откажуваат од револуцијата како крајно средство за полно национално ослободување, пазејќи го барутот сув – како што се беше изразил самиот Јане Сандански и советувајќи го народот да го скрие оружјето. Левицата на ВМРО се преустрои во **Македонска федеративна партија** и започна легална политичка борба.

Започна со барањето за разрешување на аграрното прашање. Ова прашање Јане Сандански го разви во цела програма и со тоа покажа колку е близку тој со неговата партија до македонскиот селанец и дека санданистите вешто се зафатиле со најважната програма во земјата.

Овој проблем – ликвидирањето на чифлигарскиот поредок, премавнувањето на беговската средновековна експлоатација на село, до кој, како што рековме веќе, младотурците не се беа дури ни допреле, Македонската федеративна партија го издигна како знаме. **Треба да се посегне на беговските имоти и земјата бесплатно да им се раздаде на тие што ја работат - такво беше барањето на Сандански и на неговата партија.**

Се разбира, тоа не означуваше дека санданистите се беа откажале од автономијата на Македонија како крајна цел. Замолкувањето на таа цел беше привремено и тоа покажуваше само колку голем тактичар беше Сандански, каква маневарска способност имаше тој, заедно со неговите други од никого неоспорувани качества на цврст и смел револуционер.

Во текот на 1909 год. во пределите на целата Империја се изведоа **општи законодавни избори**. Со тие избори Македонската федеративна партија разгрна широка агитација во Македонија, прокламирајќи ја програмата на Сандански за аграрната реформа и излезе со свои кандидати. Македонскиот народ избра и испрати во првиот турски парламент неколку свои претставници, меѓу кои и видниот македонски деец **Димитар Влахов**.

Овој изборен успех на нашиот народ, големата активност на Македонската федеративна партија и настојчивото барање за аграрна реформа силно ја растревожи турската реакција, што не беше навикната да ги трпи сличните појави на една раја. Турската реакција отворено ги обвинуваше младотурците дека со политичката слобода што ја дадоа во земјата, ги разврзаа силите на рајата, што отвори секаква опасност за спокојството и за целоста на Империјата. И кон крајот на 1909 год. направи обид да ја симне од власт младотурска влада и да ја реставрира старата положба. Абдул-Хамидовата реакција беше успеала да ги крене на бунт војските од касарните во Истанбул.

Со секавична брзина, Јане Сандански ги мобилизира револуционерните сили во Македонија и, поставувајќи се на чело на една народна (цивилна) армија тргнува за Цариград заедно со војските командувани од **Нијазим Беј** – началник на солунскиот гарнизон и водач на младотурското движење во Македонија. Контрареволуционерниот бунт беше задушен и по своето враќање во Македонија, Јане Сандански ја распушта својата "армија" и повторно се зафаќа со легалната политичка борба.

Ни таа форма на борба сосема не им влегуваше во сметките на врховистите и на нивните вдахновувачи од соседните држави, на чело на тие од Бугарија. Таа ги сплеткуваше сите нивни планови. Заенмната

трпеливост и соработка меѓу турскиот и македонскиот народ не им беа нужни на овие непријатели на македонската слобода. Ним им требаше омраза, остра омраза и конфликти меѓу Турците и Македонците, за да можат божем некого да заштитуваат.

Во таа насока ја водеа целата своја политика внатрешните полуприкриените врховисти, групирани во **бугарските клубови** на Гарванов*, што служеа како потпирни точки за борбата со Македонската федеративна партија. Паралелно со провокаторската политика на клубовите, се засилија ненадејните четнички напади однадвор. Последуваа и зачестија атентатите против санданистите и повидните младотурци. Терористичките дејства и четничките ненадејни напади зедоа особено големи размери през пролетта и летото на 1912 год. непосредно пред Балканската војна.

Со тие дејства се успеваше да се предизвикуваат младотурските власти кон предизвикување на македонското население за да се компромитира уриетот и со тоа да се натера македонскиот народ да побара "спасение" однадвор, освен тоа, проследувањата, ексесите на младотурските власти ќе бидат предизвикани за да се создаде неопходната политичка атмосфера и повод за објавувањето на војната на Турција.

Истовремено војната се подготвуваше и дипломатски. Беше склучен тајниот Српско-бугарски сојуз²⁷, кон кој подоцна се присоедини и Грција. Договорена беше претходно поделбата на Македонија. Треба да кажеме дека младотурските власти не ја издржала пробата. Крајно недоследни и неограничени во своите прогресивни дела, младотурците им се подадоа на врховистичките провокации, ги зедоа нивните намери како желба на самиот македонски народ и започна да го преследуваат. Тие ја презедоа **големата обезоружувачка акција**, спроведена со масовни апсења и со малтретирања на мирното македонско население.

Военољупците тајно ги тријаа рацете, а си дадоа изглед дека се возмутени од дното на душата и во софискиот и бугарскиот печат крескаа до хистерија против вандализмот на Турците во Македонија. Фактите се надувуваа до непрепознатливост, се насаскуваа масите против Турција. Истакнувајќи го како повод ослободувањето на **братот** роб, се издигаше и се популаризираше паролата за војна. Масите се запалија по улиците и мегданите. Во соседните земји толпите ревеа, ѝ закануваа на Турција. Се развиори боевиот шовинизам. Како никогаш дотогаш војната беше

* Очигледна грешка. Гавранов по тоа време веќе не бил жив.

²⁷ На 13 март 1912 година помеѓу Србија и Бугарија е потпишан "Договор за пријателство и Сојуз", кон него бил додаден "Таен анекс". Во него се дефинирани интересите на двете земји во однос на Македонија.

подготвена политички, па остануваше таа да се објави и да загрмат орудијата.

Во октомври 1912 год. се случи и тоа, започна **Балканската војна**²⁸.

Усилбите на серчаните да ја запрат, да ја отстранат опасноста не успеаја. Текот ги повлече надолу и нив. Настаните не само што им се измолкнаа од нивните раце туку и ги обезличија. Општиот занес на едно ветување за евтино ослободување однадвор ги обесхрабри. Една заповед на Главниот штаб на бугарската армија да се разбие веднаш секој обид за кревање глас на протест во Македонија против војната и за автономија, при нивната изолираност од занесениот по бугаршината, санданистите ги постави пред алтернативата: или "бесцелно да загинат" или да се потчинат и да влезат како другите во македонско–одринското ополчение. Тие не погледнаа со очите на историјата за да се запази чисто името на македонското ослободително движење, за да има што да му завештаат на новото поколение што идеше. Тие се свиткаа. Од револуционери, тие се претворија во ополченици на царската армија на Фердинанд, ја напуштија Македонија и отидаа да се бијат за Куле^{*}–Бургаз, Одрин и Чаталџа. Единствено верни останаа социјалистите, нашите **револуционерни социјалисти**, што наспроти сè, им останаа верни докрај на своите разбирања во однос на војната, што наполно се совпаѓаше со несознаените, речиси заборавените свои национални интереси од самиот македонски народ.

Тоа беше најниската точка на назадувањето на македонската национална свест; целосно тржество на големобугаршината. Последиците не задоцнија да дојдат. Голема беше заблудата, големи и тешки беа последиците од неа.

3. Меѓусојузничката војна. Првата катастрофа. Букурешкиот договор. Поделбата на Македонија. Првата империјалистичка војна.

По привршувањето на војната со Турција, веднаш се открија вистинските цели и намери на "ослободителите". Тие влегоа во Македонија и сега не сакаа да се повлечат. Различните војски – српската, бугарската и грчката – секоја од нив ги задржуваше за својата држава завладеаните

²⁸ Првата Баланска војна започнала на 18 октомври 1912 година. На една страна поврзани со договор се нашле малите балкански држави: Бугарија, Србија, Грција и Црна Гора, на другата спротивна страна била Турција. Напротив, Втората баланска војна која започнала на 29 јуни 1913 година била војна меѓу сојузниците во Првата баланска војна за тоа кој да владее со Македонија. На една страна се нашла Бугарија, на другата Србија, Грција и Црна Гора за потоа во неа да земат учество уште Романија и Турција.

* Техничка грешка. Треба Луле–Бургаз.

области. По војската пристигна од Софија, Белград, Атина и администрацијата.

"Ослободителите" се настануваа на нашата земја како завојувачи.

Така се изврши распределбата на "ослободена" Македонија. Меѓутоа, тута завојувачите се скараа. Бугарија, што главните сили беше ги фрлила во Тракија, не успеа да навлезе длабоко во Македонија, како што стори на пример Србија. А нејзините претензии беа најголеми според релативно поголемата тежест и сила што ја имаше тогаш во споредба со сојузниците. Последниве, меѓутоа, не се покажаа наклонети да отстапуваат многу – не се испушта лесно плачката. Избувнаа спорови.

Тогаш, во тие спорови, се раскри дека сојузниците претходно, уште при склучувањето на нивниот Српско–бугарски сојуз, се беа договориле како да се изврши поделбата на Македонија.

Меѓутоа, ниту срpsката ниту бугарската влада не мислеа да се придржат кон договорот.

Воден од германската грандоманштина и опијанет до самозaborав од блескотните победи на бугарската армија при Одрин, Серес и Чаталџа, цар Фердинанд набрзо ги префрли војските кон срpsката граница и **на 16 јуни 1913 год.** им заповеда да влезат во Србија.

Така започна **Меѓусојузничката војна.**

Наскоро по ова во војната влезе и Грција. Апетитите на Грција мегаломани исто така се беа исполниле многу.

Најупорните, највоенонастроените од нив не се поколебаа да го остават мајмунот да им го изеде сопствениот крал Георгиос, зашто тој според убедувањето на австроунгарскиот и германскиот полномошник министер во Грција се покажуваше како попомирлив и како поотстапчив пред Бугарија. И откако го заменија со син му Константинос влегоа и тие во Меѓусојузничката војна на страната на нападнатата Србија.

За да се реши Фердинанд за оваа војна, за безумството од 16 јуни, како што се покажа подоцна, беше виновен и австрискиот император Франц Јосиф. Последниов тајно го охрабри бугаркиот цар, со тоа што му ветил дека Австро–Унгарија исто така ќе удри на Србија од север поради Далмација и Херцеговина.

Еден ден историјата ќе го открие и тоа – што го спречило Франц Јосиф да го исполни своето ветување. Можеби Царска Русија и има испратено во врска со тоа некакво заплашување на Австро–Унгарија. Можеби другите од сојузот на централните сили – Германија и Италија – да не биле уште готови за претстојната голема војна. Во секој случај, ветувањето што беше ѝ го дал австрискиот император на Бугарија, говори дека Меѓусојузничката војна била поттикнувана од големите императористички држави и дека таа требаше да послужи **како чекор кон Првата империјалистичка војна.**

Ако Романците одгоре не беа навлегле во Бугарија, ако Турците не ја беа испортувале Меѓусојузничката војна за да ја нападнат и тие Бугарија и да си го повратат Лозенград и Одрин, ако така беше можно да се развиваат воените настани, што Бугарија да издржи само една година – во таков случај Меѓусојузничката војна ќе се прелееше во големата, ќе беше почеток на Првата империјалистичка војна. Зашто само една година подоцна избувна таа – последната, и тоа најпрвин меѓу Австро-Унгарија и Србија, како што Фердинанд очекуваше да се случи веднаш по 16 јуни 1913 год.

Но Меѓусојузничката војна може да се земе не само како чекор или како предворје кон големата империјалистичка војна. Самата таа според својот карактер беше една грабнувачка војна воопшто и специјално за Македонија. Во тој однос таа се разликува од војната во 1912 год. Доколку таа дојде да расчисти со феудалните односи во селското стопанство во Тракија и во Македонија и да го обедини бугарскиот народ со приклучувањето на некои бугарски земји од Тракија кон Бугарија, да го обедини исто така и грчкиот народ со приклучувањето на некои грчки острови и Халкидичкиот Полуостров кон Грција – дотолку војната со Турција имаше прогресивен карактер. Во таа смисла, големиот револуционер и исследувач на светските настани – **Ленин**, пишува за прогресивниот карактер на Балканската војна од 1912 год. Но, последната, што се однесува до целите, што сакаа да ги постигнат сојузниците спрема Македонија и за кои претходно се беа договориле, имаше исто така грабачки карактер, каков што имаше и Меѓусојузничката војна од 1913 год. По тоа едната од другата не се разликува со ништо. Втората дојде како продолжение и како логичка последица на првата.

Резултатите од таа во оваа смисла двуедина²⁹ војна беа разгледани и завршени на **Букурешкиот конгрес**³⁰. Тој дојде да озакони една неправда во однос на нашиот народ, со тоа што задоволи кого повеќе кого помалку од новите завојувачи на Македонија, раскинувајќи ја на три живи дела. Побугарувањето на Внатрешната македонска организација, нејзиното потчинување на завојувачката политика на бугарската буржоазија и отсъството на едно македонско ослободително движење што ја зачувало својата самостојност, што да ја издигне **автономијата** како знаме, сето тоа им ја олесни работата на конгресистите во нивното решение да ја распределат нашата татковина меѓу Бугарија, Србија и Грција и попречи да се испортуваат противречностите меѓу големите сили, за да се истргне од Конгресот едно решение за автономна Македонија.

²⁹ Очигледно во прашање е техничка грешка настаната при диктирањето на текстот.

³⁰ О договорот во Букурешт, или Букурештаниот договор е потписан на 10 август 1913 година.

Со него Македонија е поделена помеѓу соседните балкански земји во прв ред помеѓу Грција, Србија и Бугарија.

Таков излезе резултатот од фаталниот занес на мнозинството од македонскиот народ по бугарската државна политика. Таков гибелен излезе резултатот од скршнувањето на македонското движење од патот на самостојната ослободителна борба за автономна Македонија – овој резултат беше неизбежен, зашто Македонците уште пред да се оформат како одделна нација потпаднаа под штетното влијание на түгите пропаганди, особено многу на бугарската пропаганда, што наполно го задуши во македонскиот народ неговото македонско национално чувство и неговата свест.

Како резултат од поразот и од несреќите што му беа направени во војните, македонскиот народ постепено зеде да се освестува. Уште по Меѓусојузничката војна тој ги даде првите белези на отрезнувањето. Во секој случај огнот беше спаднал значително. Во Големата империјалистичка војна нашиот народ и емиграцијата веќе влегоа без желба. Врз основа на искуството од претходните две војни, Македонците се однесуваа скептички кон новата војна. Недостигаше поранешната наивност и ентузијазмот. По улиците на Софија не се гледаа толпи што демонстрираат и што викаат: "Војна сакаме, војна сакаме"!*

Сега македонските маси не ја сакаа војната. Таа веќе им се налагаше од оние што има интерес да ја водат. Одделни дејци, најдобрите изразители на македонските интереси, уште во почетокот се искажаа решително против таа војна. Македонскиот национален дух, макар и од едно револуционерно малцинство, одново заживеа и го поткрена македонскиот народ, што одново се одделуваше од великолепната бугарштината.

Прв изразител на тоа пак стана Јане Сандански. Така, кога Радославовата влада и Фердинанд го подготвуваа учеството на Бугарија во Големата империјалистичка војна и во желбата да ги ангажираат македонските средини, беа го поканиле Сандански во дворецот, овој решително им откажа да учествува во организирањето на македонската дивизија во бугарската армија. Тој застана на становиштето за самостојното дејствување на македонскиот народ со чети, што сами ќе дејствуваат, како што ќе најдат дека е најдобро, со оглед на националните интереси на Македонија и за една автономија.

За таа негова државност, Сандански, тој македонски Жан Жорес, падна прострелан од заседа непосредно пред да влезе Бугарија во војната. Но со тоа тој ја поправи својата грешка од 1912 год. и ја спаси честа на македонското ослободително движење.

Новата војна, како што требаше и да се очекува му донесе само нови, уште поголеми несреќи на нашиот народ.

* Реченицата во наводниците е на македонски и во оригиналот. (Заб. на прев.).

Нојскиот договор³¹ за мир го потврди ропството и поделбата на Македонија меѓу Србија, Грција и Бугарија, со една мала корекција на западната бугарска граница во полза на Србија.

Во овие војни низ Македонија минаа многу повеќе и многу поголеми војски од двете групации што војуваа.

Војната овде се задржа цели три години и направи непресметливи опустошувања и штети. Тогаш за првпат нашиот народ ја испроба чизмата на надуените и брутални нојски империјалисти, војските на кои заедно со бугарските се беа дале на дрзок грабеж.

Сето тоа уште повеќе ги оладуваше односите кон великобугарштината. И симпатиите кон Бугарија, големото бугарофилство кај мнозинството од македонскиот народ од никого неоспорувано, се претвораше во омраза, во почетокот кон сè бугарско. Познато е дека при отстапувањето на бугарските војски во есента на 1918 год. заради нивните злосторства во Македонија, на многу места ги пресретнувале вооружени македонски селани и стрелале по нив. Македонскиот селанец беше почнал да сфаќа – доволно многу беа му направиле бугарските окупатори уште тогаш, за да почне да сфаќа дека тие што најмногу мрморат за "братот роб", на практика се однесуваат кон него најлошо, како кон еден наполно туѓ народ. Тој веќе беше почнал да гледа на нив како на туѓинци. Македонската национална свест одново се пробудуваше во нашиот народ.

Тој требаше да мине низ толку многу несреќи и разочарувања, за да дојде одново до националниот прогрес.

³¹ Договорот во Ној или Нојскиот договор е потписан на 27 ноември 1927 година помеѓу Бугарија како поразена страна во Правата светска војна и силите победници во војната.

Глава VII

НОВАТА МАКЕДОНСКА ПРЕРОДБА

1. Отрезнување и ослободување на македонскиот народ од една заблуда. Масите се револуционизираат.

Веќе ги видовме причините и условите кои уште пред да зајакне македонската национална преродба од крајот на минатиот и почетокот на овој век доведоа до задушување од бугарската пропаганда. Главно од бугарската. Затоа што огромното мнозинство од нашиот народ еден цел период напоредно пред, во текот и по војните 1912–1918 беше станал жртва точно на таа пропаганда, прифаќајќи едно туѓо, вештачки накалемено во Македонија национално чувство и сознание – бугарското.

Една од причините за оваа заблуда се наоѓала во ненадминатата желба на народот да се одтргне од толку дивото и брутално потисништво на турскиот апсолутизам и на средновековната експлоатација што ја применуваа беговите, како и во идеализацијата на бугарската држава, што кај нас ја создаваа спроводниците на бугарската пропаганда нивните ветувања за тоа, дека "братска Бугарија", ги земала при срце страдањата на Македонија и дека ќе ѝ помогне да се ослободи. Нашиот народ, наивен, политички непокварен, искрено поверија во тоа. Тој по својот пораз во востанието од 1903 год. скоро сите свои надежи ги полагаше во Бугарија. Тоа секако влијаеше за претопувањето на еден народ чие што национално сознание уште не беше кристализирано и чии што процес за национално оформување уште не беше завршен.

Заблудата беше голема. Но затоа пак со толку голема сила и потреба дојде до разочарување. Војните со сета своја одвратност ги разоткрија вистинските цели на бугарската државна политика во однос на Македонија. Уште првата Балканска војна му покажа на македонскиот народ дека сите приказни за "ослободувањето на братот – роб" целата галама, сиот бес за војна што го раздувалаа бугарските царедворци од Софија, во крај на краиштата не беше ништо друго туку потврда дека Фердинанд и неговите министри немале никаква намера да ја ослободуваат Македонија, дека сето тоа било да се замени едно ропство со друго, за задоволување и поделба на Македонија помеѓу Бугарија, Србија и Грција.

Пред уште нашиот народ да се освести од овој удар, пред да најде сили во себеси да ја раскине опасната врска помеѓу својата сопствена судбина од таа на царско буржоаска феринандовска Бугарија, една по друга дојдоа меѓусојузничката и големата војна и произлезените од нив две

катастрофи. Така националните катастрофи за Бугарија станаа катастрофи и за Македонија.

Новото, уште поцрно ропство за македонскиот народ, раскинувње на животот тело на Македонија на три дела помеѓу Бугарија, Србија и Грција, економското пустошење и разурнување на илјада несреќи и страдања – ете тоа беше билансот од првите три војни за Македонија. Тоа беше крах, вистински целосен крах на една политика што ја донесе македонската трагедија. Во пламенот на големите страдања се стопија многу илузии и заблуди. И во свеста на македонските маси, еден пат за секогаш и дефинитивно пропадна идејата за присоединувањето на Македонија кон Бугарија. Како средство за ослободување. Тоа беше едно сепнување и отрезнување, посебно од последната голема катастрофа 1918 година. И кога народот се совзел јасно сфати колку далеку беше отстапил од вистинскиот пат што му го беше покажал Гоце Делчев и другите основоположници на македонската револуција.

Назад кон автономијата! Таков беше сеопштиот клик на скрушените од неволи Македонци. И тука сосем на време дојде брошурата на Димо Хаци Димов, издадена под горниот наслов од Комунистичката партија на Бугарија – брошура, која македонските маси ја дочекаа како спасувачки талисман³².

Несреќата не ги беше скршила народните маси. Таа само ги натера да се вратат кон идејата за автономијата на Македонија. Македонскиот народ сосема немаше намера да се помири со својата нова судбина, со положбата на уште по окаен роб отколку што беше под турско. Токму спротивното. Целиот тој се наежи против оние што го беа довеле до таа тешка положба, до ваквото стопанско упропастување, губење на имоти и на домашни огништа за стотици илјади негови чеда. Македонскиот народ во деловите на распарчена Македонија и посебно македонската бежанија во Бугарија заедно со бугарскиот народ се тресеше од една непозната до тогаш револуционерна треска. Впрочем сета повоена положба не само во Бугарија, Грција и Србија беше таква. Цела Европа беше опфатена од револуционерна треска³³.

Врз таа основа повторно се роди македонското револуционерно движење. Фактот дека Бугарија беше поразена земја во неа револуционерниот подем се изрази со поголема сила и ширина одколку тоа се

³² Брошурата "Назад кон автономија" е издадена во 1919 година. Оригиналниот наслов гласи: "Назад към автономията по разрешението на македонския въпрос 1919" Според тоа нема формален податок дека е издание на БКП.

³³ Тоа е време непосредно по Октомвриската револуција (1917) и крајот на Првата светска војна. Цела Европа под влијание на Октомвриската револуција беше зафатена од револуционерен бран.

случи во Србија и Грција. Тоа само по себе си претставуваше поголем потик за македонското револуционерно движење во Македонија под бугарска власт и сред половинмилионата³⁴ македонска емиграција и бежанија во Бугарија. Освен тоа, овде се најдоа сите избегани од Грците и Србите, бивши и сегашни македонски дејци кои станаа иницијатори и први организатори на македонското ослободително движење по војните.

Така 1919 год. се образува "**Временото претставништво**"³⁵ на ВМРО на чело со Ѓорче Петров. Тоа си беше поставило за задача да ги собере растурените кадри на движењето и да ја обнови организацијата врз принципот на самостојноста на револуционерната борба во духот на старата Гоце Делчева ВМРО.

Малку подоцна при комунистичката партија на Бугарија се образува **Комунистички сојуз**³⁶ со свој орган весникот "**Освобождение**".

Се создаде Револуционерната федеративна организација³⁷. Се обновија братствата и илинденските друштва со нови листови и печатни изданија во духот на Гоцевите идеи.

На секаде во земјата во средината на македонскиот народ и емиграцијата започна интензивен организиран живот кој често се изразуваше во бурни собранија и демонстрации против виновниците за катастрофите и поделбата на нашата татковина, против несправедливите мирни договори, за **автономна Македонија и балканска федерација**.

На тој начин гледаме, дека македонското движење се враќа кон идеите на нашата преродба и започнува една нова револуционерна борба за вистинско ослободување на македонскиот народ. Лозунгите се исти оние со кои нашиот народ излезе во борба кон крајот на минатиот век. Но ќе биде неточно, во крај на краиштата невистинито, ако се каже дека македонското движење само се врати кон идеите на нашата преродба. Како секое ослободително движење, кое сериозно се зафатило да води

³⁴ Бројката е преувеличена. Колку што на приредувачот на овој текст му е познато досега не е направен научен напор за установувањето на релевантниот број на македонската емиграција во Бугарија.

³⁵ Горното е име на оваа Организација и гласи: "Временно претставителство на обединетата бивша Вътрешна македонска революционна организација".

³⁶ Вистинското име на овој Сојуз гласи: "Емигратски комунистички съюз".

Без оглед на симпатиите на Ивановски за овој Сојуз неговото основање од страна на БКП не беше наменето само за македонската емиграција. Тој се однесуваше на целата емиграција во Бугарија. Неговите цели имаа исклучиво бугарски карактер. Во Пиринскиот дел на Македонија освен во Горна Цумаја тој не успеа да формира свои организации. Со својата стерилна дејност ги одбиваше македонските маси од себе. Под притисок на Тодор Александров БКП, со цел да ја обезбеди соработката на оваа Организација во м. август 1923 година го распушти овој сојуз.

³⁷ Но својата суштина оваа организација е нелегална верзија на легалната "Македонска емигрантска федеративна организација".

вистинска борба за ослободување така и нашето неможеше да не извлече поука од развојот на настаните и да не се сообрази со новите услови на борба кои бараат нова ориентација и откривање на нови сојузници.

Врз база на опитот се дојде до идејата за **балканска федерација** што беше нова парола за македонското ослободително движење по војната. Тоа се подигна како антитеза против караниците и војните помеѓу балканските држави и се поврзуваше со главната парола на движењето "**Автономија на МАКЕДОНИЈА**". За автономија на Македонија во рамките на Балканската федерација – така се поврзуваат две пароли.

Со тоа македонското ослободително движење велеше дека Македонија треба да се претвори од јаболко на раздор – во јаболко на ослободување помаѓу балканските народи. Нема сомневање тоа беше едно ново поставување на македонското прашање, приспособено сообразно на новите услови во кои се најде нашиот народ да живее и да се бори.

Во исто време во услови на повоениот револуционерен период и при постоењето на еден голем пријател на поробените народи во лицето на новосоздадената Руска Советска Федеративна Република, македонското ослободително движење се повеќе се ориентираше кон единствениот револуционерен (антиимперијалистички) фронт на Балканот сметајќи и на поддршката на Советска Русија.

2. Први пројави на стихиско национално самоосознавање на Македонците по војните.

Разочарувањето од Бугарија се изрази како погодна почва за новото национално самоосознавање на Македонците. Тоа започна **стихијно одоздола** во средината на простите неписмени маси што не беа поминале низ бугарските училишта во Македонија, и затоа бугаршината во нивните души не беше проникната толку длабоко како кај интелигенцијата. Кога настапи разочарувањето за нив беше полесно да се ослободат од заблудата.

Простите народни маси не разбираа од историја, не можеа да видат како се фалсифицира историјата, за да се "докаже" дека Македонците се Бугари, дека "Македонија е лулка на бугаршината" дека "тама е бугарска и требало да биде бугарска". Македонските маси веќе со вознемирање и непријателство ги слушаа овие високопатриотски изливи на бугарските патриоти. Тие веќе имаа искуство што се цели и што значат тие фалоспеви на Македонија со сите тие стари и истрошени фрази. И колку по упорно и распалено галамеа бугарските патриоти со тоа, толку претпазливи стануваат македонските маси. Здравиот инстикт, точниот усет на народот им велеше дека сето тоа не е верно, дека тоа е лага со која се прогонуваат веќе познати антимакедонски цели. Македонските маси прекинаа да им веруваат на тие

врескала, многу од кои имаа македонско потекло. Тие повеќе го слушаа својот внатрешен глас. А тој сè појасно се оформуваше, сè по звонко звонеше: "не, ние не сме Бугари, ние сме си Македонци".

За да дојдат простите Македонци до овој заклучок, за да започне новиот процес на национално оформување кај македонскиот народ имаше некои услови што го олеснија неговиот развој.

Прво за Македонија под српска и грчка власт. Тие две македонски области паднаа под властта на завојувачи, чији што пропаганди во Македонија во време на турско ропство немаа некој поголем успех. Поради тоа народот кој во своето големо мнозинство се наоѓаше под влијанието на бугарската пропаганда новите завојувачи ги дочека со напријателско чувство.

Од своја страна сите потоа преземени мерки од српските и грчките власти за присилна асимилација на Македонците уште повеќе го зголеми тоа непријателство. Според тоа не постоеше никаква опасност од посрбување и погрчување на македонското словенско население. Народот беше готов да се бори и се бранеше од ваквото насилено претопување што го засегнуваше неговото национално чувство. Тоа го навредуваше. Никакви прогонувања не беа во состојба да помогнат. Луѓето дома или кога се на работа си зборуваа на својот роден јазик, а во некои градови тој (македонскиот) јазик се наметнуваше и на пазарите.

Првите години по војната народот во себеси сè уште бранеше туѓо национално чувство (бугарското). Меѓутоа постепено и овде како и во Бугарија, **стихиски, одоздола народните маси почнаа да се ослободуваат од старото бугарско влијание и да си развиваат свое сопствено македонско национално чувство и сознание.**

Овој процес во Македонија под српска и грчка власт се развиваше полесно поради тоа што тие две македонски области од како се најдоа под српска и грчка власт во исто време се најдоа надвор од бугарската пропаганда. Во минатото под турско ропство Бугарија преку Егзархијата имаше можност слободно да отвора свои бугарски школи и цркви во Македонија што служеа како потпорни точки на бугарската пропаганда во средината на македонскиот народ. Меѓутоа, сега тоа повеќе не беше можно. Србија и Грција кои сами сакаа да го асимилираат нашиот народ не допуштаа ништо бугарско, ниту весник, што ќе го поддржува старото егзархиско (бугарско) влијание во Македонија под српска и грчка власт.

На тој начин кај простите народни маси постепено во нив замираше едно вештачко насадено (бугарско) чувство и сознание. Тоа уште се оддржуваше кај постарите луѓе и кај бившите бугарски учители во Македонија, но простите граѓани и помладите се повеќе се ослободуваа од таа заблуда. Во исто време со особено темпо се развиваше процесот на националното осознавање на интелигенцијата.

Да го земеме примерот на македонската интелигенција во Македонија под српска власт. За асимилирање на македонскиот народ српските хегемонисти во почетокот отворија бројни основни и средни училишта чија единствена цел беше: придобивање на македонската интелигенција за политиката на србизација. Меѓутоа, овие и слични обиди на големосрбите за србизирање на македонската интелигенција скоро не дадоа никакви резултати. Исто така во почетокот српските хегемонисти широко ги отворија вратите на сите свои државни институции за македонската интелигенција: од школите до воените академии. Меѓутоа нетрпението и неприфаќањето на новосоздадената состојба од македонската младина се претвораше во силна омраза против сè што беше српско.

Во почетокот тоа се изразуваше во бојкотирање на школите – прекин на школувањето. Врз тоа силно влијааа постарите питомци на бугарскиот дух кои потешко можеа да се помират со новата положба. Имаше повеќе случаи кога некои ученици негодуваа против своите учители, отворено го изразуваа своето нездадоволство против тенденциозно разубавување и фалсифицирање³⁸.... Останатите народи во Југославија во тој број и Македонија. Борбата на опозицијата против големосрпската влада – во суштина беше борба за раскинување на веригата на централизмот – борба за социјално политичка рамноправност на сите народи во Југославија. Со учеството во таа борба македонскиот народ решително го отфрли тенденциозното негирање на неговиот индивидуалитет од страна на големосрбите.

За да го посочиме процесот на националното самоосознавање на македонскиот народ под власта на Србите ќе се послижиме со неколку примери.

Во 1930 година во Советскиот Сојуз нам ни се укажа случај да се сртнеме со неколку младинци Македонци дојдени таму како политички емигранти од Југославија. Такви таму имаше и од Бугарија – исто така Македонци, кои сè уште се пишуваа и викаа Бугари. Тоа ги изненади првите. "На нели сте Македонци, зашто се пишувате и се викате Бугари? Барем овде во оваа слободна земја никој со ништо не ви пречи да ја поддржувате својата националност". Ние Македонците од Бугарија требаше сериозно да се замислим.

Друг пример. Во 1935 година во Софија се одржа заеднички собир на бугарските "Јунаци" и јugословенските "Соколи". За да се видат со свои блиски и роднини беа дојдени и младинци од Македонија.

При една средба помеѓу нив и македонските младинци, тие се запреле кај едно плоштадче за да се запознаат и да си позборуваат. Во тоа време

³⁸ Во оригиналот на бугарски јазик недостасува стр.111.

покрај нив поминал еден бугарски офицер. Восхитен од тоа што го чул се свртел кон гостите и рекол: "Колку убаво зборувате бугарски". Меѓутоа една девојка му одговорила: "Не, господине тоа не е бугарски јазик, ние зборуваме на македонски". Најпосле, за да се види дека воопшто не претерувам, ќе ги наведам впечатоците на двајца Бугари – за звенарот Димо Казасов и на Пеев–Плачков од софискиот весник "Мир" кои во својство на званични гости во кусиот период на српско–бугарското приближување (1934–35 г.) ја беа посетиле Југославија. Тие поминале и низ Македонија од каде се вратиле со многу лоши впечатоци. – Македонија е загубена за бугарштината, – се жалел" Пеев–Плачков пред своите политички пријатели во Софија. "Таму богатите луѓе и нивната интелигенција се србизираат, а кај тамошниот народ се е породило некакво чудно чувство – македонско".

Чудно и без објаснение се видело на бугарското... (не се чита б.м.) од банкарскиот весник "Мир" дека... (не се чита б.м.) македонскиот народ во Македонија кој во својата душа закопа една заблуда – бугарската ја отфрли втората – срpsката што со присила го тераа да ја прифати. И го прифати тоа што неговото сопствено срце му зборуваше – македонското национално сознание.

Треба да се каже, дека ниту оние македонски младинци во СССР, ниту македонската "соколка" во Софија и уште помалку обичните луѓе од народот од кои господата Казасов и Пеев–Плачков ги добија своите информации за националното самочувство на македонскиот народ можеле да се аргументираат и да докажат зашто се викаат Македонци, а не Бугари. Меѓутоа, тие верно го изразиле процесот на националното самоосознавање на македонскиот народ кој во почетокот започнаа стихиски но потоа се осмисли и заврши со помошта на новите будители на новата македонска преродба.

Првиот услов што го олесни националното осознавање на Македонците во Југославија важи и за Македонците под грчка власт. Овде исто така немаше можност да продолжи старата бугарска пропаганда. Засилената политика на грчката држава за денационализација на "словено–гласните елини" не даде резултат. Овде мегало–елините се судрија со комплетната разлика на грчкиот јазик од македонскиот, нешто што вонредно многу им пречеше на асимилаторите, а Македонците ги правеше напопусливи.

Паролата на Метаксас³⁹ "пред се Грци, потоа луѓе", сите прогонувања, глоби, насилено терање на старци до 60 годишна возраст во специјалните школи, за учење на грчкиот јазик, интернирањата на цели семејства на островите, – сите тие постапки и застрашувања не беа во состојба да го

³⁹ Метаксас Јоанис (1871–1940). Грчки генерал и политичар. На 4 август 1936 година како министер – претседател го распушти Парламентот на Грција и воведе монархистичка диктатура чии последици беа особено кобни за Македонците во Егејска Македонија.

заплашат македонскиот народ да го заборави својот роден јазик и да се погрчи.

Македонското–словенско население постепано се ослободуваше од влијанието на бугарската пропаганда, но не се погрчуваше. Наспроти, пресилата и жестоките мерки на големо–грчките власти за погрчување толку многу ги одврати лубето што дури и старите гркомани како што тоа се случи и со старите Србомани во Југославија, брзо се ослободија од прифатеното од нив уште под турско туѓо национално сознание.

Сето македонско–словенско население во Костурско, Леринско и Воденско, кое во своето големо мнозинство и по војните таму останаа да си живеат, се обедини и се дигна во борба против насилиците во заштита на својата етничка самостојност која се повеќе се внедруваше во неговото сознание⁴⁰.

Дека и во Македонија под власт на Грција по војната Македонците беа почнале да се осознаваат како нација може да се види од следниов случај:

Пред отворено да се воведе фашистичката диктатура во Грција, која го засили прогонувањето во земјата сите не грчки националности уште беше можно одењето на гости од Бугарија кај своите блиски таму или пак на пример по работа за ликвидирање на спорните имоти. Тогаш, во 1925 година еден наш познат заминал од Софија за село Загоричане – Костурско. Таму доаѓањето на близок човек од Бугарија било вистински настан. Се насобрале негови роднини и други љубопитниселани да се видат и да поразговараат со гостинот. Нашиот познат зборува на бугарски. Тој беше одраснал во Бугарија и е побугарчен, се чувствувал Бугарин. Во разговорот тој себе си се нарекол Бугарин. Еден од присутните му реплицирал: "Каков Бугарин си ти, ти си Македонец". Репликата била дочекана со одобрување на голем број од присутните, кои почнале да го мајтапат и да се шегуваат со него. Во својот одговор нашиот познат сосема сериозно им рекол, дека е тој – Бугарин, какви што се и самите тие и ако живеат во Македонија. "Не, ние не сме Бугари" му одговориле неколку души исто така сериозно – "ние сме си Македонци. Какви Бугари сме ние штом не те разбираме кога ни зборуваш на бугарски". Се разбира, се јавиле и такви, – по старите кои застанале на страната на гостинот. Меѓутоа, младите го одбраниле своето македонско национално самочувство.

Вакви примери би можеле многу да наведеме. Секако во Македонија под грчко, веројатно по бавно, не со такво темпо и широчина, но и овде

⁴⁰ Тоа особено доаѓа до израз по основањето на ВМРО (Об) во Егејскиот дел на Македонија која стана фактор за обединување на македонскиот народ и за заштита на неговите национални права.

уште во првите години по војната го гледаме истиот процес на стихијно самоосознавање на Македонците.

Во Македонија под бугарска власт и кај бежанијата во Бугарија заради ширината на побугарчувањето на Македонците уште по времето на Турција требаше да се очекува дека овде државната асимилаторска политика ќе постигне вистински успех. Меѓутоа, се случи тоа што во Бугарија Македонците особено бежанијата наместо потполно да се стопи во бугарската нација тие се одделија од неа. И тоа не само поради несреките и злоделата што им ги направи бугарската државна политика, и не само поради разочарувањето од Бугарија. Во случајов да видиме кои се додатните околности што ги спречија големобугарите да ги приопштат Македонците кон бугарската нација.

Прво македонското население во Петричкиот округ и бежанијата во внатрешноста на Бугарија, воспоставувајќи тесен контакт со бугарскиот народ неможеа а да не почуваствуваат дека нешто ги разликува од Бугарите, дека во ставрност Бугарите и Македонците не се од иста националност бидејќи и јазикот на бугарите е поинаков, и обичаите други и нивното минато различно.

Второ. Во Бугарија Македонците непосредно најдобро можеа да направат разлика помеѓу бугарските управници и бугарскиот народ.

Управувачите и господаречки слоеви кои беа вистинските и единствени виновници за сè што му се случи на македонскиот народ во време и по војните, истите тие сега жртвата на нивната политика-бежанијата, студено ја дочекаа како туѓа, ни малку не чувствувајќи ја својата одговорност за нејзината судбина, без да ѝ притекнат на помош. Наспроти на тоа бугарскиот народ ја прифати половинмилионската македонска бежанија и емиграција и братски сочувствуваше со неа.. Но, исто така бугарскиот народ, слично на Македонците, од како воспостави контакт со една огромна македонска маса не можеше да не сфати дека и него го лажеле, кога му натурувале убедувањето дека Македонците биле исто такви Бугари како и самите тие. Навикнат да го гледа реалниот живот таков како што е во стварност, и ако нема ни поим од професорските истражувања и заклучоци, простиот бугарски народ уште во првите денови на контакти и сожителство со македонските бегалци, сфати дека кај него се дојдени да бараат спас, работа и дом, луѓе навистина бедни и работни како самиот тој, но луѓе не Бугари, а од друга, макар и сродна меѓутоа сепак друга нација. И кога доаѓало до средба помеѓу Бугари од народот и Македонци, првите секојпат велеле дека Македонците се одделна националност. Тоа сеопшто признавање на македонската националност од бугарските работни луѓе им помагало на македонските маси во себе си да го утврдат своето македонско чувство и свест и по сигурно да се чувствуваат и да се имануваат Македонци.

Ете тоа се околностите кои придонесуваа за олеснување на процесот на националното оформување на македонскиот народ по војните. На тој

начин стихиско и одоздола се започна овој процес помеѓу Македонците во Бугарија, Југославија и Грција.

Народот стихиски тргна кон создавањето на македонската нација. Почвата беше подготвена. Таа само ги чекаше своите орачи. Требаше да се појават само новите македонски будители, не заради тоа да го осознаваат народот, бидејќи самиот тој веќе беше почнал да се освестува, туку за да објаснат, да аргументираат и да го кристализираат македонското национално сознание, да го помогнат и да го забрзаат процесот на националното оформување на Македонците како нација и да го поведат народот за вистинско ослободување. И тие орачи тие народни будители и водачи не задоцнија да се јават. Меѓутоа, за нив ќе зборуваме понатаму.

Сега ќе се запреме на најлошите од лошите, на најопасните внатрешни непријатели на македонскиот народ, тие што сакаа да го монополизираат македонското движење, за да го претворат во орудие на најцрната од црните реакции, орудие на бугарскиот и светски фашизам кој ја запали најстрашната од страшните, најразбојничката од разбојничките војни – сегашната војна што ја водат против светот фашистите.

3. Како нашите стари врховисти и нови фашисти се приспособуваат кон народот што се револуционизира и кон неговото национално освестување.

Научени уште од минатото да ѝ служат на бугарската империјалистичка буржоазија час отворено како нејзини агенти, час кријејќи се под маската на македонски револуционери, мрачните сили во македонското движење брзо се приспособуваат кон новата повоена положба.

Имаше два нови елемента во новата положба која тие требаше да ја имаат во предвид.

Прво, со протестот на македонските маси против неправдата што ѝ е направена на Македонија и со изразитото револуционирање на масите.

Второ, фалшот на врховистичката идеја за присоединувањето на Македонија (кон Бугарија, б.м.), полното компромитирање на таа идеја во свеста на истиве тие маси и процесот на нивното ослободување од влијанието на бугарштината, се повеќе осознавајќи се како нација.

И трето, е дека Бугарија како победена и обврзана со некои буржоаски задолженија не можеше и несмееше повеќе да води отворена политика по македонското прашање за приклучување на Македонија.

Сето тоа ги принуди мрачните врховистички сили групирани околу Тодор Александров да се размрдаат и да се приспособат кон новата за нив

доста деликатна положба. Во тој поглед тие се покажаа големи мајстори, нема да биде соодветно ако кажеме камелеони.

Тие ја искористија разбиеноста на вистинските револуционерни сили во ликот на федеративната револуционерна армија и на Емигратскиот комунистички сојуз во Бугарија за да му се наметнат на македонското движење.

За таа цел тие во прв ред собраа разни корумпирани и декласирани елементи, многу од кои поранешни војводи и четници, паднале под влијанието на врховистите, одвиканти да работат, – истите кои по големата војна беа формирале разбојничко–шверцерски банди, кои влегуваа во Македонија за да ја пљачкаат стоката на народот.

Сите тие елементи плус разни други кафеанции, сопственици на разни хотели со сомнителен карактер кои бараат "дополнителен доход" – ете тоа беше јадрото од кое беше составена организацијата на Тодор Александров.

Меѓутоа, за издршката на таква организација од наемни убијци беа потребни пари, многу пари. Но имаше од каде да се добијат, имаше кој да ги дава. Тоа беа мрачните сили на фашистичката организација што се подготвуваше за симнувањето на владата на Стамболиски и за судир со револуционерното работничко движење.

За успешното извршување на првата задача тие сили имаа потреба од таква организација составена од наоружани банди која богато ја финансираа.

Меѓутоа, организацијата на Тодор Алекандров не беше составена само од разбојници, како што тоа стана кај Иван Михајлов. Тодор Александровци беа успеале на своја страна да привлечат и малку подобри, чесни Македонци и младинци – идеалисти. Автономијата на организацијата беше широко прифатена кај Македонците во Бугарија особено во редовите на еснафските средини. Таа дури кон 1924 година стана центар на целото движење. Во него влегуваа многу народни дејци во тој број и комунисти чија задача беше да го претворат во вистинско македонско национално ослободително движење.

Како да се објасни тоа, како можеа толку компромитираните агенти на бугарската буржоазија, тие прононсирани реакционери и фашисти вистински убијци и разбојници да станат привлечен центар на едно ослободително движење.

Тоа главно може да се објасни со три работи.

Прво. Тодор Александровци настапија дека божем заедно со македонскиот народ и тие ги сфатија своите грешки, сфатиле дека судбината на Македонија не треба да се поврзува со бугарската државна политика, дека македонското движење треба како што велеше Гоце Делчев

да ја чува својата самостојност. Тие зборуваа, дека идеал треба да биде не присоединувањето кон Бугарија туку автономијата на Македонија.

Тодор Александровци така се нарекоа, – автономисти. Со тоа име ги памети и работниот бугарски народ кој тие заедно со бугарските фашисти во 1923 година⁴¹ го колеа како што Турчин не го клал.

За да се претстават дека тие божем дефинитивно прекинале со банкротираната големобугарска (врховистичка) политика, Тодор Александровци се покажаа или поточно настојуваа пред македонскиот народ да се покажат како крајни сепаратисти, големи и ревносни македонски националисти и шовинисти.

Со пискавиот патос на грандомани–фашисти тие се објавија за потомци на Александар Велики од античките времиња. Го зедоа и обликот шапката на неговиот војник за "автономист" – четник, во исто време му ја дадоа униформата (пелерина, полувоена блуза и др.) каква што носеа внатрешните народни чети на старата организација на Гоце Делчев.

Нешто повеќе, помладите "автономисти" на новосоздадената Тодор Александровска ВМРО а имено фашистите од школата на Иван Михајлов, овде онде се обидуваа да документираат зошто поточно македонците се потомци на старите македоно–илирци. Се мачеа да докажуваат, се разбира по погрешен пат дека Македонците постојат како нација од памти век, за секој случај така, како што создавањето на нациите можат да го сфатат едни фашисти. Едноставно требаше да сторат нешто со што ќе ја скријат својата врховистичка и разбојничка физиономија.

Колку сериозно мислеа да го докажуваат постоењето на македонската нација и самостојноста на македонското движење најдобро се гледа по тоа што кога одозгора од Софија нивните господари и финансиери им скрцкаа со заби, тие повеќе не зузнаа да зборуваат за македонската нација. Зборуваа за се друго – за –"македонски Бугари", за македонски народ што го третираа како вештачки географски поим, за "bugarsko pleme", но никако и за македонска нација. Тие и автономијата ја сфаќаа на врховистички начин, како наложена од условите теза, т.е. како етапа за присоединувањето на Македонија кон Бугарија.

И не само тоа, сета нивна политика и дејност, нивното учество во деветојунскиот преврат за задушувањето на антифашистичкото против цанковистичко востание на бугарските работници во м. септември 1923 година; вработувањето на сите "четници" кои доаѓаа од "внатре", во полицијата, или пак во трговско–индустристиските фирми во Бугарија за плата

⁴¹ Колењето на бугарскиот народ за кој овде станува збор е извршено од четите на Тодор Александров во време на соборувањето на власта на Александар Стамболиски (9 vi. 1923) и во време на задушувањето на Септемвриското востание 1923 година подигнато од БКП.

но без да работат итн. итн. сето тоа докажуваше, дека наречените автономисти н е беа ништо друго, освен платени убијаци, орудие на бугарската фашистичка и царедворска реакција.

Мантијата на ВМРО, со која се беа наметнале, името на автономистите, што си го беа закачиле, нивното перчење како македонски националисти и сепаратисти, сето тоа беше само за да импонираат и да им се допднат на масите – да се приспособат кон новата, чисто македонска ориентација на македонските маси, се беше да се излажат македонските маси.

Нас, се разбира не не интересира натамошното цепење и разложување на оваа организација така наречените македонски меѓусебни судрувања (убиства) кои беа израз на борбата по надворешната политика помеѓу двете групации на бугарската буржоазија и кои потполно ја разобличија пред македонските народни маси. Само ќе кажеме дека за да се расцепи врховистичката ВМРО на две крила и за да се најдат помеѓу себе во крваво судрување постоеше една многу важна и суштинска причина.

Познато е дека автономистите беа сместени во Македонија под бугарска власт со благословијата на Софија како втори господари. И владата на Цанков, и идните бугарски влади сè до вториот воен преврат 1934 година дозволуваа заедно со бугарските административни и воени власти во македонскиот крај да постои уште една вооружена сила – автономистичката организација. Преку неа тие го наоружуваа оној пограничен крај и го подготвуваа како воена база за напад на Југославија и Грција. Четничките инфилтрации што го правеа "автономистите" од другата страна на границата и од кои толку многу страда недолжниот македонски народ таму, влегуваа во плановите на подготовките за војна. Додека се стекнат услови за војна, требаше да се одржува жив огнот, и тоа од македонските чети, испраќани од една македонска организација, зад која се криеше бугарската ревизионистичка и реваншистичка буржоазија и со кои бугарските влади си ги миеа своите раце пред надворешниот свет.

За оваа услуга, во оваа роля, што им се доделуваше на "македонствујуштите" бугарските поробувачи можеа да им направат една отстапка. Таа се состоеше во тоа, што покрај себе си, тие ги трпеа и овие втори господари во македонскиот крај; што личеше на нешто како држава во држава.

Впрочем, "војводите" и организацијата таму ништо посушествено не правеа без дозволата на бугарските воени власти.

Во исто време, со ништо не ги засегнуваа суштествените интереси на бугарската држава. Барем во почетокот беше така. Од тоа двовластие од самоволијата на "војводите", и додатните грабежи завиткани во законски-решенија на лажнореволуционерната организација страдаше само македонското население. Тоа беспомошно пискаше од жестоките "закони" на бандитската организација. Никакви граѓански и политички права, никаква

слобода на организациите, на зборот и печатот. За најневиниот весник, којшто слободно излегуваше и се дистрибуираше во внатрешноста на Бугарија, на пр. за илустрираниот в. "Поглед", или органот на македонската прогресивна емиграција "Македонско знаме" овде во Петричкиот крај веднаш обесуваа без суд и пресуда, само со една заповед на пунктовиот началник на организацијата.

Додека во Бугарија уште постоеа политичките партии, овде на десетици македонски селани и граѓани го загубија својот живот, само затоа што ја имале смелоста да се користат од законите во Бугарија, за да заверат опозициона во поглед на таа на организацијата листа за општински избори. Само за неколку години овде загинаа стотици верни синови на македонскиот народ во борба со мафијата на Иван Михајлов што го беше монополизирала целиот живот во овој крај и чиишто водач се однесуваше како вистински бандит.

Меѓутоа, и оваа најцрна политичка реакција ќе беше чиста беда, ако не беше спроведувана со најбезогледното ограбување на населението во овој крај. Зедно со многубројните државни даноци, што народот ги плаќаше на државата тој беше принуден со застрашување со бесење да плаќа севозможни налози на организацијата. За еден килограм афион – 100 лева, за еден товар дрва – 20 лв. за секоја коза по 100 лв. за кило тутун – 5 лв. итн.

На овие давачки населението им даде најсоодветно име – црни даноци. Меѓутоа, данокот врз тутунот колку и да ја попнеше касата на "организацијата", бидејќи во овој македонски крај се произведува најмногу тутун "војводите" не се задоволија само со него. Тие ги заплашија тутунотрговците односно нивните комисионери тутунот да не го купуваат директно од производителите, туку преку нив, и преку "војводите". А кога "војводите" го закупуваа тутунот, се знаеше по какви цени може да го земат и по какви да го продаваат на трgovците со тутун.

За да го пополниме мозаикот ќе наведеме уште еден пример. Во Софија живее големиот фабрикант, Македонецот, Аврам Чаловски. Тој има неколку фабрики во Софија и во Бургас за производство на кондиторски производи – бонбони, чоколади и други производи од шеќер. И еве бидејќи е Македонец со него се разбира и се договора Иван Михајлов. Договорот е едноставен: "Организацијата" ќе нареди во целиот Македонски крај да се претпочитаат како на Македонец прозводите на Чаловски (кој потоа ќе се осмели да не ги купува!) а Чаловски, од како ќе ја монополизира положбата на слаткишите во овој крај ќе може да определува повисоки цени а разликата меѓу нормалната и монополската цена плус една награда ќе оди во касата на "организацијата", т.е. во џебот на "војводите" – Иван Михајловци, Жоро Настевци, Куртевци, Филиповци, Кирил Дранговци, В'нdevци итн.

Еве каква пљачка претставуваше Петричкиот крај, какви можности даваше тој за збогатување на оние кои ќе се затврдеа овде како втори

газди по бугарските. А кога има такви богати плјачки, тогаш лесно доаѓа и до судир – заради таа плјачка. Се караат и се тепаат таму кој што има зошто да се караат и да се тепаат. Тоа е внатрешната, суштествената причина за поделбата на врховистичката ВМРО и за острите крвави борби помеѓу двете крила на организацијата, познати како "македонски меѓусудрувања". Во тој судир, во овој двобој помеѓу "војводите" од двете групации, посилни излегоа бандите на чело со Иван Михајлов, еден од најзаколнатите од заколнатите непријатели што народот некогаш го имал.

Со подршката на официјалната бугарска власт, овде – во овој најнесреќен македонски дел за долго заседна еден извонреден режим на неодговорност, кој може да се карактеризира само како бандитизам. При таков режим "војводите" – фашисти слободно колку што си сакаат можеа да го грабат населението. На тој начин бандитите се повеќе се претвораа во капиталисти. На тој начин се роди еден нов капиталистички фактор – македонската буржоазија во Петричкиот крај. Нејзината сигурност како таква растеше и се затврдуваше заедно со растењето на нејзината економска сила и улога во економскиот живот во Македонија.

Набргу таа се почувствува способна да ја измести бугарската буржоазија од трговијата и самата да се зафати со изградба на индустријата и на целиот економски живот во македонскиот крај.

Штом системот дозволува да се печали и да се живее за сматка на работното селско и градско население, зашто печалбата да се дели со бугарските трговци, зашто збогатените македонски "војводи" да ја играат улогата на комисионери и да се задоволат со некаков процент кога би можеле да ги изместат бугарските трговци. Та нели е овде Македонија, нивно право е да го експлоатираат "своето" население.

Меѓутоа, за тоа Македонија треба да се откине од Бугарија, во спротивно "војводите" – трговци нема да можат потполно да се оттргнат од конкуренцијата на бугарските трговци. И покрај внушувања со силата на парабелот, овие нагли бугарски трговци никако да престанат да доаѓаат во Петричкиот крај, бидејќи ја имаат поддршката на бугарските воени власти. Потребно е да си организираме своја држава со своја армија.

Ете како "војводите" трговци и богаташи, разните Иванмихајловци, Филиповци и др. дојдоа до идејата не со демагогија како до сега со паролата за автономијата, туку вистински да се стремат кон автономија. Нив сега не ги задоволуваше и оваа парола, па ја заменија со паролата "Незвисна Македонија". На тој начин автономистите се претворија во крајни сепаратисти.

Доаѓањето на Хитлер на власт Германија, и настапот на агресивниот – фашистички ревизионизам во Европа ги охрабри македонските бандити. Иван Михајлов уште од порано беше воспоставил врска со фашистичка Италија, надевајќи се дека последнава нему ќе му ја "даде" (како што само

фашистичките сили знаат да го даваат туѓото) Македонија за да создаде една "независна" држава како таа што му ја дадоа сега во оваа војна на хрватскиот бандит Анте Павелиќ.

Јасно стануваше дека македонските фашисти поради нивните сепаратистички настојувања, се повеќе се оддалечуваа од Бугарија и се повеќе се доближуваа кон Италија, подготвени од орудие на едната да се претворат во орудие на другата.

Изразит пример на нивните сепаратистички настројенија и стремежи беше соборот во Горна Џумаја⁴², кој многу свечено и бучно, иако се уште симболично се изјасни за независна Македонија.

Меѓутоа, да бидат независна македонска држава и да продолжуваат да се именуваат Бугари, или Македонски Бугари, им се чинеше како неврзано, неубедливо. Затоа требаше да се вратат кон она, што во првите години по големата војна го чинеа од демагошки причини, приспособувајќи се кон националното осамосознавање на македонскиот народ. Од потребата требаше да прифатат дека Македонците не се Бугари, туку одделна националност. Дека луѓето застанаа на ова стојалиште сосема добро се гледа од следниот факт.

Пролетта 1934 година главниот школски инспектор во Петричкиот крај, вршејќи инспекција на едно од селските училишта, ги запрашал учениците: "Кој е македонски цар, деца?" – "Иван Михајлов господин инспекторе", одговориле децата. Тој доволен од одговорот, потчукнувајќи ги по грб им рекол: "браво, браво деца. Трајте, ошче ваја говина ќе се учите на бугарски, догодина – на нашенски".

Овој случај со револт го објавил во протогеровистичкиот весник "Македонска правда" еден активен бугарски офицер, кој најавува тревога пред бугарските власти и бара да се превземат потребните мерки.

Стануваше видливо дека македонската фашистичка организација се излизнуваше од влијанието и раководството на Софија. Со нејзиниот сепаратизам таа се претвораше во државна опасност за Бугарија.

Тоа беше една од причините за растурањето на Иван Михајловата организација на 19 мај 1934 година, кога владата на Кимон Георгиев, во својата антимакедонска и антинародна политика, додворувајќи се на Југославија ги растура и уапси кадрите на Иван Михајловата ВМРО.

⁴² Собирот за кој овде се зборува е одржан на 12 февруари 1933 година во Горна Џумаја – денес Благоевград. На тој Собир за прв и последен пат дојде до израз сепаратизам на Иван Михајлов. На него беше прогласена паролата на Независна Македонија. Собирот најде на жестока реакција на Балканот особено во Бугарија. Тоа предизвика страв кај Иван Михајлов. Тој брзо и целосно се откажа од своја идеја. Сè едно. По нешто повеќе од една година активноста на неговата организација беше забрането.

Овој факт, дека кога посака бугарската државна власт со еден удар ја ликвидира оваа семоќна организација, како што пред тоа ја претставуваа покажа:

– прво, сета несериозност на тврдењата на бугарските власти дека божем не биле во состојба да се спрват со неа; и

– второ, дека оваа банда толку се беше компромитирана сред народот во Петричко, што таа не само што не ја бранеше од ударите на 19-то мајци, туку нејзиното растеретување го дочека со видно олеснување.

Којшто мисли да биде во добри односи со својот народ, да не биде презрен и изолиран од него, тој треба сериозно да се замисли врз овој факт.

Но што понатаму презедоа нашите злосреќни со двојни наводници револуционери? Дали раскинаа со фашизмот, дали раскинаа со ревизионистичка и фашистичка Бугарија? Ништо слично.

Иван Михајлов преку Турција побегна за да се приbere во Италија кај Мусолини. Неговите кадри во Бугарија, по паѓањето од власт на Кимон Георгиев и на Дамјан Влчев и од како германецот Борис III повторно во свои раце ги зеде дизгините на управувањето, побрзаа да се приопштат кон "фронтот на државата". И по избувнувањето на војната, кога владата на Филов ги пушти полчиштата на Хитлер да поминат низ Бугарија за да ги прегазат Југославија и Грција, кога за оваа "услуга" Хитлер и го даде на Бугарија поголемиот дел од Македонија, тогаш нашите "војводи" од воодушевување ја загубија својата памет. Од нивниот сепаратизам не остана ни трага. И од "македонски" дејци повторно се претворија во жестоки големобугарски патриоти. Во последните 5–6 години без служба и поради загубата на богатиот грабеж во Петричкиот крај тие навистина беа поизгладнели, та сега се подготвуваа да се качат на грбот на македонскиот народ во новите македонски земји. Меѓутоа, за да се здобијат со потребното благословије на нивните господари од Софија, сите од околината на Иван Михајлов излегоа јавно во печатот со декларација во која ги изразуваа своите верноподанички чувства кон царот, и својата радост во врска со приклучувањето на Македонија во границите на обединета и велика Бугарија.

Тоа беше врв на падот, целосен слом на македонската фашистичка банда. Со тоа таа дефинитивно се декларира пред целиот македонски народ и емиграцијата како зол непријател на македонската слобода. Таков беше крајот на оваа толку загаламена со своето име, со својата демагогија и своите црни дела по несреќниот македонски народ организација.

4. Обединувањето на македонското ослободително движење. Мајскиот манифест. Предавниците на македонското дело. Создавање на ВМРО(Обединета)

Кон крајот на повоениот револуционерен период, кога во Европа и на Балканот уште се брануваа брановите на револуцијата, на македонска почва се развија настани кои помогнаа за оформувањето на идејнополитичката физиономија на македонското ослободително движење и за неговото разграничување од носителите на туѓото антимакедонско и фашистичко влијание во него.

Тоа имаше големо значење за самоосознавањето на Македонците како нација, со што само по себе се разбира, тоа го олеснуваше кристализирањето на македонското национално сознание кај сите оние кои искрено и чесно се бореа за автономијата или независноста на Македонија. Да се запреме на тие настани.

Во претходната точка ние ја разгледавме повоената ВМРО како орудие на деветојунската фашистичка реакција во Бугарија. Нема да звучи пресилено и лажно ако кажеме дека таа беше **слепо** орудие. Но тоа сепак беше една македонска организација со своја внатрешна (организациона) автономија, со свои претензии и цел (автономијата на Македонија) која, колку и по силата на околностите, принудно да ја подигале како идеал (бидејќи интимната желба на Тодор Александровци беше присое-динувањето) сепак тоа и за нив беше една цел, а не само на масите на македонскиот народ. Покрај тоа, треба да правиме разлика помеѓу тоа што претставуваше ВМРО во времето на Тодор Александров, и тоа во што се претвори таа од Иван Михајлов.

Пред уште да се изроди во обична банда од убијци и во шајка на меѓународниот фашизам, во времето на Тодор Александров таа се уште имаше карактер на македонска организација и донекаде се ценеше како таква, иако јадрото од кое беше создадена беше од декласирани елементи и поранешни разбојници и коњокрадачи. “

Вистина, Цанковата⁴³ фашистичка реакција, беше успеала ВМРО да ја претвори во своја резерва и да ја искористи на 9 јуни. Но тоа незнани дека таа не би можела (под услов на правilen однос на македонското прашање од страна на Земјоделскиот народен Сојуз и на Комунистичката партија) во интерес на македонската ослободителна борба да му даде поддршка на антифашистичкиот фронт, доколку се беше создал таков против превратот. Во случајов воопшто не беше невозможно, напротив, тоа би било сосема природно и можно ВМРО да се ориентира на лево, за

⁴³ Во прашање е Александар Цанков кој дојде на чело на бугарската влада со државниот удар од 9 јуни 1923 година со кој беше соборена владата на Александар Стамболиски.

да си ја осигура поддршката на други, не фашисти, вистински пријатели на македонското ослободително дело. Во спротивно не може да се објасни следниов факт.

Кога, два месеца по превратот во Бугарија се создаде единствениот антифашистички фронт, земјата одеше кон востание за соборување на владата на Цанков, од како Комунистичката партија и Земјоделскиот сојуз го променија својот однос кон ВМРО. Тодор Александров прифати да разговара со претставникот на антифашистичкиот фронт – Васил Коларов. Во преговорите, последниов барем успеал да ја неутрализира ВМРО. Според постигнатата спогодба ВМРО немаше да го поткрипи востанието, но во исто време немаше ниту да се бори против него. Доколку востанието победи и во Бугарија се создаде работничко–селска влада, при таков крај на борбата, автономистите ќе ја признааа новата власт во целата земја.

За жал, Тодор Александров не се држеше до крај на неутралитетот⁴⁴. Веднаш штом сфатија дека востанието ќе пропадне, тие побрзаа да се определат на страната на реакцијата, и за повторно да се рехабилитираат пред неа, ги нападнаа бугарските села и градови, со ретка жестокост го колеа народот. Бугарскиот народ никојпат нема да ги заборави тие страшни луѓе со долгите бради, наречени автономисти.

Меѓутоа, и покрај ова сепак нивната организација не можеме да ја третираме како фашистичка. Во неа, како и во сите нејзини здруженија – братства, илинденските друштва, младинските организации итн. можеа да членуваат сите Македонци без разлика на нивните политички убедувања и партиска припадност. Овој принцип во македонското национално движење се почитуваше и се приложуваше. Беше застапен и принципот за слободата на мислењето, се допушташе критиката. Сето тоа кај Иван Михајлов беше отфрлено. Организациите добија фашистички карактер.

Тоа даваше можност и го чинеше неопходно влегувањето во ВМРО на вистинските најдобри македонски дејци, а преку нив и на нови луѓе, а под нејзина управа и емигрантско–бегалски организации. На таков начин ВМРО можеше да се претвори во вистинска револуционерна организација како ВМРО на Гоце Делчев и на тој начин да се сочува ослободителниот карактер на целото македонско движење⁴⁵. Така и стана Организациите израснаа во вистински масовни организации. Возбудените македонски маси,

⁴⁴ За жал комунистите први го прекрија договорот со тоа што подигнаа востанието во Разлог. Според договорот неутралитетот на ВМРО на Тодор Александров беше условен меѓу другото и од тоа комунистите да не подигаат востание во Пиринска Македонија.

⁴⁵ Во случајов авторот претерал со своите оценки за ВМРО на Тодор Александров. Тој за момент заборавил дека таа беше производ на бугарската политика за апсолвирање на нездадовството на македонската емиграција и на бегалците. Нејзината судбина зависеше исплучиво од волјата на бугарската влада за разлика од ВМРО на Гоце Делчев.

по големите несреќи што им ги донесоа војните, им веруваа на најдоследните последователи на Гоце, на Јане и на Димо Хаци Димов и оздола вршеа притисок кон лево. Радикализацијата на движењето одеше со извонредно силен интензитет, сосема соодветен на револуционерната ситуација што тогаш постоеше на Балканот чии што највисок врв беше во Бугарија. Бидејќи овде во Бугарија, и покрај поразот на единствениот антифашистички фронт на работниците и селаните во текот на м. септември 1923 година, народот не се очаја, напротив потресен и силно револтиран од клањата со нова енергија и готовност за нови жртви одеше кон ново востание.

Во исто време, дојде до заострување на односите помеѓу ВМРО и Владата на Александар Цанков. На Владата на Цанков соседните држави гледаа со недоверба, како влада чија цел е да подготви новиот реванш против победниците од војните, Југославија, односно како што тогаш се викаше Кралство на Србите, Хрватите и Словенците и Грција. Тие гледаа дека зад ВМРО се крие бугрската држава која уште не се осмелува отворено да претендира на Македонија. Владите на овие земји вршеа притисок врз Бугарија, едноставно ја заплашуваа со окупација воколку не превземе мерки против автономистите.

Владата на Цанков беше поставена во деликатна положба. Соседите притискаат, внатрешната положба нестабилна од незадоволниот народ. Освен тоа ВМРО беше силна, со која владата тешко можеше да излезе на крај. Во даденава ситуация владата превзеде извесни полумерки против ВМРО. Неколку десетици автономисти од Софија беа затворени или интернирани, создавајќи привид дека вистински ги прогонува македонските организации. Божем беа забранети некои македонски весници, кои на другиот ден излегаа под други имиња.

Со големо самочувство на сила која може да диктира не само во Петричкиот крај, туку и во цела Бугарија, автономитите се силно возмутени. Тие му се закануваат на Цанков, како пред тоа му се закануваа на Стамболиски. Нивното антивладино расположение уште повеќе се зголемува кога владата поведе политика на зближување со СХС – Кралство. Во надворешната политика немаше друг избор освен да тргне по стапките на Стамболиски.

Во прашање беше политика, чија што цел беше да се раскине непријателскиот појас многу пред да се затегне преку Балканскиот пакт. Се настојуваше, да се оди по полесниот пат за излез на Бело Море, со оглед на тоа што Грција беше по слаба алка од колку Југославија која преку Малата Антанта и Франција имаше поголема тежина на Балканот. Во случајов бугарските управници времено требаше да се откажат од Македонија.

На оваа француско-српска ориентација на сегашниот⁴⁶ најистакнат германофил и хитлерист – Александар Цанков апсолутно одеше кон уште поголемо заострување на односите помеѓу неговата влада и ВМРО, до нивното потполно прекинување.

За Тодор Александров стана очевидно дека повеќе неможеше да смета на Бугарија. Поради тоа тој се сврте кон друга страна. Чукна на вратата на Рим. Но беше одбиен. Тропна на вратите на Париз – и таму го одбија. Потропна во Лондон – исто го одбија. Големите држави – победнички, несакаа поради ВМРО и Македонија да си ги расипуваа односите со нивните довчераши сојузници на Блаканот. Тие претпочитаа да се придржуваат на системот на колективната безбедност на победниците. А да смета на Германија не беше можно. Таа од војната излезе победена и во моментот се грчела од внатрешна криза.

Освен тоа во емигрантско-бегалските организации на ВМРО се конституира една моќна левица, чие влијание се повеќе јакнеше сред масите и врз цели организации, на чело со Илинденската заедно со в. "Илинден". Беше јасно, дека ако раководството на ВМРО сосема не ги раскине врските со владата на Цанков и не се ориентира кон револуционерните и антифашистички сили во земјата и на Балканот од своите раце ќе го испушти македонското движење.

Од како ги заостри своите односи со владата на Цанков, без поткрепа на Рим, Лондон и Париз, притиснат одоздола од масите Тодор Александров се најде принуден да се сврти кон Советскиот Сојуз. За таа цел тој го испраќа членот на Централниот комитет – Петар Чаулев во Москва да бара поддршка. Од таму го насочуваат да влезе во разбирање со револуционерните антифашистички сили на Балканот.

Така со учеството на ВМРО се дојде до обединувањето на сите македонски сили и до создавањето на единствениот револуционерен фронт на Балканот. До обединувањето на македонските револуционерни сили во една единствена ВМРО од видот на Гоце Делчевата организација а преку неа и на целото македонско движење дојде во почетокот на м. мај 1924 година во град Виена. Формално таму дојде до обединувањето на автономистите и на федералистите. На 5 мај се потпиша протокол за обединување потписан од Тодор Александров, Александар Протогеров, Петар Чаулев и Димитар Влахов⁴⁷. Новата револуционерна ориентација во исто време претставуваше разбирање и задоволување на левицата во самата ВМРО. Исто така таа претставуваше израз на разбирање и

⁴⁶ Се однесува на времето кога е пишуван овој текст – пролетта 1944 година кога Александар Цанков е голем приврзник на Хитлер.

⁴⁷ Протоколот за обединување на македонското револуционерно движење е потписан на 30 април 1924 година.

задоволување на радикализацијата на масите одоздола како и на работничката прислојка во македонското движење.

Сето тоа беше постигнато со ценетото посредништво лично на светскиот револуционер и прв антифашист – Георги Димитров. Исто така со негова соработка се напиша знаменитиот Мајски манифест, во чија основа легнаа принципите на обединетата внатрешна македонска револуционерна организација, и во која се прогласише новата, вистинска македонска и вистинска револуционерна организација на македонското ослободително движење. Овој историски документ (манифестот) носи дата 6 мај и е потписан од истите што го потпишаа протоколот за обединување. Распространувањето на Манифестот во Македонија, и во редовите на емиграцијата во внатрешноста на Бугарија, неговото објавување на видно место во в. "Илинден", предизвика бура од ентузијазам којшто исто така најде одраз во Македонија под српска и грчка власт. На македонскиот народ и емиграцијата им се врати верба, надежта. Сите сметаа дека во најблиско време ќе дојде до слобода. И кадрите и масите на македонското движење весели, радосни сите се поздравуваа со големиот настан. Истиот ентузијазам и изблик на радост постоеше и кај бугарскиот народ, кај сите кои повеќе не можеа да ја поднесуваат тиранијата на Цанковата фашистичка реакција. Целиот тој ентузијазам кај Македонци и Бугари се изли во бурни, заеднички, грандиозни манифестиции со кои не беше во состојба да излезе на крај никаква полиција.

Ништо толку не можеше да го зајакне, да го зголеми кај Македонецот неговото национално самочувство колку оваа нова ориентација на македонското ослободително движење. Таа ги обедини сите Македонци во едно. Таа во нивната борба за ослободувањето им ја овозможи поддршката на единствениот Балкански револуционерен фронт, што го составуваа разни поробени народи и потиснати класи на Блаканот. Тоа ја зајакна неговата вера во сопствените сили осознавјќи го во исто време своето значење (важно место) во општобалканскиот револуционерен фронт.

Тоа беше триумф на самопочувство. Не беше малку за еден народ, чија што национална самостојност не се признаваше скоро од никого сега да го признаат како одделен народ, да му гарантираат независна Македонија и братски соживот во рамките на една баланска федерација врз исти принципи со другите балкански народи. Тие права му ги признаа поробените народи и потиснатите класи на Балканот, со кои влезе во единствениот револуционерен фронт. Сите тие права, како одделен народ му ги призна земјата (државата) која има верен однос кон националните прашања, и која е најсилната подкрепа на надежта на сите поробени народи, тоа е Големиот Советски Сојуз.

Во овие услови, од сега натаму процесот на самоосознавањето на Македонците како одделна националност веќе можеше слободно и со

побрзи чекори да се развива, неговото национално самосознание потполно да се кристализира, македонската нација да стане свршен факт.

Обединувањето на македонските револуционерни сили и изградувањето на балканскиот револуционерен фронт сите поробувачи ги фрли во тревога. Но особено силно беше тревожењето на Бугарија. Чувствувајќи ја одблизу опасноста бугарската влада на Џанков, по сугестија на самиот цар побрза да удри пред да дојде доцна. Таа ги принуди Тодор Александров и Протогеров јавно преку печатот да се откаже од своите потписи на Мајскиот манифест негирајќи сè, како ништо да не се случило. Потоа, владата го организира убиството на Тодор Александров. Ги расчисти своите сметки со еден на кој не само што повеќе не можеше да му се верува туку стануваше и погласен, во исто време го префрли неговото убиство на левицата во ВМРО и со тоа најде оправдување на нејзиното фактичко истребување. Подоцна сета таа провокација со сите детали, се откри, но тогаш нејзе и успеа да ги подели и да ги спротивстави едни на други силите во македонското движење. Во извршувањето на овој пеколен план владата се потпре на своите најверни орудија во ВМРО – фашистичките елементи во лицето на Иван Михајлов и на неговите приврзаници.

Така се дојде до масовните убиства и прогонувања на најпрекрасните македонски револуционери, така се стигна до познатите настани во Горна Џумаја⁴⁸, кои суштински на далеку ги надминаа границите на Горна Џумаја. Не остана град не само во македонскиот крај туку и во внатрешноста на Бугарија да не беше униен некој мил син на Македонија.

Организатор, прв исполнител и херој на колењата во Горна Џумаја беше Иван Михајлов. Неговата ревност и свирепоста со која тој ја расчистуваше организацијата од најдобрите од најдоблесните синови на Македонија во него открија најтипичниот фашист, најзаколнатиот непријател на сè што е чесно и револуционерно, на сè што е народно во македонското движење.

Со тоа тој навистина се истакна многу зашто бугарската фашистичка реакција со право можеше да го постави на чело на ВМРО, без опасност дека некогаш може да ја продаде. Од тогаш ВМРО потполно го загуби својот карактер и секаква прилика на македонска национално револуционерна организација. Таа чисто и просто се претвори во една фашистичка антинародна и по суштина против македонска банди. Меѓутоа Иван Михајлов не се задоволи само со крвавата чистка во ВМРО. Тој организира поход против сите последователи на идеите на Гоце Делчев, против чесни прогресивни и работнички елементи во емигратско–бегалските читалишта и други масовни македонски организации, наложувајќи се како газда.

⁴⁸ Во прашање е погромот што го организира владата на Александар Џанков против левицата во македонското национално–револуционерно движење со помошта на Иван Михајлов.

Сето тоа пред се беше потежок удар за македонското ослободително движење. Меѓутоа, преку него серозен удар му се нанесе и на целото антифашистичко и революционерно дело во Бугарија како и на единствениот революционерен фронт на Балканот.

Но, независно од тоа, иако при понеповолни услови борбата требаше да продолжи а делото започнато во мај 1924 година до крај да се доведе. Затоа во следната 1925 година повторно во Виена се собраа сите повидни македонски дејци, што ги избегнаа Горноџумајските колења, меѓу кои и Димитар Влахов, Тодор Паница, Владимир Поп Томов и др. кои ги поставија основите на Внатрешната Македонска Революционерна Организација – Обединета⁴⁹.

Самото име на революционерната организација **обединета** говори, дека таа дојде како резултат на претходните напори за обединување на сите македонски революционерни сили. Тоа беа растурените кадри на федеративната революционерна организација, бившите санданисти, левицата во Тодор Александровата ВМРО и претставниците на македонското работништво – комунистите од внатрешноста на Македонија и од самораспуштениот уште во 1923 година Емигратски Комунистички Сојуз "Освобождение".

Само од себе обединувањето на народно–революционерните сили во една организација од карактерот на Гоце Делчевата ВМРО имаше огромно политичко значење за натамошниот развој на македонската ослободителна борба. Меѓутоа, покрај образуваната ваква организација беше потребно – пак во интерес на македонската ослободителна борба, да се одземе пак во интерес на македонското, знаме од рацете на македонските бандити. Не (истргне) македонското, знаме од рацете на оние што најбезобзирно го можеше тоа знаме да се остави во рацете на оние што најбезобзирно го влкаа и кои го користеа името на ВМРО за народот и општественото мислење во Европа да го лажат.

Тоа се двета главни мотиви за формирањето на ВМРО–Обединета.

Идејните основи врз кои се изгради новата организација беа принципите на старата Гоце Делчева ВМРО како и тие на Мајскиот манифест. Според тоа по својот карактер е создадена како вистинска народна и прогресивна организација верно насочена според новата повоена положба.

Целта, што си ја беше поставила, беше националното ослободување и обединување на македонскиот народ во една **слободна - независна Македонија**.

Како главно средство за постигнувањето на оваа цел се сметаше внатрешното вооружено востание во трите дела на Македонија. Сите

⁴⁹ Основачката конференција на ВМРО (Об) е одржана во почетокот на м. октомври 1925 година во Виена.

поважни масовни акции како и самото востание на македонскиот народ требаше да се координираат со оние на другите поробени народи на Балканот како и со тие на работниците и селаните во старите граници на Југославија, Грција и Бугарија.

Со заеднички усилији на Балканскиот револуционерен фронт требаше да се урнат големодржавните и реакционерните влади на балканските држави, да се елиминираат монархиите за да се дојде до една **Балканска Федерација** на слободните балкански народи. Така создадената балканска федерација, Македонија ќе влезе како рамноправен член со другите национални републики.

Според уставот, структурата на ВМРО (Обединета) беше следнава. Во секој дел од поробената Македонија се создаваше по еден Централен комитет⁵⁰ и во секој град – по еден околиски комитет. Основни организациони единици претставуваат групите. Целата Организација се изградуваше нелегално врз територијален принцип.

Организацијата имаше свое задграничен претставништво и седиште во некоја од европските земји⁵¹. Неговата улога беше во прв ред да ја координира целата работа на Организацијата во трите дела на Македонија и второ, да ја популяризира македонската кауза, и да го придобие јавното мислење во странство за него. За таа цел задграничното претставништво одржува постојана преписка со централните комитети во трите дела на Македонија, издава свој печатен орган ("Македонско дело") и други печатени изданија. Така на пример, во одговор на врховистичката публикација "Заговор срешту Тодор Александров", Задграничното претставништво ја издаде (1925) прочуена брошура "Предавниците на Македонското дело"⁵², која потполно ги осветли македонските настани во изминатата година.

Независно од изданијата на Задграничното претставништво што се раствураше сред емиграцијата и во самата Македонија, овде се издаваат

⁵⁰ Во врска со организационата структура на ВМРО (Об) се појавуваат некои дилеми. Според Уставот на ВМРО (Об) објавена во м. јануари 1927 година највисок орган на Организацијата е ЦК. Покрај него постојат обласни комитети кои се поставени според поделбата на Македонија. Во почетокот на четириесеттите години се заборува за постоењето на ЦК на ВМРО (Об) по облати според поделбата. Меѓутоа, не е познат ниту еден документ донесен од компетентен орган со кој може поблиску, поконкретно да се лоцираат тие промени.

⁵¹ Седиштето на ЦК на ВМРО (Об) веднаш по основањето на Организацијата било во Виена. Потоа е пренесено во Берлин. Со доаѓањето на Хитлер на власт седиштето е пренесено од Берлин во Париз.

⁵² Книгата "Измените на македонското дело" во издание на ЦК на ВМРО (Об) е издадена 1926 година во Прага. Автор на книгата е Димитар Влахов, но не е потпишан. Подоцна книгата е преведена и објавена на француски јазик. Под редакција на Иван Катаџиев 1983 година објавено е и на македонски јазик во издание на "Култура" Скопје.

покраински и месни весници, апели и др. Според, можностите се издаваат легални весници ("Македонско знаме") на прогресивната емиграција во Бугарија "Балканско здружение", орган на Македонскиот народен Сојуз во Америка и др.

Емигратските групи на ВМРО–Обединета во Бугарија и во Цариград имаа карактер на помошни групи. Се создаде легално македонско прогресивно движење, но се претпоставуваше учеството на обединетата во масовните емигратско–бегалски организации.

Уставот на ВМРО (Обединета) предвидуваше периодично собирање на централните комитети од трите дела на Македонија заедно со Задграничното Претставништво. Тоа беше општиот централен комитет за цела Македонија. Меѓутоа, во практика, Задграничното Претставништво, на чело со Димитар Влахов ја извршуваше функцијата на Централниот Комитет, а тие во одделните делови на Македонија функцијата на обласни (покраински) комитети. Сооглед на тоа и за поголема скромност Централниот комитет во Македонија под бугарска власт се беше преименувал во Областен комитет на ВМРО (Обединета).

Поради исклучително тешките услови на терор ВМРО (Обединета) не можеше да постигне штогоде позначајни успеси, но без секакво сомнение имаше голем политички успех. Ако ништо друго со цената на скапи жртви како Симеон Кавракиров, Митко Сурлев, Христо Трајков и многу други таа направи барем тоа дефинитивно да ја демаскира мафијата на Иван Михајлов и да го истргне знамето на Македонија од рацете на бандите за да ги издигне високо идеите на Гоце и на Мајскиот манифест.

ВМРО (Обединета) успеа да го сочува чисто македонското име и да ја обнови прекинатата врска на современото македонско ослободително движење со тоа од пред востанието 1903 година и уште пред тоа на "Лозарите". Се обнови врската помеѓу македонската национална преродба и новата македонска преродба по војните. Битен елемент на последнава преродба беше ВМРО (Обединета) целата нејзина активност и сите нејзини идејно политички постигнувања во македонското движење. Не случајно при ВМРО (Обединета) прашањето за етничкиот карактер на Македонците беше поставено и решено. Мракот на заблудите дефинитивно е раскинат и отфрлен на страна а пред светот излезе еден народ со **избистрено** национално сознание кој гордо изјави: "Ние не сме Јужно–Србијанци, ниту Бугари или славјано–гласни Грци, – ние сме Македонци, одделна македонска нација, со сите права што и припаѓаат за слободен и самостоен политички живот".

Но тоа е предмет на следнава точка.

5. Работниците во нашето движење, носители на најизбистреното македонско национално сознание. Новите народни просветители. Движењето официјално и дефинитивно застанува на гледиштето дека македонците се одделна нација

Зборувајќи за историјата на Македонија по војните во претходните точки ние на неколку пати се дотакнавме до прашањето на работниците како фактор во движењето. Тоа е нова појава на полето на македонската ослободителна борба, нов фактор во нашето национално–ослободително движење. Ќе се запреме на него, бидејќи неговото место и значење во движењето по војните е големо. Војната и новото ропство под власта на три мали капиталистички држави од основа го разбија животот на македонскиот народ. На стотици илјади луѓе, пред сè селани ги загубија своите имоти, напуштајќи дом покуќнина за да побараат, спасување на својот живот во Бугарија – земја со која ја беа (политички) сврзане својата судбина. По силата на конвенцијата Молов–Кафандарис за "доброволено иселување"⁵³ нови десетици илјади несреќници беа принудени да ги напуштат своите земји за да се иселат во Бугарија и тута да се претворат во пролетери, во работници. Низ отворените врати на Македонија слободно нагрна капитализмот на Србија, Грција и Бугарија. Во градовите на местото на занаетите дојдоа индустриските работници и фабриканти. Во селата земјата на беговите беше заграбена или купена на бесценица од претставниците на новите завојувачи. На оваа земја, во својата основа чифличка, новите господари, покрај исполнетата која ја сочувува како форма на експлоатација поминаа и кон воведувањето на наемната работа, воведувајќи и агрисултурна механизација. Капиталот како црв започна да го разјадува македонското село. Се распаѓаат старите патријархални (родовски) заедници. Земјата се расцепува на дробни стопанства заедно со роевите од голоемите фамилии во мали семејства од секој син по смртта на таткото. Во секој случај тенденцијата на распаѓањето започна да доминира над стремежот (конзервативноста) за запазување на стариот начин на живеење. Во селското стопанство доаѓа до засилување на процесот на диференцијација – се распаѓа средниот селанец, се збогатува еден тенок слој од селани на сметка на големото мнозинство, кое спаѓа во категоријата на сиромашни, малоимотни селани што се пролетеризираат. На илјада луѓе ја загубија својата земја, неможејќи да најдат опстојување во селското стопанство, бегаа по градовите во почетокот како општи работници, како градежници, мали подвижни трговци, додека најпосле не влегоа во фабриката и се претворија во индустриски работници.

⁵³ "Конвенцијата за доброволено иселување" е потпишана на 27 XI 1919 година по потпишувањето на Договорот за мир со Бугарија познат како Нејски Договор. Тоа нема врска со документите што подоцна се потпишани помеѓу Бугарија (Молов) и Грција (Кафандарис) со кои се уредуваат други (финансиски) прашања сврзани со размената на населението.

За забележување е дека уште во првите години на своето создавање, непосредно по војните, работниците во Македонија активно се вклучуваат во национално–ослободителната борба било како бегалци во Бугарија, или како трговци на блага во самата Македонија. Но, брзо со својата активност на најреволуционерна и прогресивна класа тие излегаа на површината на македонското национално–ослободително движење а неговите први претставници во класните работнички организации беа првите активисти во општонародното национално движење.

Како да се објасни овој неспорен факт? Дали само со својата посебна социјална положба што ја имаат работниците во општеството? Или едноставно со тоа, дека се тие по принцип против секакво ропство, а тоа значи и против националното ропство?

И едното и другото имаа свое значење за местото што го завземаат работниците во националното движење. Но не се само тие причините што го одредуваат тоа место. Основното е дека македонските работници сами страдаат од националното ропство. Нема друга социјална категорија, која толку жестоко е експлоатирана и малтретирана од туѓите власници во Македонија.

Во Македонија жедни за богатење надојдоа многу српски, грчки и бугарски трговци и индустриски кои за кусо време станаа доминантни во стопанскиот живот на земјата. Користејќи се од многубројната бедотија што го нуди својот труд како и од неорганизираноста на работниците, новите газди без милост ги симнуваа надниците. Така на пример, во Македонија под српска власт во времето на кризата 1929–1933 год. во државниот монопол за тутун надниците опаднаа до невозможност – на 10 и со слово десет динари! Во приватните претпријатија надниците беа опаднале уште пониско. Само работникот може да си претстави што значи таа постојано ниска мизерна надница (!) дотолку повеќе што постоеа даноци и безработица.

Работниците биле принудени да водат борба за својот леб, за својот живот. Меѓутоа, секое нивно барање, нивен штрајк, најжестоко, најбрутално се задушуваше од туѓата полиција на завојувачите. Работничките маси стекнуваат впечаток дека оваа зачудувачка жестокост доаѓа од таму затоа што тие се од друга нација. За да мислат така повод им даваат газдите и чандарите кои при секој судир со нив се нафрлуваат со највулгарни навреди, нарекувајќи ги "бугари", "вулгарос", или едноставно пцујќи ги со "мајка македонска". Едноставно тие така постапуваат за да ги заплашат работниците. Тие пак од тоа си извлекуваат заклучок: треба да се истераат од нашава земја тие туѓи газди и потисници, тогаш веројатно нема да биде толку лошо.

Со подигнување на политичкото чувство на работниците, со нивниот развој, помаган од неговата класна партија тоа доаѓа до ново сознание: за

да се дојде до целосно економско ослободување, за да се оствари идеалот на работниците – социјализмот, потребно е да се помине преку националното ослободување на својот народ, бидејќи и тоа (македонското работништво) претставува дел од неделивиот дел на поробениот народ.

Така кај работниците созрева убедувањето за потребата од поврзување на нивната класна борба со општонародната борба за национално ослободување. И тие заедно со својата класна партија навлегуваат во општонационалното ослободително движење.

И ете: 10 динари надница и "мајката македонска" – Дали има попримерно објаснување на тоа зошто работниците зеда активно учество во македонското ослободително движење.

Тоа се причините за појавата на овој нов фактор, таа нова живототворна струја во нашето движење.

Големата несреќа што го најде македонскиот народ со првите војни и натамошните катастрофи, новото уште по црно ропство и поделбата на Македонија, имаа барем таа добра страна што се роди овој нов од сите тогаш најпрогресивен и до крај револуционерен фактор.

Еве тој нов фактор набргу зеде такво место и заигра таква важна ролја во македоското ослободително движење, така што без него последново по војните не би можело да се замисли. Без работниците и нивното политичко влијание во општото национално движење последново би било безживотно, неспособно, со ризик повторно да се изроди во врховизам дури во чист фашизам што е случај со организацијата на Иван Михајлов. Имено, благодарение на работниците и на нивните претставници – комунистите нашето движење можеше да се ориентира во новата положба по војните и да се насочи по единствениот вистински пат што води кон ослободувањето на Македонија. Работниците и нивните претставници разјаснија многу прашања, внесоа многу светлина, расплетоа многу јазли од кои единствениот и најважниот беше прашањето за македонската националност. Клучот на објаснувањето зошто имено работништвото, во лицето на неговите дејци се јави како носител на најизбистреното македонско национално сознание се наоѓа во правилното сфаќање на нацијата како историски дадена општествена категорија. Оваа јаснотија и научен пристап кон прашањето за нациите, претставниците на нашето работништво ја зеда од најголемиот и општо признат познавач на националното прашање, генијалниот водач и сторител на Сојузот на Советските Социјалистички Републики – Сталин.

Раководејќи се воопшто од неговата Маркс–ленинска теорија за нацијата како општествена категорија и, земајќи го под внимание стихискиот процес на националното оформување на македонските маси од базата, претставниците на нашето работништво прилично лесно можеа да дојдат до непобитното убедување, дека македонците ги имаат сите елементи на

една одделна во формирање нација. Покрај тоа, во нашата борба против наасилниците–асимилатори, за нашето осознавање како нација ние Македонците бевме помогнати од единствениот Балкански револуционерен фронт, по специјално од класните партии на бугарските, грчките и југословенските работници. Веднаш штом го забележаа процесот на националното оформување на нашиот народ, една по друга тие званично во своите документи нè признаа како одделна нација со сите права што и припаѓаат.

Во овој дух, на едно собрание на бугарската политичка емиграција во Москва во 1931 година, познатиот раководител на Бугарската комунистичка партија – **Васил Коларов** пред да ја изнесе положбата на македонското население во Петричко рече: "**И бугарската буржоазија има своя колонија - тоа е македонскиот крај.**"

Сообразувајќи се со оваа линија, што ја определи првиот (по Георги Димитров) раководител на бугарското работничко движење, еден од младите кадри на движењето, македонецот Динко Динков⁵⁴ се зафати со собирањето на потребните информации за да го разработи прашањето за македонската нација. Уште со неговото враќање во земјата во 1932 година тој го одржа својот прв реферат пред македонскиот актив во гр. X (Пловдив? б.м.) Овде како и пред Обласниот комитет на ВМРО (Обединета) Динков во прв ред беше поддржан од смелиот и енергичен дејател на македонското како и на работничкото движење познатиот во македонската средина (името му е прецртано) "Рашко"⁵⁵.

Една година потоа (1933) Динков излезе во "Македонско знаме" со статијата "**Националното колонијалното угнетување во Петричко**", која извонредно многу ги најдеше "нашите" големобугари и предизвика бројни спорови дури и во самите македонски прогресивни средини. Во тоа време ВМРО (Обединета) и македонското прогресивно движење се уште не го беа прифатиле стојалиштето, дека Македонците се одделна нација. Заблудата, мешањето на македоно–словените со Бугарите уште потполно не беше надминато; постоеше колебање кон идејата за самостојниот народносен карактер на Македонците, сè уште се приоѓаше со страв (плахо) со несигурни стапки. Беа потребни многу објаснувања, повеќе аргументација.

Меѓутоа, и ако со тешкотии "нацијата" си пробиваше пат. Се повеќе и повеќе наши сонародници се определуваа за тоа. Во почетокот на прогресивните интелектуални и работнички маси, потоа и по возрасните и поконзервативни еснафски кругови. Се создаде една "млада" генерација со татковинската поддршка на Димитар Влахов од Задграничното прет-

⁵⁴ Во прашање е псевдоним на Васил Ивановски.

⁵⁵ Псевдоним на Антон Југов – Македонец.

ставништво и на други стари македонски активисти чии број се повеќе растеше и скоро го опфаќаше целиот кадар на движењето.

Меѓутоа, беше потребен авторитетниот збор на Задграничното претставништво за потполно да се пробие сидот. Сознавајќи го тоа Динков, под псевдоним "Бистрички"⁵⁶ ја испрати преку граница познатата статија "Македонска нација" која беше одобрена од Задграничното претставништво на ВМРО (Обединета) и пролетта 1934 година беше објавена во задграничниот орган в. "Македонско дело" а потоа и во "Балканска федерација" што излегуваше во Париз, како и во органот на Македонскиот народен сојуз во Америка "Балканско здружение". Со тоа на некој начин гледиштето за самостојниот етнички карактер на Македонците доби законска основа и со тоа браната, навистина, на широко беше пробиена. Тоа беше полн триумф на македонското национално сознание, победа на македонската нација.

Најпосле, на овој начин се исполни една празнина помеѓу практиката и мислата, помеѓу фактичкото изградување на македонската нација и борбата за самостојна Македонија, и заблудата дека ние сме Бугари. Се надмина една очигледна противречност, една бессмислица што доаѓаше од туѓата пропаганда во Македонија. Македонското движење се врати кај појдовната позиција на Лозарите од првата македонска преродба. Таа природна позиција ја даде најсигурната, единствено точната и необорлива аргументација на нашата борба за национална слобода и независност: ние се бориме за независност затоа што тоа е наше право како на секоја поробена нација. Сега нашето движење можеше со поголема упорност и увереност во исправноста на својата кауза да ја води ослободителната борба, без да рескира повеќе да биде однесено во водите на империјалистичката политика на бугарските царедворци и авантуристи кон Македонија.

Јасно е дека после овој пресврт, работата по разјаснувањето на големото прашање за "нацијата" требаше да продолжи. Имаше уште баласт и се уште ненадминати заблуди. Уште беше потребна работа за целосно избистрување и кристализација на македонското национално сознание. Процесот на осознавањето на македонската нација требаше уште да се развива, да се засилува за да заврши со полн успех.

Тоа беше задачата на новите народни будители, задачата на целата наша организација. Беше потребно решение "од горе", за сè да тргне по новото. Националното чувство и сознание кај луѓето не се менува, не се поправа или насадува со решение – тоа треба да се буди и избиструва со долга и стрплива работа со разјаснувањето на историските факти, на

⁵⁶ Псевдоним на Васил Ивановски.

географијата, економијата, битот, јазикот и се што е сврзано со формирањето на еден народ во нација.

Чувствувајќи во овој однос голема одговорност, Обласниот комитет не престануваше да го разјаснува тоа прашање како во нелегалниот така и во легалниот печат. Тој ја издаде статијата "Македонска нација"⁵⁷ во брошура која излезе во 1935 година на циклостил, под истиот наслов и псевдоним. Сите весници на Организацијата "**Македонска револуција**", "**Обединувањето**", "**Македонско единство**", "**Ножот**" – орган на прогресивната група, како и сите позиви, апели и др. познати изданија на ВМРО (Обединета) се уредуваа како изданија на една нација што се буди. Влијанието на нашата народна организација за кусо време се распространува многу на широко. Тоа го опфати и легалниот македонски печат: "**Македонско знаме**", (1934), "**Македонски вести**" (1935–1937) итн. За популяризацијата на народносниот карактер на Македонците како одделна нација особено голема улога изиграа "Македонски вести" и тоа повеќе на неговите соработници од колку на неговиот редактор – сопственик⁵⁸. И покрај жестоката цензура, што прецртуваше со црвен молив цели статии па и цели броеви, весникот до неговото забранување, во продолжение на околу две години, разливаше изобилна светлина по историјата на борбите на македонскиот народ за ослободување, ги популяризираше идеите на нашите преродбеници од првата македонска преродба. Со тоа "Македонски вести" дадоа голем прилог за избистрување на националното сознание на народот во македонскиот крај и на емиграцијата во Бугарија.

"Нацијата" завладуваше со умовите и срцата на нови и нови луѓе. Едни по други, сите оние Македонци што чесно мислат, сите оние продолжители на Гоце, старите централисти и Санданисти се редеа во бескрајниот синџир на освествените Македонци. Цели македонски организации – братства, читалишта, младински друштва се објавуваа за "нацијата".

Во просториите на овие организации, и покрај полициските забрани и ограничувања животот одново зовре. Не можеше сè да се забрани. Најмалку можеше да се сопре и да се задуши преродениот национален дух на Македонците. Не се задушува така лесно тоа што е определено да живее. И по забави и матинеа, по екскурзиите и приредбите, на имени денови и свадби, секаде кајшто можеа да се соберат повеќе Македонци повторно се пеа и рецитираа македонски песни, повторно се заоруваа кршните македонски ора. Се поднесуваа поздрави, се изразуваше радост затоа што

⁵⁷ На приредувачот на книгата не му е позната оваа брошура.

⁵⁸ Редактор – сопственик на в. "Македонски вести" бил Ангел Динев. Во разговор, воден во м. август 1995 година во Костоболната болница во Охрид Михаил Сматракалев, рековалесцент по претрпена операција рече дека "штабот" за објаснување и афирмација на македонското национално битие го сочинувале тројца: "Ангел Жаров, Васил Ивановски и Ангел Динев".

пак беше задувла македонскиот дух. Како само се дочекаа македонските (пишуваните на македонски јазик) стихови на Миладинов и Жизифов, на Коста Рацин и Венко. Какво насладување за душата беше да се слуша македонскиот хор на Атанас Романов образуван при Кукушкото братство во Софија.

Тоа силно оживување сред емиграцијата, во чија средина се пројавуваше будењето на македонската нација беше олеснето од новиот курс на класното работничко движење како и од поголемото внимание што им го посвети ВМРО (Обединета) на масовните македонски организации. Самораспуштањето на ВМРО (Обединета) во 1936–37 година и вклучувањето на нејзините кадри за работа во масовните македонски организации помогнаа уште повеќе за реализирањето на горните успеси⁵⁹.

Целата наша дејност во братствата, илиндэнските организации и во другите масовно емигрантско–бегалски здруженија се одвиваше под паролата на **македонското единство** за самозапазување од ударите на фашизмот, против подготвувањето на новата војна која ќе донесе (како што и донесе) нови нечуени несреќи за нашиот народ во Македонија.

Завршувајќи со појавата на македонскиот национален дух во редовите на емиграцијата во Бугарија, ќе укажеме на уште една друга значајна активност на сè по зацврстувачкото се македонско сознание во редовите на македонскиот народ и на емиграцијата во Бугарија, тоа беше создадениот во 1938 година во гр. Софија **"Македонски литературен кружок"**.

Тој во името на една за прв пат поставена задача: **СОЗДАВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИОНАЛНА УМЕТНИЧКА ЛИТЕРАТУРА** (стихови, раскази, репортажи, романи и др.) ги привлече и ги поврза (обедини) растурените македонски интелектуални сили кои сами работеа.

Се разбира, во него во прв ред влегоа само такви културни работници во чии гради веќе пламтеше идејата за "македонската нација" кои сознателно и искрено беа готови да работат за нејзиното утврдување. Такви прогресивни македонски писатели и поети за овој момент во прв ред се истакнаа: Коле Неделковски од Велес, Никола Вапцаров од Банско и Антон Попов од Петрич.

Во скоро време некои од кружокот ги напишаа своите убави песни и стихови, стихозбирки кои строгата фашистичка цензура спречуваше да излезат од печат, но затоа пак со воодушевување се рецитираа при другарски средби, екскурзии и забави.

Исто така се пишувала раскази и репортажи од борбите и животот на македонскиот народ и емиграцијата кои требаше да се објават во голем

⁵⁹ Ова тврдење на Васил Ивановски тешко може да издржи критика. Тоа во себе носи елементи на партиска дисциплина.

уметнички македонски зборник "Македонија". Меѓутоа, војните настани и особено политичките борби што се разгореа во Бугарија, по доаѓањето на германските војски ставија крај како на интересната и перспективна дејност на овој прв по својот ред кружок така и на животот на неговите први творци.

Така во 1941 година во борба со фашистичките поробувачи на Македонија честитиот и благ Коле Неделковски беше принуден да стави крај на својот живот за да не падне жив во рацете на непријателот.

Исто така во летото на следната 1942 година многу перспективните македонски поети Никола Вапцаров и Антон Попов беа осудени на смрт од бугарското фашистичко правосудие и беа стрелани заедно со жизнерадосниот и незаменлив син на Македонија Атанас Романов (Роман) од град Кукуш.

Тоа беше во редовите на емиграцијата. Додека во самата Македонија под бугарска власт сета оваа работа се одвиваше во кооперациите и домовите на читалиштата при што посебно заслужува да се забележи дејноста на девическите друштва "**Свежа струја**". Покрај барањата со чиста економска содржина, движењето овде уште ги издигаше и паролите за национална рамноправност и правото на самоопределување. Во прво време се бараше во постоечките училишта да се воведе изучувањето на историјата на македонскиот народ, и неговите борби за ослободување, потоа географијата на Македонија и нејзиното стопанство. Тоа требаше да доведе до трансформирање на бугарските училишта во македонски. Се разбира, беше незамисливо овие барања да се извојуваат пред создавањето на македонската држава, затоа што никој пат големобугарите од Софија нема да признаат дека Македонците се одделна нација, па да го дозволат изучувањето на такви предмети а уште помалку отворањето на македонски училишта.

Меѓутоа истакнувањето на овие барања беше од големо значење за популаризацијата на "нацијата", за натамошно засилување на процесот на националното освествување на македонското население во Петричкиот крај.

Освествувањето на Македонците како одделна небугарска нација од корен го сосекуваше "правото" на бугарските империјалисти и фашисти да го задржуваат под своја власт Петричкиот крај и да претендираат на цела Македонија. Националното освествување на Македонците им ги помешуваше сите "национални идеали" за "велика Бугарија" на најголемите непријатели на македонската слобода испречувајќи им се на патот на нивната освојувачка политика спрема Македонија. Затоа тие побеснеа од пројавата на "нацијата". Освен преку печатот тие ја засилија својата борба против неа и со полицијата. Дојдоа "провалите" на ВМРО (Обединета) во скоро сите градови во македонскиот крај; во Софија и Бургас во летото на 1935 година. На стотина доблесни македонски чеда, решителни приврзаници на "нацијата" заедно со Димитар Влахов и Владимир Поп Томов од

Задграничното биро беа дадени на суд, а десетици од нив беа осудени од 5 до 12, 1/2 години⁶⁰.

Меѓутоа, не се гасне она што не гасне. Борбата продолжи. При новиот курс, и без ВМРО (Обединета) таа (борбата) уште сè засили, со тоа што местото на последнава се пополни со широка мрежа на национално ослободителни комитети, што ги обединуваа сите македонски национални сили – вчера за борба против војната и фашизмот, денес за мир и претерување на фашистичките окупатори од Македонија, за слободна Македонија.

Најтешко настрада од војните Источна Македонија. Овде на два пати беа влегле бугарските војски и на два пати со своето повлекување (1913 и 1918 г.) повлекоа на стотици илјади бегалци. Цели градови и села беа опожарени (Кукуш, Скрижево, Горно Броди итн.) Скоро целиот овој дел на Македонија беше испразнен од македоно–словенското население. Еден трет бран од бегалци по силата на конвенцијата Молов–Кафандарис, за "доброволното" иселување 1924 година беше принуден да ги напушти своите родни села, да го остави својот имот и да замине за Бугарија. Овде тоа во крајот на краиштата се пролетериизира бидејќи бегалскиот заем што го доби бугарската влада од странство се употреби да го закрпи буџетот на државата, а бегалците беа "потпомогнати" и оземлени колку да се рече дека се оземлени.

При проценувањето на нивниот имот во Македонија и со обврзниците (облигациите) што ги добија се случија такви безобразија, за кои може да се каже како за грабеж. Во овие услови бегалците навлегоа во складиштата за тутун, претворајќи се во наемни работници. Тоа набргу ги револуционизира и тие ги исполнија редовите на работничкото движење во Бугарија.

Македонските бегалци кога влегоа во работничкото движење за сопствената заштита, за социјално ослободување, го сочувава споменот за татковината и не прекинаа да се интересираат за неа, дотолку повеќе што многу од нив, постарите не се откажаа од борбата за враќање во Македонија.

На тој начин сосема природно во Бугарија борбата на македонските маси за национално ослободување се поврза со борбата на истиве како работници и трудбеници за социјално ослободување, со тоа што често едната се преливаше во другата. Тоа среќно поврзување на македонското национално ослободително движење со работничкото движење во Бугарија даде голема сила и на едното и на другото и на целиот антифашистички фронт.

⁶⁰ Во прашање е големиот судски процес на членови на ЛЖК на ВМРО (Об) и на други раководни кадри одржан во м. јули 1936 година во Софија.

Тоа е главната причина како одговор на прашањето зошто баш во Македонија под бугарска власт и во редовите на емиграцијата нашето движење доби најшироки димензии и зеде наголем замав.

Тоа стана, по тоа што го наведовме, за сметка на празнењето на цела Источна Македонија од македоно–словенскиот елемент. На неговото место по поразот на Грција во војната со Кемалова Турција (1922–23 г.) беше населена огромна маса на грчка бежанија од Анадолија.

Единствениот крај под грчка власт каде компактно се сочувува македоно–словенскиот елемент е Јужна Македонија – Костурско, Леринско, Воденско. Како што погоре наведовме овде нашето население по војните исто така постепено почна да се ослободува од влијанието на старата бугарска пропаганда.

Во почетокот овде тоа исто така се развиваше стихиски и многу се колебаше. Потоа се појавија новите будители и организатори на обесправените и потиснатите македонски маси.

Вистина во овој крај ВМРО (Обединета) неможеше ниту да проникне, а не и да создаде свои комитети и групи⁶¹. Но овде под влијание на Грката комунистичка партија израснаа месни домородни кадри од работниците и народната интелигенција; во некои односи по практични, по способни да ги организираат борбите на масите во врска со нивните најчувствителни економски и национални барања.

Така во 1935 година тие успејаа дотолку што во некои села во Костурско и Леринско фактички го беа замениле грчкиот со словенски канон во црквите. А наставата во школите направија да се одвива на јазикот на којшто таму зборуваат учениците и луѓето.

Дознавајќи за тоа, големогрчкиот фашистички печат подигна страшна врева против тие наши сонародници, насаскувајќи ја против нив полицијата. Како резултат на тоа на десетици луѓе од овој крај беа уапсени и фрлени во интернација на островите. На тој начин непријателот му стави крај на едно дело во Леринско и во Костурско, кое беше многу карактеристично. Тоа говореше колку беше отишол напред процесот на освествувањето на македонското население, како нација и во Македонија под грчка власт.

Во Македонија под српска власт борбите на народот и на неговото осознавање се развија под крстосаното влијание на ВМРО (Обединета) и комунистичкото (работничко) движење. Овде, заедно со револуционерните работници во првите редови како први пионери будители врвеа младите сили на прогресивната и народна интелигенција. Меѓутоа, под огнот на

⁶¹ Очиглоедно Васил Ивановски не располагал со доволно информации за активноста на ВМРО (Об) во Егејскиот дел на Македонија. И овде беа создадени групи и комитети. Вистина нивната дејност беше куса. Дејствуваа едно до две години, но постигнаа значајни резултати.

жестокото прогонување од страна на големосрпскиот апарат тешко можеше да вегетира некое посериозно македонско движење а да не биде брзо откриено. Во 1926 година во **Велес** е открита тајната **терористичка (?) организација**⁶² и нејзините раководители дадени на суд.

Во 1928 година⁶³ влијанието на македонскиот народ е привлечено од познатиот "Скопски студентски процес". Нивната организација беше дел (клон) на ВМРО (Обединета)⁶⁴. Во многу места во Македонија беа создадени младински организации, повеќе од школска младина. По процесот настапи целосно организационо распаѓање. Но националното освествување во редовите на македонската младина се продлабочува а нејзината револуционерност јакне, таа бара практичен излез и поткрепа на својата борба за националното ослободување. Со засилувањето на теророт и разнородните потисништва на големосрпскиот режим борбата за остварување на македонскиот идеал станува се понепосредствена.

Во 1932 година под влијанието на ВМРО (Обединета) една група на средношколски младинци во Скопје создала самостојна македонска организација (МОР – Младинска револуционерна организација). Оваа организација е повеќе израз на кондензирана зараза и револт на младинци од колку инструмент за практично бојно решавање на македонското прашање. Таа имала и своја програма и устав. Нејзината крајна цел била слободна и самостојна Македонија. Создава свој центар во кој влегуваат Венко Марковски, Димче Хаџи Митревски и др. Се проширила и во други места во Македонија и успеала (да се поврзе) со познатите македонски младинци како Мицко Козар, Методи Тенекеџиев и двајцата од Прилеп. Политичката дејност на организацијата повеќе се ограничила на будењето на македонското национално сознание и на објаснувањето на ропската положба на македонскиот народ, подготвувајќи го за борба. Подоцна некој од групата под влијание на некои марксисти – Радован Заговиќ, Коста Рачин и др. започнале да се ориентираат кон марксизмот. Делумно тие беа привлечени во некои марксистички групи. Со откривањето во ноември 1934 година групата била потполно ликвидирана. Меѓутоа, со својата дејност таа остави доста длабоки траги во македонското ослободително движење, особено како трубач за разбудување на македонското национално сознание.

⁶² На приредувачот не му е познато постоењето и откривањето 1926 година на терористичка организација во Виена.

⁶³ Се однесува на михајловистичката организација "Младинска Македонска Тајна Револуционерна Организација" која имаше свои членови и меѓу студентите во Вардарскиот дел на Македонија. Српските власти под засега неразјаснети околности 1927 година ја откриле организацијата како резултат на кое во Скопје е организиран познатиот студентски процес.

⁶⁴ Тоа не е точно. Вистина е дека во студентската организација членувале голем број на школска младина, таа организација ја создаде автономистичката ВМРО под раководство на Тодор Александров, далеку пред основањето на ВМРО (Об).

Во 1934 година имаше еден комунистики процес на кој беше осуден Коста Рацин и др.

Во 1937 година беа уапсени неколку десетици македонски младинци, обвинети за нелегална комунистичка дејност (Велес, Штип, Прилеп, Скопје и др.).

Во 1940 година во Скопје – нов комунистички процес на македонски младинци. Некои беа осудени. Истава година беа осудени и некои младинци од Битола, Охрид и околијата врз основа на Законот за заштита на државата.

Најпозната е "**Илинденската демонстрација**" во **Прилеп на 2 август 1939 година***, кога една група од неколку стотини работници и работнички, интелегенција, граѓани, враќајќи се од еднодневната екскурзија направена надвор од градот, пеела револуционерни песни, демонстрирала по Прилепските улици. Ги придржувала маса на народ. На неколку места биле подигнати трибини. Говорниците зборувале за положбата во Македонија и исфрлила револуционерни пароли, меѓу кои и таа во Слободна Македонија. Доцна вечерта кога власта употребила бројна полиција демонстрацијата била раствурена. Како резултат на тоа биле притворени неколку души и потоа биле дадени на суд но не биле осудени.

Во 1936 година на Белградскиот и на Загребскиот универзитет е формирало културно–просветно друштво "**Вардар**". Тоа одигра голема улога за обединување и идејното подигање на македонската студентска младина. Неговата цел беше културно–просветна дејност во пределите на Македонија (званично Јужна Србија, Повардарие) т.е. запазување и распространување на македонското народно твоштво и неговиот колорит, народни песни, ора итн. На седниците се држеле беседи на разни теми. Во повеќето се зборувало за материјалното богатство на македонската земја и за економската положба на нејзиниот народ. Уште од првите денови "компетентните" непријателски го дочекаа "Вардар". Тоа дојде како реакција против борбата на југословенската и македонската прогресивна студентска младина. "Компетентните" бараа влакно во јајце за да се ослободат од тоа непријатно за нив друштво. Тие состав ја следеа неговата тенденција. За нив обединувањето на македонската студентска младина беше најголема опасност. Зарем е чудно тогаш како резултат на апсењето на неколку членови на "Вардар" истово за секогаш беше забрането.

Позната е борбата на Југословенската студентска младина за автономија на Универзитетот. Годините 1934–41 се исполнети со упорна борба на студентството во Југославија против сите непријатели, што се обидуваа да му ги одземат со крв спечалените права и слободи. Во пламенот

* Илинденската демонстрација во Прилеп е одржана на 2 август 1940 год.

на оваа борба се создаде така нареченото **народно студентство**, кое беше дел од осознаените студенти. Тие студенти потполно беа народни, длабоко поврзани со нродот. Во време на распустот беа во постојан допир со народните маси, им ја објаснуваа политичката положба а во време на политичките битки тие беа во првите бојни редови. Така е создадена и **група на македонските народни студенти**. Се организираа собранија на кои се третираа како општополитички прашања, а се анализираше општополитичката положба на Македонија, се поставуваа определени практични задачи за широка агитаторска и пропагандистичка работа меѓу македонските маси. Помеѓу големиот број на македонски народни студенти особено со својата дејност се пројавуваа: Мирче Ацев, Страшо Пинџур и др.

Македонските народни студенти изиграа извионредно голема улога за борбената подготвеност и мобилизација на македонските народни маси во борбата за остварување на нивните економски и политички слободи. Координирајќи ја борбата на македонскиот народ со борбата на останатите народи во Југославија – македонските народни студенти извршија огромна работа за раскинување на хегемонистичките окови на големосрпскиот централизам. Македонските народни студенти освен македонското национално сознание уште ги утврдуваа и прогресивните сфаќања, насочувајќи ја нивната борба во демократскиот дух.

Колку повеќе се засилувше борбата на народите на Југославија колку повеќе таа се заоструваше и добиваше непомирлив карактер, ослабувајќи ги традиционалните позиции на големосрбизмот, толку пожестоки и безобзирни беа обидите на пропагантите на српскиот шовинизам да ги "докажуваат" своите историски права, особено врз Македонија. Реакционерната големосрпска група од "**Српскиот клуб**"⁶⁵ кој го сочинуваа некои професори шовинисти, индустрисалци, новинари и др. кои особено се истакнаа во својата омразна империјалистичка пропаганда. Во тој поглед со својата антимакедонска активност посебно се издвојува професорот по археологија Никола Вулиќ. Тој во бројни статии, во разни званични весници и списанија се обидуваше да ги докаже "историските" права на Србите врз Македонија, безстрамно фалсификувајќи ги историските факти. Со оваква мизерна пропаганда тој се стекна со голема омраза кај македонските маси.

Македонските народни студенти беа принудени да му одговорат во едно **отворено писмо**. Во него тие јасно и недвосмислено, со силата на необорливи факти ги отфрлија лажните аргументи на големосрпскиот професор, и го докажаа историското постоење на македонскиот народ и на неговото национално оформување. А кога тој се обиде на Универзитетот во Загреб да држи предавање, застапувајќи ги претензиите на големосрбите

⁶⁵ Седиштето на клубот било во Белград.

врз Македонија, група присутни македонски студенти, до крајна степен револтирани, му дадоа една добра лекција бомбардирајќи го со расипани јајца.

За големото национално сознание на македонската студентска младина во Југославија и за нејзината ролја во македонското ослободително движење многу работи би можеле да кажат и македонските студенти од Софија каде во 1939 година при организираната средба со македонските студенти од другата страна на границата (Софијанци) просто беа задивени од македонските студенти што дојдоа од Југославија. Последните ги беа одушевиле со својот пламен на вдахновени пионери на формирачката се македонска нација.

И ете така по несреќата од војната и разочарувањето на Македонците од големобугаризмот, настапи вистинскиот процес на национално самоосознавање на македонскиот народ. Новите народни будители кои незадоцнеа да се појават, дојдоа да го осмислат овој етнички процес и да го подигнат за една повисока стапка македонското национално сознание. Но се најдоа сè уште многу бугаризирани, не ослободени од влијанието на старата егзархиска пропаганда Македонци, кои се беа замориле да го очекуваат своето ослободување од бугарската армија. Во идните глави ќе видиме што стана и со тие наши сонародници.

Глава VIII

ВТОРАТА ИМПЕРИЈАЛИСТИЧКА ВОЈНА И МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ

1. Втората светска војна. Германското навлегување на Балканот. Предавството на бугарската влада. Југославија спроти војната. 27 март.

Во текот на септември 1939 год. започна најкрвавата и безразборна Втора светска војна. Германскиот агресивизам не запре со "аншлусирањето" на Австрија и со присоединувањето на Чехија – тој бараше нови "животни простори", ударот се насочуваше кон Полска. Стремежот на хитлеризмот сè повеќе ги застрашуваше интересите на Англија и Франција. Минхенското недоновче не им ги исполни желбите и надежите на Англо-Французите; германскиот империјализам тргна по патот на најмалиот отпор. Така пламна грабачката војна со целиот свој ужас. Двата непријателски лагера – Германија, а отпосле и Италија, од една страна, Англија и Франција, од друга страна, се противпоставија еден спроти друг до истребување. Меѓутоа, за една неполна година германско-фашистичките орди навлегоа речиси во цела Европа, им ја зедоа слободата и ограбија неколку слободољубиви народи, ја исфрлија од стројот Франција и со својата милитаристичка бескруполозност се обидуваа да ја смачкаат Англија. Тоа беше година на опијанетости на триумф од лесните победи на оружјето на германскиот фашизам. Настапуваше пролетта 1941 година. Англија не беше победена; таа дури не беше ни наполно изместена од континентот. Грција херојски се бранеше од италијанскиот мршојадец. Поминаа неколку месеци, а италијанско-грчкиот фронт не беше поместен. Тенденцијата на новата агресија на хитлеристите се насочуваше кон Балканот. Југославија беше на предниот удар. Пред да проговори оружјето беше потребно да се чуе јазикот на дипломатите. Јадицата беше добро наместена. По љубезните приеми од фирерот и розовите ветувања, претставниците на југословенската влада: Цветковиќ и Цинцар-Марковиќ се согласија да го потпишат пактот за преминувањето на германската војска низ Југославија. Впрочем, како да не се согласат, кога за оваа услуга на југословенските државници им беше ветен Солун и излегувањето на Егејско Море. Не помалку среќни беа и бугарските државници во добивањето на ветување од Хитлер. Фирерот ги опсипуваше со севозможни ветувања и награди оние што ќе му бидат послушни. Бугарската влада и погерманчениот цар немаше што да мислат; најудобниот момент за остварувањето на долгогодишните аспирации беше на лице. Само едно "амин" на послушното Народно собрание и вратите им

беа отворени на германските орди. Судбината на Бугарија беше запечатена. Уште еднаш бугарскиот народ беше предаден од своите државници. Тоа беше историски момент не само за него туку и за судбината и на другите народи на Балканот.

Во Југославија вриеж. Владината политичка ориентација ги раздвижи сите слоеви – нивната внимателност се изостри. На широките маси воопшто не им се бендисуваа посетите на нивните државници кај Хитлер. Незадоволството беше големо. Тоа опфаќаше и голем дел од врововите, несомнено и во владата. Политичката криза сè повеќе се заоструваше и земаше сè поширок замав. Антифашистичкото настроение на масите нараствуаше. Само една искра и народното негодување ќе се претвореше во разгорен пламен. И ете токму се вратија потписниците на пактот во Белград, утрото ги завари како уапсеници. Тоа беше 27 март – денот на превратот.

Белград заклокоти: додека "превратниците" на чело со генерал Симовиќ, речиси без противставување ги заземаа министерствата и воените објекти и преку радиото разгласуваа сред народот за новонастанатата положба, апелирајќи за верност кон новопоставениот на престолот крал Петар II, белградските улици татнеа и грмеа од разни антифашистички пароли исфрлани од грлата на многуилјадната маса од народот. Шаренилото на транспарентите со многубројните фотографии на големиот советски државник, хармонично се слеваше со такtot и со настроението на таа огромна маса. Никогаш Белград не бил толку моќен и величествен, како во овој ден! Тоа беше одлив на омразата и на незадоволството собрани со години кај народните маси против политиката на неговата влада, што се карактеризираше со корумпирањето на национал–реакционерните елементи во Хрватска, Словенија, муслуманите, ползувајќи ги за растројството на народните редови во нивната борба за рамноправност. Исползувањето на еден народ спроти друг, тоа беше политиката на рамнотежата на великосрpsката клика. Таа хајка во својата противнародна политика во почетокот се потпираше на оние што му кумуваа на Версај – на англо–француската реакција; но штом гнилиот версајски поредок ја даде можноста да натежнат спроти европските империјалистички сили фашистичките држави, великосрpsката хегемонистичка клика се преориентира кон оската. Сè од 1935 год. наваму ориентацијата на надворешната политика на југословенската влада беше на страната на Германија и Италија. Милан Стојадиновиќ – тогашниот претседател на владата и најкрупниот финансиски магнат во Југославија во својота фирмоманија се обиде да ја сврзе здраво земјата за коленицата на фашизмот. Тој им ги отвори тогаш широко вратите на економските богатства на Југославија на фашистичките капиталисти. Постепено една по друга најважните гранки на индустриската беа поставени под контролата на германскиот капитал. Со експлоатацијата и со исцичувањето на баснословните печалби од страна на странските

капиталисти, уште повеќе се влошуваше положбата на широките народни маси. Клириншкиот систем доведе до замирање на економскиот живот во земјата, а заедно со тоа се зголемуваше и негодувањето на селаните. Големата разлика на цените меѓу селските и градските продукти во штета на првите, многу лошо се одразуваше врз економската положба на селаните. Сите обиди на владата за целосна ликвидација на разните демократски организации и институции, наоѓаше главен отпор кај народните маси. Создадените одозгора работнички организации "Југорас" за да се разбие единството на работничката класа и за да се претвори таа во орудие на владината политика, одвај се крпеа благодарение на паричните инјекции и севозможните привилегии за членовите. Фашизмот беше наполно туѓ и неприфатлив за народите во Југославија. Тој го олицетворуваше великосрпскиот централизам – потисништвото над несрпските народи, вешто замачкан со 6–то јануарската фирмада од 1929 год. "Југославија". Тоа беше и основниот пункт, што дејствуваше обединувачки во здружената опозициона борба на сите народи во Југославија за симнување на великосрпската влада. Борбата против фашизмот значеше борба за прекинување на веригата на великосрпското господство, борба за рамноправност на народите во Југославија. Централната алка беше хватското прашање, тоа ги обединуваше сите демократски сили од сите народи во Југославија меѓу кои и македонскиот.*

Поради извесни причини не беа постигнати оние резултати што ги очекуваше хватскиот народ, а исто така и другите народи; зашто на чело на ХСС беа оние госпада што на барањето на хватскиот народ гледаа како на перспектива како да ја разделат властта меѓу себе и великосрбите (како што се случи во 1939 год. со спогодбата Мачек – Цветковиќ). Тие сметаа дека со една обична спогодба за делба на властта меѓу нив ќе ги симнат од дневниот ред сите национални барања на народите во Југославија. Тоа беше во полна хармонија со политиката на лидерите на ХСС што ги игнорираа (ги одрекуваа) националните барања на другите народи, како што беа на Словенците, Македонците и на тој начин другите народи со право гледаа на стремежите на Хватите – на тенденциите на великосрбите, на гнев и потискање на другите народи во Југославија, како резултат на кои се стеснуваше и се ослабнуваше борбата и на самиот хватски народ. Кога фашизмот беше толку многу намразен и несакан од сите народи во Југославија, зар е чудно што превратниците на чело со генерал Симовиќ со

СДСМ

*Во оригиналот е прецртан овој текст: "Но пресилено би било да се верува дека лидерите на здружената опозиција ја сметаа борбата на македонскиот народ како борба за самостојно национално осуствување; така што тие во однос на македонскиот народ како да водеа големосрпска политика. Македонците и за нив беа Јужносрбјанци или доколку хватските лидери (Мачек и др.) се согласуваа да ги разликуваат Македонците од Србите тоа го правеа само за да ги зацврстят добро своите позиции во Македонија. (Ова најдобро потоа се виде по влегувањето на Мачек во владата).

еден замав успеаа да го симнат регентството** и погерманчената влада? Зар е чудно што моќните работнички маси низ белградските улици громко го демонстрираа своето неодобрување на империјалистичките стремежи на германскиот фашизам и на издигнатите трибуни им ја изразуваа својата готовност за борба против секој фашистички напад.

2. Војната. Причините за брзиот разгром на Југославија. Настроението на македонскиот народ и одбраната на Југославија.

Дваесетиседуммартовските настани и превратот во Берлин беа пречекани со голема озлобеност.

Зар можеше возгордеаниот фирмер да го заборави денот кога неодговорните толпи низ белградските улици го газеа неговиот портрет. Народот што се дрзна на такво нешто, требаше да го почувствува целиот ужас на неговата одмазда. Југославија беше на прагот на војната. Народот го чекаше тешка проба. Делумната мобилизација се претвораше во општа. Белград се празнеше небаре секој ја чувствуваше неговата скррешна страшна судбина. Возовите беа преполнети со луѓе, војници и материјали. Паузата заврши. На 6-ти рано утрината, во својата реч на радиото Хитлер ја објави војната со Југославија. Во истото време две–тристотини германски бомбардери му го донесоа на Белград садистичкиот поздрав на германскиот фирмер, испуштајќи го својот смртоносен багаж над беспомошното население. Трогливите писоци на беспомошните жртви дисхармонично се слеваа со грмежите и разурнувањата во раното пролетно утро. Злогласните метални птици ја повторуваа два–трипати својата пеколна игра речиси необоспокојувани од југословенската противвоздушна одбрана. Резултатот на овие две–тричасовни игри беше: огромни разурнувања и над 30 000 жртви, мрти и ранети.

Војната започна. Идеа вестите за навлегувањето на Германците од север и исток, а на Италија од запад. Насекаде пробив. Крајграниците места уште првиот ден осамнаа исполнети со германски војски, а по два–три дена речиси цела Македонија и Србија до Ниш беше во германски раце. Немаше никаков отпор, југословенската армија уште при првиот удар беше разбиена – војските испрекинати, командувањето оневозможено, а одделни делови на војската се разбегаа во паника. Единствено посериозен отпор му беше даден на непријателот во Западна Србија и во Босна. (Делумно и во Црна Гора на Италијанците), но по две недели цела Југославија беше принудена да го сложи оружјето (17. IV 1941 година).

** Во оригиналот е прецртан зборот: **намесништвото**.

Така настапи разгромот на Југославија. Тоа се случи за толку кусо време – но причините беа на лице. Југославија не беше подгответена за војна. Таа беше длабоко подгответена од петтоколонашките и од фашистичките агенти, што ги заземаа најодговорните позиции во југословенските воени институции. Нивното предавство му беше јасно на народот уште првиот ден. Непријателот беше запознаен со сите воени тајни. Саботажата беше најмоќното разурнувачко средство во рацете на петтоколонашките елементи. Зар малку беа случале кога војниците добиваа наредба да се отстапува, макар што немаше причина за такво нешто. Во Ниш војниците заместо муниција добиваа запечатени вагони со мандарини и со портокали. Многу пак други чети добиваа стари и 'рфосани, избелени и сосема невозможни за употреба оружја. На таков начин петтоколонашите им ги отворија на Хитлеровите орди вратите на Југославија. Но не е само тоа. И покрај добиените огромни буџети за Министерството на војната, парите не беа употребувани за воените потреби, туку најголемиот дел од нив одеше во џебовите на министрите и на оние што им беа близки. Клирингот со Германија и овде го имаше своето "благодетно" влијание. Златното банатско жито се петвораше во 'рфосани и застарени германски машини. Зар е тогаш чудно што најголемиот дел од оружјето во воените магазини се покажа негодно, старо, сосема несоодветно за современите барања на модерната војна. Притоа не беше од мало значење за таквиот исход на војната и постојаното национално потисништво. Неподносливата експлоатација на широките народни маси тесно се преплетуваше со националниот гнет. За потчинетите народи беше туѓо југословенското општествено заедништво. Македонскиот народ особено ја чувствуваше на својот грб таа национална потисничка политика на великосрбите. Македонија навистина беше колонија од која безмислено се цицаа нејзините економски богатства. Притоа, меѓутоа, Македонците беа најбесправните од сите други народи во Југославија. Рамноправноста пред законот, што толку многу се потцртуваше од одговорните фактори, за Македонците беше скриен камшик, што го тераше да го избрише својот национален индивидуалитет и да се признае за Србин (поточно "Јужносрбијанец"). Таквата држава, што економски го притискаше и политички го тормозеше, за македонскиот народ беше сосема несакана и омразна. Таа омраза растеше особено побрзо во процесот на неговото осознавање како Македонец. Поголемиот дел од македонскиот народ го гледаше своето ослободување само како резултат од уривањето на таа држава. И чудно ли е што потоа кога настапи разгромот на Југославија речиси големиот дел од македонското население не ја криеше својата радост, не сознавајќи во тие моменти на привремено опијанување дека иде ново, полошо и поцрно раптство... Таква беше социјалната и политичката спстановка во Југославија, тие беа причините што дејствуваа за нејзиното брзо разгромнување. И покрај моќното антифашистичко движење што се разви силно спроти превратот и на самиот ден, тоа не беше во состојба да ја измени положбата што постоеше независно од него. Разурнувачките

изнемоштеност по полициските участоци за да го предадат оружјето... Од секој селанец се бараше да предаде: пушка, муниција, бомби и др. Не беа ретки случаите кога селаните беа принудени да купат оружје со пари и да го предадат, само за да бидат на мира оставени!! Паралелно со претресувањата и преследувањата по селата започнаа преследувањата и по градовите.

4. Засилување на економско-политичкиот гнет над македонските народни маси. Разочарувањето на македонските народни маси минува во омраза против фашистичка бугарска власт. Националното самоосознавање на македонските народни маси. Партизанското движење и преродбата на илинденските традиции.

Брзото замирање на економскиот живот по градовите, што беше диктирано од воената опстановка, насилиното одземање на земјоделските продукти од селанецот за неверојатно ниски цени (пченицата по 6 лева, пченката по 3,5–4 лева), безогледните самоволија на корумпираното фашистичко чиновништво, што гледаше колку што може повеќе да го ограби македонскиот народ и збогатено да се врати во старите предели; полициското тормозење што го преживува градот и селото од блокадите и претресите – сето тоа за кратко време го олесни и го забрза преломот меѓу македонскиот народ и новодојдената бугарска фашистичка окупациона власт. Македонскиот народ не само што доживеа целосно разочарување во своите "браќа ослободители" туку уште повеќе во неговата душа започна да се развива омраза, што од ден на ден стануваше сè поголема.

Македонскиот народ, што во прво време се радуваше од "слободата", за кратко време на својот сопствен грб можеше да почувствува дека тоа е фалшива "слобода" и дека новата власт и бугарската држава не е негова и со ништо, ама со ништо таа не се разликува од старата великосрпската држава. Единствената разлика се состоеше само во тоа што првата имаше српска, а втората бугарска етикета. Тој виде и почувствува дека едните, великосрпските државници го нарекуваа Јужносрбијанец, а сега вториве Македонски Бугарин. Каква иронија лежи во сето тоа?! Зар не можеше сега Македонецот наполно да се отрезни и да се убеди дека тој не е ни Јужносрбијанец ни Македонски Бугарин?! **Да, по преживувањето на новата и последна промена Македонецот наполно разбра дека тој претставува нешто одделно од едните и од другите; дека тој е одделна националност со сите елементи на лице, што има и свое историско право на самостоен слободен живот во братско заемно разбирање со своите соседи.**

Ако до овој момент туѓите пропаганди и влијанија влеваа заблуди во неговото национално чувство – го прекршувал неговиот национален

развиток, тоа отсега натаму немаше за нив повеќе место. **И ние денеска со полно право можеме да кажеме дека националната свест на Македонците наполно се кристализира и се оформи.**

За да се убедиме во тој факт доволно е да ја погледнеме денешнава борба што тој ја води.

Германско–советската војна многу го забрза одот на национално–ослободителните борби на народите во Европа што беа поробени од фашизмот. Во тој број и македонскиот народ ја прифати највисоката форма на борба – вооружената борба. Ако во првите моменти нашиот народ не можеше одеднаш да ја разбере, тоа тој понатаму наполно ја разбра суштината на разбојничкото навлегување на хитлеровите орди во огромната советска земја. Тој сфати дека тоа не е никаква политичка механизација – ами јавен стремеж на германскиот империјализам, што си ја поставил целта да им ја уништи слободата на советските народи и да ги ограби неисцрпните богатства на руската земја.

И така, Советскиот Сојуз стана челник во борбата на народите против фашизмот; и во неговото лице потиснатите народи, а во тој број и нашиот народ, гледаа со полна верба свој најголем заштитник и гарант за нивното целосно ослободување.

Преследувањата од бугарската полиција на побудните и поактивните македонски синови, ги принудија да минат во илегалност. Потрезвените народни синови, што беа регрутirани од бугарските окупациони регрутни воени комисии и што не сакаа да станат во бугарската фашистичка армија, исто така минаа во илегалност. И на повикот на Комунистичката партија и под нејзиното раководство тие беа првите што се одзванаа на повикот и што стапија во првите националноослободителни партизански одреди и така по 4–5 месеци од своето "ослободување" македонскиот народ го крстоса оружјето со својот "ослободител". **Роденденот на македонското национално партизанско ослободително движење е 11. x 1941 год.**, ден кога четите на гр. Прилеп и Куманово забродија низ македонските планини. Заедно од илинденските традиции, следејќи ги примерите на своите дедовци и татковци, тие го фатија стрмниот, но единствениот пат за дефинитивното ослободување на македонскиот народ. Така беа поставени основите на националното ослободително партизанско движење на македонскиот народ.

5. Кулминационата точка; засилените престапнички постапки на бугарската фашистичка полициска власт (измачувања, убивања, затвори, масови интернирања); разрастување на македонското национално револуционерно движење - масовно партизанско учество. Завршниот процес на сознавањето и оформувањето на македонскиот народ како нација.

Не беше малку изненадена бугарската фашистичка власт со првите вооружени одреди на македонскиот народ. На окупаторите никако не им се веруваше дека "бугарскиот" Прилеп може да роди такви (борци) синови, што ќе кренат рака на својата "мајка ослободителка", како што се случи тоа ноќта на 11-ти октомври 1941 год. Не, тоа е невозможно. Тоа се само Срби или србомански елементи, така им објаснуваа (расправаа) побугарените македонски богати дебеци во Софија на своите бугарски собраќа по капиталот. Требаше да се преземат енергични мерки, со кои ќе беше до дното искоренето злото. Требаше да се почувствува здраво тупаницата на бугарската власт – да разберат сите тие што дрзнале да ги разнишаат темелите на царството дека ќе бидат строго казнети. Со орган и меч – тоа беше повикот на бугарската фашистичка буржоазија. И настапија бесни преследувања, тормозења, апсења и сл. Окупаторските орди се натпреваруваа во престапите и во самоволијата над македонското население. Целта им беше да го заплашат македонскиот народ со сите средства и насилиства, да ја загаснат пламната искра на првите пожари на македонското народноослободително дело. Војската и полицијата го зедоа зборот. Македонската земја повторно се ороси од зоврената крв на првите мортири. Фашистичките судилишта ја отворија сесијата на својот крвав репертоар. Под ударите на нивниот драконски бич, десетици најдобри македонски синови и ќерки безмислено беа испраќани на растрел. Прилеп и Куманово беа првите погодени жртви на фашистичкото правосудство. Од деветте фатени кумановчани–четници петмина се осудени на смрт, а другите четворица ја одбегнуваат смртната казна благодарение на малолетноста. Прилепскиот процес ги дава истите резултати. Полнолетните на смрт – другари в затвор. Реакцијата беснееше; масовни апсења, процес по процес. Затворите се полнеа со најпреданите синови на македонскиот народ.

Самоволијата и престапните постапки на окупаторите, ги разбија сите илузии кај македонското население за добрите намери и желби на бугарската фашистичка власт. Во својата фантазија Македонецот ги споредуваше сверските постапки на бугарските окупатори со постапките на великосрпските деспоти и тој идеше до заклучокот дека "така и србите не ни **праева**".* Процесот на неговото отрезнување разраснуваше толку

* Реченицата во наводниците е на македонски и во оригиналот. (Заб. на прев.).

побргу. И кај најпростите маси се раѓаше свеста за одделниот индивидуалитет на македонскиот народ - наполно различен од Србите и од Бугарите. Започнатата народноослободителна борба го избиструваше тоа чувство дури и кај оние што беа длабоко под влијанието на својот стар егзархиски багаж. Во почетокот, не сакајќи уште да ја признаат омразната дејствителност создадена од бугарските фашисти во Македонија, тие само сомнително ја нишаа главата и тврдеа: "не, не се истите (Бугари)".

Првите дни по доаѓањето на бугарските окупатори во Македонија, кога поголемиот дел од македонското население со голема верба очекуваше справедлива казна на сите шпиони и противнародни елементи, оние што под српското ропство го газеле и го тормозеле, и кога наместо да ги види своите злосторници понижени и казнети – тоа ги виде како се бакнуваат и се братимат со бугарската фашистичка власт (случајот со М. Багричевиќ, началник на српската полиција во Скопје, политичкиот оддел, познат по своите зверства и омраза кон побудните синови на македонскиот народ, а којшто по доаѓањето на бугарската фашистичка полиција беше великолепно услужен со банкет и испратен за Србија, со тоа што му ставиле на располагање 3 вагони за пренесување на стварите, додека на другите чесни Срби не им се дозволуваше да земат ни по 2 куфера).

Наспроти озлобеноста македонскиот народ не можеше уште да разбере дека и овие денешниве "ослободители" ќе му станат толку несакани и омразни како оние. Тогаш македонскиот народ уште не го знаеше фактот дека всушност и едните и другите по своите престапи, по својот гнет над македонскиот народ биле браќа; оттука иде и нивната љубов и дружба. Требаше да изминат само неколку месеци, за да го сфати Македонецот тоа нешто во поголема мера.

По првата хајка, по првите самоволија и крвавата расправа со првоборците на македонскиот народ, бугарската престапна власт сметаше дека го изгасна појавениот пламен на илинденските потомци. Тие се надеваа дека и другите илегалци што се беа распроснale на разни страни, ќе бидат фатени во иднина кога ќе настапи зимата, и на тој начин, ќе ја убијат и последната вера кај македонскиот народ за неговото ослободување. Тоа беше сметка без крчмарот. Во пролетта на 1942 год. револуционерното народноослободително движење уште посилно разрасна. Сверствата на фашистите не го уплашија македонскиот народ, ниту го натераа да се превитка пред нивните ветувања за милост – ами обратно од секоја капка крв на првите македонски мортири, се породија десетици и десетици нови борци, готови да го жртвуваат својот живот за слободата на својата сакана земја.

Револуционерно-ослободителната борба на македонскиот народ сè повеќе разраснуваше. Заедно со неа се зголемуваше и бесот на фашистичката бугарска власт. Апсењата и престапните постапки се засилија, а судските терезии на цар Борисовата правда стапија во дејство.

Во Скопје се одржа мајскиот процес на 60–мина, од кои имаше неколку смртни пресуди. (Следуваа четири егзекуции). Во Прилеп пак процес. Од особено значење е процесот на 42–цата во Битола. Каква мажественост, каква смелост на овие македонски младежи, што изјавија отворено пред бугарскиот фашистички суд дека тој не ги суди нив, туку го суди македонскиот народ, чиишто изразители се тие. И кога претседателот, заплашувајќи ги со смртна казна, го бара нивното покажување, тие со презир одбиваат да се покаят. Се изрекува пресудата дванаесет (девет во отсуство) смртни казни, а другите во најголемиот дел се осудени на доживотен затвор. По два дни трите смртни пресуди беа извршени.

Овие самоволија на бугарското правосудство уште повеќе го озлобија македонскиот народ. Тој јасно гледаше дека бугарските фашисти го сакаат физичкото истребување на најискрените синови и ќерки. Колку што растеше омразата кај македонскиот народ против окупаторите – толку повеќе тој му ја укажуваше својата помош и поткрепа на народноослободителното движење со тоа што им ги отвораше своите врати на партизаните и на илегалците.

Во текот на летото веќе забродија смело низ кршните македонски планини четниците. Народот почна да зборува со восхит за овие млади, бујни и неустрашливи борци. Додека во Битола, крвавиот министер на внатрешни работи Габровски со групичка платени и заблудени стари македонски "дејци" го валкаше светлото знаме на големиот ден – Смилево ја повторуваше својата херојска историја. Пламените речи на верните македонски синови за новото фашистичко ропство, во душите на смилевчани го распламтуваа блесокот на Илинденската епopeја. И другиот ден во својата жешка желба за слобода, на пазарот во градот, полн со ентузијазам, тој ги претставуваше своите нови хери. По Смилево дојде Плетвар. По Плетвар Кажане. Насекаде смелите македонски партизани држea речи сред народот, ја крпеа неговата вера и надеж во скорото и конечно ослободување на македонската земја од последните мршојадци – бугарските окупатори. По општините тие ги палеа даночните списоци и образуваа народен суд за шпионите и за народните злосторници. Во тие моменти здравиот и нерасипаниот македонски селанец го забораваше црното фашистичко ропство – тој заедно со своите љубени борци го изразуваше чувството на големата радост – соработуваше со нив, а во многу случаи и ги придржуваше. Растеше пламенот на големите апостоли на македонското националноослободително дело, но заедно со тоа се зголемуваше и засилениот терор на бесните фашистички орди. Беше објавена вонредна состојбата во Битолската област, дотераа нови војски, го зголемија бројот на полицајците и започнаа крваво преселување. Стотина бујни македонски синови и ќерки беа поставени надвор од законот и прогласени за разбојници, а нивните семејства измачувани; им беа одземени купоните (освен купоните за леб), секој машки член во семејството над 14

години требаше да се јавува во полицијата двапати дневно, патувањето им беше ограничено и сл. Еден дел од нив беа и интернирани. Како венец на полицискиот бес беше Прилеп и околината во текот на септември 1942 год. Тогаш беа извршени големи злосторства над граѓаните и селаните: три куки беа запалени, шеснаесетмина стрелани, со десетици уапсени, околу 50–60–мина беа испратени во логорот Ксантиско, а за Рампо Левката, Добри Иванов и уште тројца други прилепчани, по нивното апсење во истиот месец, ни до ден денешен не се знае што станува и каде се? Се зголеми бројот на участоците и се исполнува со шпиони македонските градови и села. Така започна крвавата хајка на македонското население.

Уверен во справедливоста на борбата што ја беа започнале смелите борци, македонскиот народ не се исплаши од сверствата на бугарските фашисти, тој не се превитка пред неговиот окрвавен камшик, ами напротив кај македонскиот народ се разрасна и **се задлабочи омразата против потисникот, закрепна неговото национално чувство и изникнуваа нови сили за отпор**. Колку што се зголемуваше (гнетот) бесот и теророт на бугарската фашистичка власт над македонското население, толку повеќе се рашируваше и се забрзуваше процесот на отрезнувањето, на националното осознавање на нашиот народ **како одделна нација**. Велешките села и Велес во месец ноември и во декември преживеаа вистинска голгота на држко измачување и убивање од бугарските полицајци и од војската. Јаболчишта, Габровник, Рудник, Војница искусија маченички часови на крвавата бруталност и на валканите престапи на бугарските фашисти, но духот на Македонецот беше нескршлив, тој со својата мажественост, тврдост и смелост ги победи сите непријатности и во процесот на тие борби тој ја закали националната свест. Кулминацијата точка на фашистичките самоволија беа безодговорните измачувања и убивања од воено–полициските маршојадци на најдостојните синови на македонскиот народ како Мирче Ацев од Прилеп, Страхиј Пинџур од Кавадарци, Благој Страчката и Славчо Терзивчето од Велес во јануари 1943 год. Но тоа беше и почеток на залезот на бугарската фашистичка власт во Македонија.

По две години на великубугарското господство во Македонија, по две години на системно цицање и експлоатирање на македонскиот народ, на политичко тормозење и на административно–бировратско самоволие – македонското население го проживеа и последниот обид на бугарската пропаганда да се направи од него монета за поткусурување. Благодарение на смелата вооружена борба на најдобрите синови на македонскиот народ од работничко–селските и од интелигентските редови, се раскри маската на бугарските окупатори како "ослободители" на македонскиот народ, се покажа неговото мршојадно и грабливо лице. На бугарската фашистичка власт, наместо очекуваната помош во спроведувањето на нејзините пеколни планови – македонскиот народ ѝ го даде решително својот збор преку светлите дела на своите неустрашливи партизански борци. Тој засекогаш

го погреба во архивата на лошите спомени вештачки насаденото од бугарската пропаганда уште во турски – за него туѓото бугарско чувство. Требаше уште еднаш македонскиот народ, по патот на најтешките искушенија, по патот на крвавиот гнет да сфати дека неговата вистинска слобода ќе дојде не од српските, бугарските и грчките мршојадци, туку само како резултат на неговото национално сознавање и разграничување на своите сопствени сили во борбата со нив (аспираторите).

Имаше три фактори што дејствуваа решително за забрзувањето на тој процес, за избиструвањето на националното чувство на македонскиот народ и на неговото оформување како нација.

Прво, македонскиот народ во текот на две окупации доволниги искуси горчливите плодови на бугарската пропаганда, па како резултат на тоа настапи целосно и неповратно разочарување во бугаршината.

Второ,* постојното антифашистичко настроение кај македонското население, создаде во процесот на борбата против српските хегемонисти што прврремено се скрши (до настапувањето на Германско–советската војна, разбивање на заблудата за сојуз меѓу Германија и Русија), но кое подоцна благодарение на разраснатата вооружена борба на македонската авангарда и на нејзината непрекината национална будителска дејност сред македонското население, придонесе не само за засилувањето на тоа антифашистичко настроение туку и за раширувањето и вдлабочувањето на националното чувство кај Македонецот.

На тој начин, народноослободителната антифашистичка борба на македонскиот народ, тесно сврзана со остварувањето на неговата национална слобода во процесот на кристализацијата на тоа национално чувство - за малку повеќе од две години од идењето во Македонија на бугарските окупатори стана, огромна сила, што решително прекина со сите за него туѓи чувства. И така, со разбивањето на последната (и најопсната) заблуда - бугаршината, со отрезнувањето, се избиструва македонската национална свест и процесот на националното оформување на македонскиот народ решително се определува и завршува.

Братството и боречкото единство што се кове во оваа тешка ослободителна борба од крвта на најверните македонски синови, уште повеќе го закрепнува тоа национално чувство кај нашиот народ и ја прави јасна перспективата за слобода и за независноста на Македонија. **Борбата ќе биде добиена и македонската нација ќе остане засекогаш.**

* Вр оригиналот овој пасус е почнат поинаку, па е прецртан. Прецртаниот текст гласи: "Второ, во опстановката на антифашистичката војна и народноослободителната борба се засили верата за ослободување и за самостојно национално постоење на македонскиот народ поткрепена од гарнишите на демократските сили на чело со Советскиот Сојуз." (Прев.)

И трето, во опстановката на антифашистичката војна и народно-ослободителната борба, се засили и се закрепи верата кај македонскиот народ за ослободување и самостојно национално постоење. Таа (верата) беше поткрепена не само од принципите решенија на "Атлантската харта"⁶⁶, гарантирана од Советскиот Сојуз и од неговите сојузници, за само-определување на сите народи по војната туку исто така и од признавањето на македонскиот народ како одделна нација од Сесловенскиот конгрес во Москва, на кој Македонија беше претставена од познатиот македонски борец Димитар Влахов. При тоа треба да се подвлече особената заслуга на смелото југословенско народноослободително движење, на чело на кое стои легендарниот Тито, кој ја признава Македонија како одделна единица и го гарантира нејзиното вклучување во идното федеративно уредување на Југославија.

⁶⁶ Се однесува на Атлантската повелба.

ГЛАВА IX

ПОСТАВУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ И НЕГОВОТО РЕШЕНИЕ

1. За тоа што се бори македонскиот народ (перспектива)

Со она што беше изложено довде видовме дека македонскиот народ не прави ислучок од другите поробени народи, што се борат за слобода и независност. Нашиот народ истотака има право да го сака и да се бори за ослободувањето и за национално–политичкото обособување. Тој ги има сите податоци на еден историски развиен и узреан народ со висока национална свест, што му ги поткажува и неговите права. Целата историја, борбите на нашиот народ во минатото и денеска и сè што му го одредува на еден народ правото на самостојно суштествување, ние Македонците го притежавме. И го притежавме повеќе.

Нема Македонски Бугари, нема словеногласни Елини, нема Јужносрбјанци. Има Македонословени или просто Македонци, што историски се имаат оформено во одделна нација. Има Македонци со своја сопствена историја, обичаи и нарави, со една заедничка територија, во која живеат тие и што се вика Македонија, со тесни економски врски меѓу себе, што прават од Македонија едно општо економско цело за Македонците, и најпосле, со еден словенски јазик на кој зборуваат и се разбираат сите Македонци и кој повеќе или помалку се разликува од српскиот и од бугарскиот, а да не зборуваме за грчкиот.

Ете оваа етничка група – Македонците, ослободени конечно од влијанието на туѓите пропаганди во Македонија и што престанаа да се делат на гркомани, србомани и бугаромани, прифаќајки го народносното име **Македонци**, откако го избистрија своето национално чувство и свест, се јавува како еден факт со кој треба да сметаат и пријателите и непријателите. Денеска сред народот не постои поранешното делење наложено од пропагандите. Денеска има еден единствен македонски народ, којшто се враќа кон традициите на македонската преродба и цврсто и уверено го фати одново патот, посочен од првоапостолите на македонската револуција – Петар П. Арсов, Гоце Делчев, Ѓорче Петров, Пере Тошев, Даме Груев, Јане Сандански, Димо Хаци Димов и др. – пат што единствено ќе го изведе кон толку мечтаената национална слобода.

Македонија за Македонците! – Ете го сеопштиот повик, ете ја паролата околу која се сплотува за борба целиот македонски народ. Целта е јасно определена и категорична. Тука нема политиканство, недостига

каква и да е прикриена игра. Ние не се бориме за таква автономија или независност, што да послужи како етапа за присоединувањето на Македонија кон Бугарија, како што го сфаќаа тоа некои во минатото. Денеска поголемиот дел од Македонија насилено со оган и меч е присоединет кон Бугарија од фашистите. Македонскиот народ виде што означува тоа присоединување. Тој и во минатите војни искуси какво "ослободување" е тоа – присоединувањето. Затоа уште од самиот почеток македонскиот народ го пречека со отворено непријателство, сегашново присоединување, окупацијата на Македонија од војските на фашистичка Бугарија и наскоро по ова се крена масовно на смела партизанска војна против фашистичките окупатори. Јасно е дека најмалку сега може да се фрли сенка на сомнение врз целите на Македонското национално револуционерно движење. Македонскиот народ и неговото ослободително движење немаат ништо општо со врховистите и со фашистите од македонско потекло, што подлоја злоупотребија и се потсмеаја со светлата идеја за автономија на Македонија. Овие заколнати непријатели на вистинската македонска слобода, агенти на најцрната реакција, орудија ту на Цанков и на цар Борис, ту на Мусолини и на Хитлер, но секогаш сврзани за папокот со бугарската империјалистичка буржоазија одамна се одречени од нашиот народ.

Ослободен од нивното штетно влијание и кога ги отстрани од патот, што му го препречува тие, македонскиот народ смело тргна кон својата слобода, високо кревајќи го крвавото знаме на борбата, знамето на кое се запишани зборовите: "Македонија за Македонците". Нема повеќе заблуда, нема повеќе политиканство. Македонското ослободително движење е поставено на неговите природни шини. Борбата ја наоѓа својата смисла и оправдување: **Ние сакаме и се бориме за самостојно политичко постоење, не за друго, туку зашто сме одделен народ, што го има сето право да се организира во своја национална држава.**

Ваквото поставување на македонското прашање е единствено точно. Тоа ги потсекува сите туѓи скриени намери кон нашата татковина. Тоа ги затвора вратите на Македонија за туѓите пропаганди, што во минатото навлегуваа во нашата земја да ја делат на сфери на влијание и со тоа го распокинуваа и го обесилуваа нашиот народ, го правеа пљачка на завојувачите од Софија, Белград и Атина. Свршено е веќе, тоа никогаш никому нема да му успее! Сега и натаму народите на Бугарија, Србија и Грција можат да се однесуваат спрема македонскиот народ само како кон рамнозначен.

И сега кога македонската националноослободителна борба разраснува и се претвора во една огромна сила – колку мизерна и ниска изгледа противнародната работа на денешните фашистички слуги од калибарот на големобугаринот Спиро Китинчев, "автономистите" Чкатров, Гузелов и нивниот господар Ванчо Михајлов или нивните собраќа од военолъбивниот лагер: М. Михајлов, Цаце, Картовалиев и др., што се наоѓаат во директна

служба на германското "Гестапо". Насроти нивниот надворешен разнобоен колорит тие имаат една иста содржина – тие сите се стремат кон една единствена цел – да го задушат националното ослободително движење, да го осуэтат остварувањето на македонскиот национален идеал – слободата. Како верни кучиња на фашизмот, во нивната валкана работа против ослободителното дело на македонскиот народ, тие не се срамат ни од најодвратните измами и предавства. Вчера, по идењето на бугарските окупатори во Македонија, тие отворено го фалеа "ослободувањето" и го лажеа народот, а денеска кога нашиот народ ја отрки нивната подла маска и ја карактеризира нивната дејност како предавничка, тие се закопаа длабоко зад сидовите на дирекцијата на полицијата и валкано соработуваа со џелатите на македонскиот народ – со бугарската фашистичка полициска власт во измачувањето и убивањето на неговите најдобри синови и ќерки – борците за слободата на Македонија. **Раскринкани** и изолирани, тие остануваат само една мала шепа на ренегати и предавници, што во овој процес на величенствената национална борба, ќе бидат изметени од силниот бран на македонското народноослободително движење⁶⁷.

Тие треба да му го препуштат правото на самоопределување, правото на национална слобода, ако сакаат и тие да бидат слободни. Македонија треба да престане да биде јabolko на раздорот на Балканот и извор на силата за великордружавната, воинствено–шовинистичка реакција на една или на друга балканска држава.

Сеопштиот повик "Македонија за Македонците" ќе најде реален израз во установувањето на една **македонска народна република**. Тоа живо отелотворување на идејата за македонската слобода, овој конкретно изразен идеал на нашиот народ му е завештан уште за време на востанието во 1903 год. од творците на првата македонска народна република во гр. Крушево; македонските револуционери – Никола Карев, Питу Гули* и нивните другари. И сега во нашава поробена и покорена татковина, македонска народна република е општ идеал на целиот народ. Македонската народна република е фокусот во кој се сосредоточуваат стремежите на сите слоеви од поробениот и потиснат народ – на селаните, работниците, занаетчиите, ситните и средните трговци и на народната интелигенција. Таа е таква државна организација, во која ќе се реализираат нивните стремежи за политичка слобода и демократија и исто така за **социјално спроведлива уредба, што ќе им осигури еден навистина човечки, скренен живот**. Зашто една гола политичка слобода не е доволна. Затоа Гоце Делчев

⁶⁷ Делот од овој став во претходната глава е предаден и како фуснота која ние не ја поместивме за да се избегне повторувањето.

* Авторот веројатно не можел да се сети на презимето, па затоа во оригиналот стои: Пито Г..... (Заб. на прев.).

велеше: "Ние се бориме да ја ослободиме не македонската земја, туку македонскиот народ".

Ние видовме какво значење им оддаваа првите македонски револуционери на соцојалните проблеми и особено на **аграрното прашање**, од кое Јане Сандански во времето на уриетот беше направил цела програма. Националното обособување или ослободување на еден народ се спроведува со ликвидирањето на феудализмот и на средновековните форми на експлоатација во селското стопанство. Тоа е толку поточно (и едното и другото е неразделно сврзано) кога тубите потисници истовремено се и владејачи на земјата на која работи намачениот селски народ. Кај нас во Македонија до војната во 1912 год. многу од земјата, најубавата плодоносна земја, беше сопственост на турските бегови, што им ја даваа на македонските селани да ја обработуваат на исполица – на половина. Очевидно, за да ја добијат селаните земјата и за да се спасат од тој систем на жестока, бесчовечна експлоатација, требаше да се премавне власти на султанот, требаше Македонија да се ослободи национално.

Турското ропство беше премавнато, беговите ги изоставија заграбените македонски земји и се разбегаа. Но за разлика од другите балкански земји, заместо да добие национална слобода, Македонија попадна во ново ропство под бугарска, српска и грчка власт. Новите завојувачи не им ја дадоа земјата на селаните, тие ги заграбија и ги задржаа за себе беговските чифлици и нивните земји.

Земјите за кои македонските селани водеа толку борби и дадоа толку жртви, минаа во сопственост на разните пандури, андарти и војводи. Или тие беа национализирани од државните завојувачи за да ги претворат во затворнички имоти, да им ги подаруваат на државните глави или на верноподаничките семејства – колонистите во Македонија, за да служат како потпора и како спроводници на нивната денационализаторска и потисничка политика. Ова последново се однесува повеќе за Југославија⁶⁸. Но како постапија бугарските фашисти во оваа војна сега, откако ја окупираа западна Македонија. Тие ги избркаа српските колонисти, а го оставија прашањето за земјата да виси, па очевидно се канат да оземјат таму свои колонисти, во "новите земји" беше се разгледало прашањето за насељување на такви бугарски колонисти и во парламентот, беше создан и закон. Меѓутоа, малцина се оние што при оваа несигурност на состојбата се имаат решено да го искористат овој закон. А што се однесува до најбогатите

⁶⁸ Поголемиот дел од нив се чифлици кои им припаѓаат на луѓе што не ја работат земјата. За нејзината обработка тие го користат феудалниот метод на експлоатација – исполицата. Чифлигарството е органски сврзано со неа. Тоа претставува живата јатка, врз која се развива и одржува овој феудализам.

Тоа е фуснота на Васил Ивановски (Белешка на Иван Катарциев).

беговски земји кај Демир Капија што ги имаше завладеано српскиот крал (околу 30 илјади декари) исто така не им беа раздадени на македонските селани од околните села, што изнемоштуваат од безземјаштвото, а сите тие земји, целиот имот мина во рацете на државата. Да не зборуваме за државните стопанства до Битола, Тетово и др., ќе го спомнеме само стопанството при Скопскиот областен затвор (околу 3 илјади декари), што остана и сега како такво при истиот затвор, со тоа што ја смени едната власт со другата, многу полоша. Притоа, спроти самото тоа државно стопанство, образувано исто така од беговски земји, се припиваат две села, што се задушуваат од недостиг на земја, како од воздух. За жал, ние немаме можност да посочиме примери за источна Македонија. Како таму бугарските фашисти профитираат со прашањето за земјата. Но сигурно ни таму работите не се подобри. Таму пак во цели реони (Драмско и Кавалско) во низа грчки села, селаните наместо да добијат земја, го загубија и својот живот. И земјата воопшто се лиши од стопаните, опустеа. Навистина на ваков варварски начин кровожедните бугарски фашисти сметаат да ја исчистат земјата од грчкото население во тие реони за да си отворат места за бугарските колонисти во тој дел на Македонија. Навистина на ваков начин тие сакаат да го побугарат и да го изменат народносниот облик во овој македонски крај.

Како што се гледа, прашањето за беговските земји во Македонија и досега останува неразрешено.

Тој го чека своето решение. Но со беговските земји не се исцрпува аграрното прашање кај нас. Поголемиот дел од нив се чифлици што им припаѓаат на луѓе што не ја обработуваат земјата. Тие го користат за нејзиното обработкање феудалниот вид на експлоатација – исполицата. Чифлигарството е органски сврзано со неа. Тоа ја претставува живата јатка врз која вирее и се одржува овој феудален остаток. Премавнувањето на чифлизите преку конфискација – ете го патот за ликвидирање на феудалните остатоци кај нас. Особено значење и место во разрешувањето на аграрното прашање заземаат земите што им биле подарени од српската или од бугарската држава на луѓе за "специјални заслуги" – во минатото – за создавањето на таа држава (како "солунец", "ополчанец", "боец") и денеска за запазувањето и за закрепнувањето на истата (нивното учество во разните противнародни служби). Заедно со нив идат црковните и манастирските, вакафските и општинските земји – сите тие земји треба да се конфискуваат и да им се разделат на малоимотните, бедните и безимотните селани.

Целата земја на оние што ја работат!

Ете ја девизата на македонското ослободително движење по ова прашање.

Со разрешувањето на тоа прашање, т.е. заедно со предавањето на земјата на безимотните и малоимотните селани, ќе отпадне сам по себе и овој средновековен феудален систем на експлоатација – исполицата, што нашироко се применува до денешен во Македонија.

Така ќе се ликвидираат наполно феудалните остатоци во македонското село и со тоа ќе се расчисти патот кон **стопанскиот и културен напредок кај нас**. И Македонија ќе може да се издигне, за да се нареди до другите културни земји на Балканот, во Европа и во светот.

Не помалку остро е поставено во Македонија и **работничкото прашање**. Во првата деценија на нашиов век, додека Македонија се наоѓаше под турска власт, кај нас речиси не суштествуваше работничка класа или поточно таа одвј започнуваше да се создава. Поради таа причина, тогаш уште се немаше јавено работничкото прашање, и такво прашање не стоеше пред македонското револуционерно движење. Подоцна, по завладувањето и поделбата на Македонија меѓу Бугарија, Србија и Грција кај нас исто така се разви индустријата, капитализмот. Младите и уште ситните капиталисти, жедни за брзо з bogатување и издигање, како мршојадци се спуштија од Софија, Белград и Атина да ѝ ги шмукаат животните сокови на Македонија. Овде нив ги привлекуваше македонскиот тутун, афионот, памукот, конопот, свилените буби, оризот и житото, волната и кожите, нашите руди и водената енергија. Сè не можеше да се извезува во сиров вид направо. Требаше еден дел од овие култури и сирови материјали да се обработуваат на самото место. Притоа, опитот покажа дека тоа е позгодно, тоа носи поголеми печалби, зашто така се одбегнуваат трошоците на превозот и зашто овде туѓите капиталисти наоѓаат евтина работничка рака. Навистина, тоа беше нова и неопитна селска рака, што тешко му се подаваше на фабричкиот труд, но затоа беше многу поевтина отколку што беше во внатрешноста на Бугарија, Србија и Грција, каде што работниците во своите професионални организации се беа научиле да креваат штрајкови за поголеми надници. Од друга страна, и нашите македонски чорбаци и некои од побогатите занаетчии и еснафи се модернизираа и тие тргнаа во чекор со времето, започнаа и тие да градат фабрики или фабрички работилници, се претворија во индустриски промишленици, во модерни капиталисти.

Така се создаде туѓата и локалната индустрија во Македонија. А заедно со неа се јави и **македонското работништво, тој нов фактор во нашиот општествен живот**. Надниците, работното време и другите услови на работа, потребата од осигурување при безработица – сè што е сврзано

со работата и со животот на работниците го сочинува работничкото прашање, што неизбежно требаше да излезе на бел ден и во Македонија.

Историјата на некои народи покажува дека постоеле, а некаде и сега постојат националноослободителни движења, што се раководат од економски силните класи и поради тоа грижливо ги обединуваат социјалните проблеми и особено работничкото прашање.

За скреќа нашето националноослободително движење не е од тие. Уште во почетокот тоа се оформи како едно масовно, длабоконародно движење, организаторите и раководителите на кое му беа такви прекрасни револуционери како што се Гоце, Ѓорче, Даме, Јане и др. што произлегуваа од самиот народ и што имаа силно развиена свест и чувство за справедливост и човештина. Сите тие на дело беа револуционерни демократи, зашто се бореа за националното ослободување на својот народ. Но нивните разбирања за животот ги надминуваа тесните национални рамки и излегуваа на широкиот пат на космополизмот. Мнозина од нив се сметаа себеси за социјалисти, а некои и навистина беа такви, учествувајќи истовремено во националното движење и во првите социјалистички групи во Македонија. Чудно ли е во таков случај зошто Гоце Делчевата револуционерна организација му одделуваше толку многу внимание, на пример, на аграрното прашање? Чудно ли е во таков случај зошто таа масовно ги вовлече во револуционерната борба селаните и целиот народ?

Денеска македонското ослободително движење придоби уште поголема внатрешна сила и замав со појавата на работничката класа кај нас и со нејзиното активно учество во движењето. Поради нејзината сушност и социјалната положба, што ја прави крајно револуционерна сила, овој нов општествен слој во македонското национално движење во кусо време излезе на прво место во борбата. Кој не знае дека во сегашнава сенародна борба против фашизмот најживо учество земаат работниците? Зар не се тие, работници–антифашисти, што ја движат и раководат заедно со нашата прекрасна интелигенција и заедно со селаните ја разграничуваат најсмелата востаничка партизанска војна? Зар не се тие што пројавуваат чудесии од хероизам и што ги даваат најголемите и најскапите жртви во општата народна борба против германските и бугарските окупатори за националното ослободување?

Да си спомнеме за такви херојски и достојни синови на татковината како што се Мирче Ацески, Трајко Тарџан "Илинденски", Борка Тале[ски] "Модерното", Орде Чопела – од Прилеп. Да си спомнеме за исто така храбрите и самопожртвувани дејци како што се Стево Наумовски (Стив) од Битола, Пере Нако од Куманово, Мите Богоевски од Ресенско, Страхијл Пицуро од Кавадарци. Да си спомнеме за такви сакани, смели до безумство и светли како сонцето чеда како што се Никола Константин Калапчиев, Гроздан Бахчовански и Станке Лисичков од Горна Цумаја и стотици други

од трите дела на Македонија, што паднаа како бесцени камења во борбата со фашизмот.

Учеството, активното учество и раководната ролја на овие најсмели од смелите антифашисти во македонското ослободително движење, стократно го наградуваа предавството, бегството од борбата и отвореното предавништво на "нашите" врховисти и фашисти од типот на Иван Михајловци, Никола Коларовци, Филиповци, Китинчевци и др.

При оваа важна ролја што ја играат работниците и нивните претставници во македонското националноослободително движење не може ниту да се одбегнува, ниту да се пренебрегнува работничкото прашање. Тоа е апсурдно дури да се мисли. Работниците наполно заслужено треба да добијат реални придобивки за себеси уште првиот ден по победата над фашизмот.

Осумчасовен работен ден и човечки надници; право на складови и фабрички комитети за заштита на работниците од самоволијата на работодавците; осигурување за случај на безработица; за ист труд – иста плата на жената и на мажот; шестчасовен работен ден за работничката младина; забрана на детскиот и на ноќниот труд; бесплатно лекување на болните; платено отсуство на мајките породилки (два месеца пред и два месеца по породувањето).

Тоа се поглавните економски барања на работниците, што треба да легнат во основата на **трудовото законодавство** на една народна влада.

Политички барања на работниците:

1. **Слобода на штрајковите и на професионалните здружувања.**
2. **Легализирање на комунистичката партија и на комунистичкиот младински сојуз.**
3. **Слобода на зборот, печатот и собранијата,** што е и општо барање на целиот народ.

Денеска во дадениов стадиум на борбата така стои работничкото прашање. Но социјалниот проблем не се исцрпува со работничкото прашање. Тој ги зафаќа потребите освен на селаните и работниците, уште и на занаетчиите и ситните троѓи, на бездомните и несрекните, на сите што имаат потреба од специјални грижи и покровителство од страна на државата. Се разбира, нашата задача не се состои во тоа да го разгледуваме толку најшироко тој проблем. Нас нè интересираат оние специјални прашања, што директно произлегуваат од класното раслојување на нашиот народ и за кои се заинтересирани цели општествени групи. Во тој однос за занаетчиите и за ситните трговци можеме да кажеме дека ако им е потребно нешто најмногу, тоа е **евтин и долгочен кредит и намалување на даночните тежести.** За занаетчиите поспецијално (а тоа се однесува и за многу од селаните), за оние занаетчи (и селани) што уште отсега го бараат

спасот од капитализмот што ги разорува во задругата, ние би ја издигнале следнава парола: **Заштита и сестрана поддршка на задругата од државата.**

Ова се поглавните животрепетливи социјални прашања, што блисоко и од основа ги засегаат интересите на различните слоеви на народот што се бори за слобода. Излишно е да се докажува колку огромно значење имаат тие прашања за мобилизацијата на широките народни маси во борбата, зашто кога овие прашања се поставуваат јасно и недвосмислено во општата програма за ослободување, кога масите ќе сфатат што ќе им даде точно една македонска народна република, тие ќе знаат и за што се борат. **Ќе сфатат дека се борат не за да ги сменат едните потисници и грабачи со други, туѓите со "свои", ами за себеси и само за себеси.**

А кога масите, кога целиот народ знае за што се бори, тој знае и како да се бори. Таков народ никогаш нема да приклони глава, никогаш нема да превие врат пред непријателот. За таков народ нема сила што може да го скрши. Тој смело се фрла во борбата, готов е на секакви жртви и никогаш не погледнува назад, туку цврсто и уверено оди напред до полната победа.

Никогаш, како што видовме во претходната глава, дури и при беснеењето на крџалиите и башибозузите под турско, нашиот народ не бил толку разбојнички напаѓан, малтретиран и клан, како сега од германските и од бугарските фашисти. И зошто сето тоа? Само за да го скршат и да го ограбат, како што знаат да грабаат само Хуните. Нашиот народ мораше да го заштитува својот леб и сè без кое не може да се живее. Во дното на таа борба со окупаторите, значи, пак стои социјалниот проблем. Зар не се објаснуваат со тоа широките размери и ожесточениот карактер на борбата против окупаторите–фашисти? Зар не пламна заради тоа целиот народ?

И така:

Македонскиот народ се бори за национална слобода. Но тој ја сврзува националната слобода со сите социјални прашања, што го засегаат непосредно и врз неа ги потпира сите свои надежи за еден поднослив и навистина човечки живот. Националното ослободување треба да му донесе и социјална правда, тоа треба да го избави од сите видови изедници било да се туѓи или "свои". Таква е народната повелба, што во македонското ослободително движење се претвора во една кауза. Оваа кауза е справедлива и таа ќе победи! Зашто "Глас народен - глас божји".

2. За правата и на народните националности во Македонија

Како секој народ и нашиот не е хомоген. Тој не се состои само од една нација – македонословенската. Во Македонија живеат и други националности. Целата македонска земја е прошарана со најразлични националности: Турци, Грци, Албанци, Евреи, Власи и сл. Одвај ли може да се најде друга земја на релативно толку мала територија со толку многу националности.

При разрешувањето на општомакедонското прашање, ние сме должни да го имаме предвид овој факт. Ние Македонците се бориме за своето ослободување не за да станеме самите ние потисници на други народности, а уште помалку на оние што со векови живеат, се трудат и се борат заедно со нас при едни исти услови, за кои Македонија е исто така нивна татковина, како што е и наша и што ги прави неодделлив дел од целокупниот македонски народ. **Ние не сме шовинисти.** Другонародните националности треба да добијат и ќе добијат **полна национална рамноправност.** Не треба да остане ниту една, и најмала национална група, што да не биде земена предвид или пренебрегната. Националното прашање во Македонија треба да најде едно полно и целосно разрешување. Но како да биде тоа? Какви конкретни форми ќе прими националната рамноправност во самата Македонија?

Во минатото имаше еден правец во македонското ослободително движење, што го застапуваше федеративниот принцип. Според овој принцип, одделните националности што ја населуваат Македонија се организираат во автономни кантони, што земени заедно ќе образуваат една заедничка македонска федеративна република. Како образец се посочуваше Швајцарија.

Колку и да е демократска, колку и да звучи пријатно, оваа теза се јавува како непогодна за условите на нашата земја. Приврзаниците на оваа теза – федералистите ја правеа таа грешка, што механички пренесуваа (копираа) еден туг систем, којшто не можеше да најде примена кај нас. Во Швајцарија условите се едни во Македонија – други. Швајцарскиот народ се состои од три основни националности (германска, француска и италијанска) и секоја од нив населува определен дел на Швајцарија. Во таква ситуација таму било лесно да се примени федеративниот принцип. Но какви кантони ќе создадеме ние за да ги обединиме на федеративни принципи во една република, кога различните националности во Македонија се распснати низ целата земја меѓу основната маса на народот или се распокинати во одделни селишта и само некаде во малечки реони? Доволно е да се истакне само оваа разлика во условите меѓу Швајцарија и Македонија за да се види колку е неодржлива таа теза на нашите федералисти.

Потоа второ. Федералистите тргнуваа од погрешното убедување дека македонскиот народ се состои од низа националности: Бугари, Турци, Грци,

Власи и др., сметајќи дека основната маса од народот, а имено Македонословените не се ништо друго освен Бугари. Тие не ја гледаат македонската нација; не сфаќаат дека нашиот народ се состои не просто од одделни националности (како на пример Швајцарија), туку од една основна нација плус другите другонародни националности, што ја населуваат Македонија.

А штом е тоа така, македонската нација, како што станува тоа во животот на сите нации, ќе се организира во своја национална држава, во случајов – во една народна република што ќе го носи името **Македонија**. Тоа е право на основната маса од народот што ја сочинува македонската нација, право на таа нација како на секоја друга. Таму каде што националната држава се изградува врз основата на национализмот и шовинизмот, при управување со ограничена демократија и особено при фашистичката диктатура со нејзината одвратна расна теорија, таму навистина другонародните националности се пренабргнувани и потиснати. Меѓутоа, сосема поинаку стои работата, кога самиот народ со револуционерни средства на борба си го извојувал правото на државно обособување. Тој самиот нема да сака да ги обесправи одделните национални групи, што се дел од него и со кои тој заедно страдал и се борел за слободата. **Една македонска народна република, изградена врз принципот на народовластието не може а да не го примени и принципот на националната рамноправност.**

Тоа зборува **прво**, дека сите граѓани без разлика на нивната националност, а тоа значи и Турците, Грците, Власите, Евреите, Албанците и др. **ќе имаат еднакви права и задолженија во државата врз општа основа**. Право на учество во целиот општествено–политички и културен живот во земјата; право да избираат и да бидат избрани во општинските и во државните установи, во парламентот и во неговиот извршен орган – владата; правото на труд и трговија; правото на лична сигурност и неприкосновеност на кореспонденцијата, и сите други права што ќе ги направат **слободни граѓани во слободната македонска држава**.

Второ, секоја националност ќе ја има слободата да зборува на својот говорен јазик, да отвора со средствата на државата свои училишта, театри и други културни установи, да издава весници, списанија и книги на својот јазик итн. Кон тие права се однесува и **слободата на религијата**, како и слободата на нивната сопствена противрелигиозна пропаганда. На трето место иде **територијално–политичката автономија**, што треба да ја добие секоја националност, во реони или во групи од села, населени главно од една или од друга националност. Во таквите реони целиот административен и општествено–политички живот го носи националниот облик на дадената (доминантната) националност, без да се отстрануваат од учеството во него луѓето од македонословенско или од друго потекло. Тоа ќе рече дека таму каде што има да кажеме грчки реон, во него администрацијата ќе биде

грчка, од Грци, или предимно грчка. Во државните или во општинските установи регистрите и сите работи ќе се водат на грчки јазик, училиштата ќе бидат грчки, весниците ќе се издаваат на грчки јазик итн. Овие (националниве) реони ќе имаат и свои претставници во најблиските повисоки (окружни) органи на државата, во централното издателство за весници и книги, исто така и во парламентот, каде што ќе имаат можност да ги застапуваат потребите на реонот.

Еве еден систем што ние можеме да го предложиме наместо федералистичкиот. Тој не е измислен од нас, не сме го ишмукале од прстите. Ние го земаме од живиот опит на Сојузот на Советските Социјалистички Републики – земјата во која најде најправилно и најисцрпно решение сложеното национално прашање и каде што имаме аналогни случаи, на пример, со бугарските реони во Украинската Советска Република и со Германците во Поволжјето.

Историјата на македонското ослободително движење е исполнета со примери на активно учество на другонародните националности во ослободителните борби. Доволно е да потсетиме за таквите легендарни дејци како што се Митре Влахот од Костурско и Питу Гули од Крушево, што не беа Македонословени, ами Власи. А кој постар Македонец не знае со какви симпатии се однесуваше самото турско население кон македонското ослободително движење; како тоа ги прикриваше народните чети од "своите" турски власти, кога Македонија се наоѓаше под турско. Зар малку од куририте на организацијата по народност беа Турци? Тогаш, а и после под грчката, срpsката и бугарската власт другонародните националности во Македонија се интересирале повеќе и главно за социјално–економските проблеми. И бидејќи разрешувањето на овој проблем се наоѓаше во тесна врска со премавнувањето на националното ропство на македонскиот народ, тие исто така учествуваа во македонското ослободително движење за автономна Македонија, без да имаат објавено официјално некакви федералистички претензии.

Интересен во тој однос е случајот со Грците во Македонија под грчка власт. Не може да се каже дека Македонците Грци во овој дел на Македонија биле национално потиснати од грчките власти. Но тие имаа образувано една политичка партија, што ја беа нарекле македонска и која беше си ја поставила целта да се извојува автономна Македонија. Што ги принудило Грците во Македонија да обрзуваат таква партија и да се борат против грчката власт за автономија на Македонија? На ова прашање можеме лесно да одговориме ако го земеме предвид следниов факт.

Сите стоки што идеа од странство во македонскиот град Солун се облагаа со 3–5% повеќе царина, отколку ако беа растоварени во Пиреј или во некое друго пристаниште во стара Грција. Очевидно евде се работи за еден специјален однос на грчката држава кон Македонија – однос како кон туѓа, негрчка област.

Тој однос се провлекуваше во сè. За грките влади Македонија беше една градина, плодовите на која ги собираа до целосното истоштување на почвата, без да подобруваат, без да прават какви и да било трошоци за неа. Од Македонија, грките, како и бугарските и српските влади знаеа само да истргнуваат даноци, без да преземаат некакви грижи за нејзиното културно и стопанско подигање. Зар не е Македонија и сега толку заостаната и сиромашна, толку темна и некултурна, колку што беше и под турско? Со што друго може да се објасни тоа, освен со таа специјална политика спрема Македонија, како кон колонија. Но од таа политика страда целата земја, целиот народ, а не само македонската нација; со неа заедно страдаат и другите националности што живеат во Македонија.

Уште поточно е тоа сега, откако навлегоа во Македонија германските, италијанските и бугарските скакулци, што наполно ја опустошија нашата заедничка градина. Со тоа може да се објасни уште поголемото, уште помасовното учество и на Грци, и на Албанци, и на Евреи, и на сите националности, што ја насељуваат Македонија, во народните востанички чети и во целата величествена и епска борба на целиот македонски народ против окупаторите–фашисти, за национално ослободување.

3. Опстановката при која ќе се решава македонското прашање – врската меѓу најблиските и крајните цели

Македонскиот народ денеска се бори во опстановка на војна. Фашистичка Германија и нејзините исто така фашистички сојузници им наложија на народите една стравотна војна, која по своите опустошувања и жртвите нема рамна на себеси во историјата на човештвото. Тоа е една разбојничка војна, што ја водат силите на мракобесјето и најцрната реакција за господство и грабеж. Многу земји и еден континент беа погазени, со десетици држави исчезнаа од лицето на земјата. Кон бројот на поробените народи се прибавија многу други, што порано ѝ се радуваа на националната слобода. Уште многу земји беа застрашени од дрскоста и од варваризмот на агресорите–фашисти. Целиот свет ризикуваше да се претвори во еден огромен затвор на народите. Но тоа ги стресна народите и државите. Пред општата опасност тие се сплотија за заедничката борба против фашизмот. Беше постигнат спасителниот за човештвото и за цивилизацијата сојуз меѓу западните демократии, Советскиот Сојуз и Кина.

Во овој двубој меѓу силите на тиранијата и слободата, на реакцијата и прогресот, местото на нашиот народ беше на страната на оние, чијашто победа ќе го обезбеди демократското устројство на Европа, а следствено и неговото ослободување. И тој без колебање се нареди на страната на СССР и на неговите сојузници против фашистите, кои со навлегувањето на Балканот, ја окупираа и прегазија и нашата земја.

Така се измени балканската и меѓународната опстановка, што му отвори нови сојузници и пријатели на македонскиот народ. Тој сега не е сам во својата борба за ослободување како под турско и во текот на минатите војни. Навистина, по Големата руска револуција во 1917 година, меѓународното поприште изникна еден нов крупен фактор, Советскиот Сојуз, којшто давајќи едно идеално разрушување на сложеното национално прашање на територијата на бившата Царска Русија, заедно со тоа се претвори во патеводна звезда и надеж за сите поробени народи во светот. Советскиот Сојуз, чијашто славна Црвена армија во оваа војна, со разбивањето на Хитлеровите орди на Источниот фронт, му направија најголема заслуга на човештвото, овој ист Советски Сојуз и денеска си останува главната потпора и надеж на поробените, особено на словенските народи, во тој број и на нашиот народ. Но освен на него и редум со него во својата борба за ослободување, македонскиот народ денеска може да смета и на помошта на големите демократски држави Англија и Америка.

Порано, македонскиот народ во својата борба за национално ослободување, како понепосредни свои сојузници ги имаше револуционерните движења на поробените народи и потиснатите класи на Балканот, посебно револуционерните движења на Хрватите, Словенците, Црногорците, косовските Албанци, како и револуционерните движења на српските, грчките и бугарските работници и селани. Ете, овој сојуз станува уште поширок, вклучувајќи во заедничкиот балкански фронт на слободната и нови народи, што ја загубија својата национална слобода и независност со окупирањето на балканските држави од Хитлерова Германија. Денеска македонскиот народ оди рамо до рамо не само со српските, грчките и бугарските работници и селани туку во својата борба против фашизмот за слобода и демократија, тој оди заедно со сите слоеви, со сите национални сили на Србија, Грција, Бугарија и Албанија.

Сите народи денеска имаат еден заеднички непријател – фашизмот и една општа цел – ослободувањето од фашизмот. Тоа е и нашата директна и единствена цел засега: да ја ослободиме својата земја од современиве башибозлуци фашисти.

Надвор на германските војски од Балканот!

Повлекување на бугарските војски и на администрацијата од новоокупираните македонски и други облести во Југославија и Грција!

Долу хитлеровските марионетски влади!

Да се установат народнодемократски влади во Југославија, Бугарија и Грција. Тесна дружба и сојуз со СССР, мир и пријателство со демократските сили - Англија и Соединетите Држави!

Еве ги најактуелните, живите пароли на моментот.

Но тоа се паролите на сите балкански народи, не само на македонскиот. Тоа, имено, ја прави возможна заедничката борба на нашиот народ со другите балкански народи, без разлика на социјалната положба и партишка припадност. Тоа го прави возможно неопходното учество на македонското ослободително движење во лицето на **македонските национални комитети** во соодветните татковински фронтови во Бугарија, Југославија и Грција, според тоа кој дел од Македонија ја претставува.

Со ослободувањето од фашизмот минува првата и најтешката етапа од патот на нашиот народ кон националното ослободување, којшто е придружен со масовна партизанска и општонародна вооружена борба. Втората етапа е обединувањето на нашиот народ од трите дела на Македонија и создавањето на Македонска Народна Република. За тоа не е бездруго неоходна нова револуција. Напротив, едни народнодемократски влади во Југославија, Бугарија и во Грција, поради карактерот што ќе го носат и во согласност со Атлантската декларација, потпишана од Англија, Соединетите Држави и Советскиот Сојуз, следува да му го дадат на македонскиот народ **правото на самоопределување** во секој соодветен дел на Македонија. Ако се најдат средини меѓу српскиот, бугарскиот и грчкиот народ, што уште да тврдат дека Македонците им припаѓаат на нивните нации, и ако тие посакаат да остане по старо Македонија во границите на Југославија, Бугарија и Грција, во тој случај треба да се праша какво е мислењето на самиот македонски народ за да се слушне неговиот збор. А тоа ќе се случи кога во трите дела на Македонија ќе се организира референдум, општи избори, што треба да бидат наполно слободни.

На истиот начин ќе се реши и прашањето за оние другонародни националности во Македонија, што живеат покрај стара Грција, Албанија и сл. и што ако имаат желба ќе можат да се присоединат кон соодветната соседна на Македонија земја. Така и ќе се уточнат етничките граници меѓу соседните народи, а при тоа ќе се води сметка да не настрада нивното стопанство. По тој повод да кажеме дека нема прашање по кое да не може да се разберат народите меѓу себе, кога нивните судбини се наоѓаат во нивните сопствени раце.

Меѓутоа, нашиот народ ќе посака да се самоопредели не за да се откине наполно од братските балкански народи во една строго изолирана малечка држава. Зашто, една народна поговорка вели: "Овца што се дели од стадото, волкот ќе ја изеде". Македонскиот народ денеска се бори рамо до рамо со српскиот, бугарскиот, грчкиот народ против фашизмот, но не за да се раздели утре од нив. Неговата дружба со овие народи во несреќата и во крвавата борба со заедничкиот непријател треба да продолжи и да се зацврсти и по ослободувањето од фашизмот. А тоа ќе стане најдобро кога ќе се обединат овие и сите други балкански народи во една **федерација на балканските народни републики**.

Така, балканските народи, што не еднаш биле насаскувани едни против други, што не еднаш станувале орудија и пљачка на туѓи сили, најпосле ќе можат да заживеат во братски меѓусебен живот, ќе си помагаат за културното и стопанското издигање на своите земји и ќе се претворат во една таква воена сила, што агресорите никогаш во иднина нема да се осмелат да ја нападнат.

Крај